

STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY

NO. 05912

YIDISH UN YIDISHKAYT

Joseph Opatoshu

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS
413 256-4900 | YIDDISH@BIKHER.ORG
WWW.YIDDISHBOOKCENTER.ORG

•

MAJOR FUNDING FOR THE
STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
WAS PROVIDED BY:

Lloyd E. Cotsen Trust
Arie & Ida Crown Memorial
The Seymour Grubman Family
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
Max Palevsky
Robert Price
Righteous Persons Foundation
Leif D. Rosenblatt
Sarah and Ben Torchinsky
Harry and Jeanette Weinberg Foundation
AND MEMBERS AND FRIENDS OF THE
National Yiddish Book Center

•

The *goldene pave*, or golden peacock, is a traditional symbol of Yiddish creativity. The inspiration for our colophon comes from a design by the noted artist Yechiel Hadani of Jerusalem, Israel.

The National Yiddish Book Center respects the copyright and intellectual property rights in our books. To the best of our knowledge, this title is either in the public domain or it is an orphan work for which no current copyright holder can be identified. If you hold an active copyright to this work – or if you know who does – please contact us by phone at 413-256-4900 x153, or by email at digitallibrary@bikher.org

יוסף אפאטאגשוו

יידיש און יידישקײַט

(עסינען)

וועגן אלע עניינום וואס זייןען שייך
דעםדאַיָּקָן בזק — זיך ווענדן צו

Livraria "Id-Kult"
RUA GENERAL CALDWELL, 187

RIO — BRASIL

יוסף אַפָּאַטָּאַשׁוּ

יִידִישׁ

אוֹן

יִדִּישְׂקִיעַ

(עֲסֵיִעַן)

רִיאָ דָעַ וְשָׁנָנוּרָא

1952

אַרְוִיסָגָעָבָן דָּרְךְ צְבֵי יִתּוֹם

רַיאָג — בְּרוֹאָוֵל

הַשְׁבָּעִי — 1952

אֶפְאָטָאשָׁן

נאטיצן אגראפיקשע איטאַבי

- כ' בין געבורין געוואָרין אַין סטופֿסלאָר וואָלֶד, הינטער מלְאָז
ווע, אַין ניטֵל, דעם 24-טֵן דעכּעמאָבע, 1886.

(ב') האָבּ אַנגַעֲשָׂרִיבּ אַ צַּנְדְּלִיּ אַ דָּרְצִיְּלוֹנוֹגְּנָעָן: "ניטֵל",
"אַין דער נאָכְטּ פּוֹן ניטֵל").

— כ' הײַם: יוֹסֵף מַאיְר אַפְּאַטְאָוּסְקִי.
יּוֹסֵף — נאָךְ מיְין טָאַטְעָס זַיְדָע פּוֹן דער מַוְתָּעָרָס צָד, ר'
יּוֹסֵף טָוְהָעַנְדְּלָעָר, אַ פָּאַצְעָר חַסְיד אַן אַ רְיִבְעָר שְׁנִיטָּא
סּוֹחָר. גַּעֲוָוָוִינְטּ הַאָטּ עַר אַין טְשָׁעָכָן אָנוּוּ.
מַאיְר — נאָךְ מַיְינָס אַן עַלְטָעַר-עַלְטָעָר זַיְדָע, דער לְאַסְפָּעָר
אוֹן פְּיעַטְעַקְאַזְוָעָר ربּ ר' מַאיְר בָּר' אַלְקִים גַּעַץ. עַר הַאָטּ
אַנְגַּעֲשָׂרִיבּ דִּי הַקְּרָדְמָה צָו זַיְן פָּאַטְעָרָס סְפָּרָה: "שְׁוֹתָהּ אַבְּנָה
הַשְּׁהָמָה". אַין 1886, וּוּעַן אַיךְ בֵּין גַּעֲבָוִין גַּעֲוָרִין אַינוּ
פְּוֹנְקַט גַּעֲוָעָן 200 יָאָר פּוֹן ר' מַאיְר גַּעֲבָוּרָתּ.
אַפְּאַטְאָזְסִיקִי — אַיְינָעָר פּוֹן מַיְינָע זַיְדָעָם. ר' אַלְקִים גַּעַץ,
אַיְן גַּעֲוָעָן אַן אַפְּטָעָר אַיְידָעָם (אַן ערְךָ 1785) — אַפְּטָעָר
אַפְּאַטְאָוּ — דַּעֲרָפּוֹן דער נַאֲמָעָן אַפְּאַטְאָוּסְקִי.
— אָז כ' בֵּין אַלְטָט גַּעֲוָרִין פִּינְגּ פִּינְגּ יָאָר, אַין 1891, זַעֲנָעָן מַיְינָע
עַלְטָעָרִין אַוְעָקָפּ פּוֹן סְטוּפְסָלָעָר וואָלֶד אַון הַאָבּוּ זִיךְרָיָק
בָּאַזְעָצָטּ אַיְן מַלְאָוּעָ. מַיְין פָּאַטְעָר הַאָטּ גַּעֲהָאַנְדָּלָטּ מִיטּ
וּוָאָלֶד.

— מַיְין פָּאַטְעָר — דָּזָד אַפְּאַטְאָזְסִיקִי.

- 5 — מײַזָן מוטער — נאָנטשע (פֿון דער הײַם דָּמְבָּקָעָוִיטֶשׁ).
- 6 — מײַינָע צוֹיִי בְּרִידָעֶר — מְשָׁה גַּעֲבָיוֹן אֵין 1880 אָן פִּיוֹוֶן
שְׂרָגָ — 1883. בַּיּוֹדָע זָעָנָן אָוּמָנָקָומָעָן מִיט זַיְעָרָעָמֶשׁ
פָּחוֹת אֵין קָאנְצָעָנְטָרָאַצְיָע לְאָגָעָן.
- 7 — מײַזָן פָּאָטָעָר, גַּעֲבָיוֹן 1858, אֵין טְשָׁבָּאָנוֹעָ, אַיז גַּעֲוָעָן
אַ לְמָדָן אַ מְשָׁכִיל. עָרָהָט גַּעֲשָׁרְבִּין הַעֲבָרְעָאִישׁ לְיִדְעָר. אַלְעָה הַעֲבָרְעָאִישׁ שִׁירָוִים אֵין מַיְנָעָן כְּתָבִים זָעָנָן זַיְנָעָן. עָרָהָט
אַיז גַּעֲוָעָן פֿון דַי עֲרַשְׁטָעָט טְעַטְּיקָעָ חַוְבָּבִי - צִוְּן. עָרָהָט
גַּעֲזָוִיגָן זַיְוָן אָפְשָׁטָאמָט פֿון רַ' מָאֵיר פֿון טָאַנְהָוִוָן, מִיטָּל
פְּרָאַנְקָאַנְיָע (1530). דָּאָס חַאָב אַיךְ בָּאַשְׁרְבִּין אֵין דַעַר דַעַר
צִיְּלוֹנָגָן: "אַ שְׁבָּתָ נְאַכְמִיטָּאָגָן" — ("וּוֹעֵן פּוֹלוֹן אַיז גַּעַד
פְּאַלְזָן", זַיְטָם 214), אֵין מײַזָן פָּאָטָעָר גַּעֲקָומָעָן קַיְוָן
נַיְוָן - וְאֶרֶךְ. דָּוּקָאָ אֵין אַמְּעָרְקָע אַיז עָרְשָׁטָאָרָק פְּרוֹם גַּעַד
וּוֹאָרָן אֵין הַאָט וְזַדְאָפְגָּנָעָבָן מִיט קְבָּלה. גַּעֲשְׁטָאָרָבָן אֵין
עָרָהָט אֵין 1912 ("טוֹיטָם", בָּאנְד 8, זַיְטָם 81).
- 8 — מײַזָן מוטער, נָאָנטשָׁע, הַאָט גַּעֲשְׁטָאָמָט פֿון וּזְאַלְדִּיְוָן. אַיר
פָּאָטָעָר, אַברָהָם דָּמְבָּקָעָוִיטֶשׁ, אַ רְיִבְעָר אַרְעַנְדָּאָר, הַאָט
נִישְׁטָן גַּעֲעָנָטָן שְׁרְבִּיבָן. אַיךְ מָאָל אַיז מַיְנָעָן דָּרְצְיָילָונָגָן
"אֵין חַשּׁוֹנְדִּיקָע רָעָנָס" ("וּוֹעֵן פּוֹלוֹן אַיז גַּעַפְאַלְזָן", זַיְטָם
208). מײַזָן מוטער הַאָט יָעָרָן שְׁבָּת גַּעַלְיָעָנָט דַי סָדָרָה אֵין
פּוֹוִילִישׁ, אֵין צִילְקָאָוָס תְּנַךְ אַיבְּעַרְזָעָזָנָגָן.
- 9 — כְּהָאָבָּב כְּמֻעָט אֵין קַיְיָן חַדְרָ נִישְׁטָן גַּעֲלָעָרָנָט. בְּיוֹ פְּנָחָם דַעַם
מְלֻמְדָהָאָבָּב אַיךְ גַּעֲלָעָרָנָט עֲבָרִי. חַוְמָשָׁהָאָבָּב אַיךְ שְׁוִין גַּעַד
לְעָרָנָט אֵין אַ לִיטְוֹוִישׁן חַדְרָמָתוֹן, בְּיוֹ יוֹשְׁעָלְעוֹסְקָוָן,
וּוֹעָמָעָן מַיְנָעָן פָּאָטָעָר הַאָט אַרְאָפְגָּנְבָּרָאָכָט פֿון וּזְאֶרֶשָׁע. וּוֹעֵן
כְּבִין אָנְגָּנְקָוּמָעָן אֵין דַעַר רְוִסְיָעָר פָּאַלְקָסְפּוֹל, צֹו סָפָנִיָּה
נָאָזָן, צָעֵן יָאָר אַלְטָן, הַאָבָּב אַיךְ שְׁוִין גַּעֲלָעָרָנָט בַּיִם טָאָטָן,
גַּעֲלָעָרָנָט הַעֲבָרְעָאִישׁ אֵין תְּנַךְ. צֹו צְוּעָלָה יָאָר הַאָבָּב אַיךְ
גַּעֲנְדוֹקָט דַי רְוִסְיָעָר פָּאַלְקָסְפּוֹל. דַעַר טָאָטָהָאָט מִיטָּמִיר
גַּעֲנְמוֹמָעָן לְעָרָנָעָן גַּמְרָא, מִיטָּמִיר אֵין מַיְנָעָן עַלְתָּעָרָן בְּרוֹרִי
דַעַר פִּיוּעָשׁ. אַי זַוְמָעָר, אַי וּוֹינְטָר, זָעָנָעָן מִיר וּזְקָסָפָרָר
טָאָגָן שְׁוִין גַּעֲוָסָן אֵין גַּעֲלָעָרָנָט. צֹו פָּעָרָצָן יָאָר הַאָבָּב אַיךְ

שווין געלערנט „מורה נבווכים“, דעם „כוזרי“, געקענט אַט שטייל אַבענְדּוֹרָא. צו פופצן יאָר בין אַיך אַנגגעכומען אַין וואָרישע אַין אַהאנְדּלְשׂוֹל. מײַן ברודער פִּיוועשׂ, ווֹאָס אַין שווין דעמאַלְט געווען אַין אַדעם אַוּוֹפֶּה לעַרְעִירְקָוְסֶן, האַט געשְׂרִיבָן אַין יִידְיש אָזָן אַין העֲבָרְעָאֵישׂ. די העֲבָרְעָאֵישׂ דערציילְונְגָּעָן האַט עַד גַּעַדרְוָקֶט אַין לְאַנְדָּאָז אַין סּוּבְּלִסְקִיט „הַדְּגָּל“. אַיך האָב וְעַמְּאַלְטָן נָאָך נִישְׁתַּגְּשָׂמֶן. מײַן פָּאַטְעָרָם העֲבָרְעָאֵישׂ בִּיבְּלִיאָטְעָל אַסְּקָעָנְטָן. מַעַן אַיך גַּעַעְנְּטָבָן אַוְוּסְּפִּינִיק. געווען באָרְלִיבִּיכִי גַּין אַיך אַין בעַרְדִּיטְשְׁוּסְּפִּין, אַין פֿרְצָן. דעם ווַינְטָר פֿוֹן 1900 אַיך זַיְק אַרוֹמְגַּעַטְרָאָגָן מִיטָּר' אַבְּיָה עַד שַׁר שְׁלוֹם באָד זַיְחָס „אמּוֹנָתָה חַכְמִים“, מִיטָּזִינְעָה רָאִוּתָה, אָז עַד שְׁכָל אַין נִישְׁתַּגְּשָׂמֶן, אַן אַינְטְּמַעְסָאַטְמָעָר אַיְתָאְלִיעָנָר. כְּהָאָב שווין דעמאַלְט גַּעַקְאַנְטָן די פּוֹלִישׂ לְיֻטְעָרָאָטוֹר, די רַוְּסִישׂ.

10 — סּוֹפֶּן 1905 בין אַיך אַוּוֹעַס קִין נַגְּנָסִי, פֿרְאַנְקְרִיךְ. כְּבָין אַנְגַּעַטְמָעָן אַוְיָפֶן פָּאַלְטְּבָנִיקָם, האָב גַּעַנוּמָעָן לְעַרְנְגָּעָן אַוְיָה אַינְזְוִישָׂנָר. סּוֹפֶּן 1906 בין אַיך קְרִיְינְגְּעָקְוָמָעָן קִין פּוֹלִין, נִישְׁתַּגְּשָׂמֶן גַּעַהְעָט קִין מִיטְלָעָן צָו שְׁטוּדְרָן. דעמאַלְטָן האָב אַיך אַנְגְּעָשְׂרִיבָן מײַן עַרְשְׁטָעָן דערציילְונְגָּג: „אוֹיֶף יַעֲנֵד זִוְּטָבְּרִיךְ“ אַון בין אַוּוֹעַס מִיטָּדָעָר דערציילְונְגָּג צָו י. ה. פֿרְצָן. כְּהָאָב עַס באַשְׁרִיבָן אַינְעָם אַרטִּיקְלָה: „וואֹו כְּהָאָב י. ה. פֿרְצָן גַּעַזְעָן“ (זָאַמְּלָבָן — י. ה. פֿרְצָן, לְיֻטְעָרָאָרִישׂ שָׁעָר פָּאַרְלָאָגָן, נַיְדִיאָרִיךְ, 1915, זִוְּט 43).

11 — דעם עַלְפְּטָן מַעַרְזָה 1907 בין אַיך אַנְגְּעָקְוָמָעָן מִיטָּדָעָר שִׁיחָה טְרָאָזָע קִין נַוְּדִיאָרָק, דָא האָב אַיך גַּעַרְבָּעָט אַין שְׁעָפָעָה, בַּיּוֹם פֿוֹנְגָּאַנְדְּעַרְטָרָאָגָן צִיְוָנוֹנָעָן (מײַן רָאָמָּאָן: פֿוֹן נַוְּדִיאָרָק קָעָר גַּעַטָּאָה), בין אַנְגְּעָקְוָמָעָן אַין קוּפְּעָרִיְוָנִיאָן אוֹיֶף אַינְכָּזְיָנָר.

12 — סּוֹפֶּן 1910 האָב אַיך אַפְּגַּעַדְרוֹקֶט אַ צְוִוִּיטָן וְוַאֲרִיאָנטָן פֿוֹן מײַן עַרְשְׁטָעָר נִישְׁתַּגְּשָׂמֶן גַּעַדְרוֹקֶטָר דערציילְונְגָּג: „אוֹיֶף יַעֲנֵד זִוְּטָבְּרִיךְ“ (זָאַמְּלָבָן: „לְיֻטְעָרָאָטוֹר“ 2).

— אין 1912 האט זיך מיין: "אָרֶמְאָן פּוֹן אַפְּרֶדְּגֶּנְבֶּ" גע-
דרוקט אין זאמלבוך: "שְׁרִיפְּטָן 1". דער רָאָמְאָן אַיְזָ נְעוּזָן
ברײַטְעָר פֿאָרטְרָאָכְטָ. רְחֵל, זְאָנוּלָס גַּעֲלִיבְּטָעָ, אַיְזָ נְעוּזָן
שְׁרָקָה פּוֹן, "אַלְיַין". דער "פֿאָרֶדְּגֶּנְבֶּ" אָוֹן, "אַלְיַין" — אַיְזָ
רָאָמְאָן, קָאָלָעָן, וּאָסָם הָאָבָן גַּעֲלִיְעָנָט דָּעַם רָאָמְאָן, זְעָנָן
בְּאַשְׁטָאָנָן כְּיַאָל שְׁוֹהָקָן, ס'וֹוָאָלְדָ-מִידָּל, צְוָנוּמָעָן פּוֹן
זְאָנוּלָעָן. בְּהָאָבָן זִיךְ נְעָלָאָט אִיבְּרָעָדָן. זְאָנוּלָ-שְׁפָרָן
זְעָנָן אֶבְּרָעָ גַּעֲלִיבְּן אָוֹן "אַלְיַין", וּאָסָם הָאָטָט פֿרְיעָר גַּעַ-
הַיּוֹסָן: "אָרֶמְאָן פּוֹן אַוְאָלְדָ-מִידָּל" (גַּעֲדָרָוקְט אָוֹן, "צְוָ-
קָוָנְפָט, 1918).

— אין 1913 האָבָן אַיְךְ אַפְּנָעָדָרָוקְט אָוֹן, "שְׁרִיפְּטָן 2", "מָאָרִים
אוֹן זַיְן זַיְן פֿילִיפֶּ". ס'זְעָלָבָע יָאָר בֵּין אַיְךְ אַוְוָעָסָפָן דִּי
"שְׁרִיפְּטָן" אָוֹן האָבָן אַרוּסָנָעָבָן דָּאָס זָאָמְלָבָוךְ: "די נְיַעַן
הַיּוֹם", 1914, וּאוֹן מִיְּן רָאָמְאָן: "פּוֹן נְיוֹ-יָאָרְקָעָר גַּעַטָּא"
הָאָטָט זִיךְ גַּעֲדָרָוקְט.

— אָוֹן די יָאָרָן 1912-14 האָבָן אַיְךְ אַסְקָ גַּעֲלִיְעָנָט דִּי כְּרָאָנִי
קָעָפָ: "סְדָר הַחֲכִימָה וּקְדוּת הַיּוֹם", וּאָסָם נְיַבָּאָועָר הָאָטָט
אַרוּסָנָעָבָן. בְּהָאָבָן זִיךְ אַרְיִינָגְעָלִיְעָנָט אָוֹן גְּרָעָצָן, אָוֹן
דוּבָּנָאָוֹן.

דָּעַר מִיטָּלָאָטָעָר — גְּזִירָות, רְדִיפָּות, קִידְוָשָׁהָם. וּוֹיָהָבָן
יָיְדָן עַס דְּרוֹכְנָעָלְעָבָט? אָוֹן אַזְּ כְּהָאָבָן בֵּין דְּבוּנָאָוֹן סְוָאָ
נְיַונְצָנָטָן יָאָרְהָנוֹנָדָרָט אַגְּנָעָטָרָאָפָּן דִּי זְעָלָבָע גְּזִירָות אָוֹן
רְדִיפָּות, אַיְזָ עַס מִיר גַּעַוּוֹאָרָן קְשָׁהָ? הָאָבָן אַיְךְ דָּאָךְ גַּעֲלָבָט
אָוֹן דָּעַר פֿוֹיְלְשָׁדָוּסְיָהָר גַּרְעָנְעִישָׁטָאָט מְלָאָוֹעָ אָוֹן זִיךְ
נְעַחְבָּרָת מִיטָּיְדָוּשָׁע אָוֹן קִרְיסְטָלָעָבָע קִינְדָּרָעָ, מִירָהָבָן זִיךְ
צְוָזָאָמָעָן גַּעֲבָאָדָן, צְוָזָאָמָעָן גַּעֲשָׁפְּלָטָט אָוֹן "פֿאָלָאָנָט", צְוָזָאָ
מָעָן זָרָקְנָעָלִישָׁטָאָט אָוֹן גַּעֲשָׁפְּאָצִירָט אָוֹן גְּזִירָות — זִיךְ
נְעָן זַיְן גַּעַוּזָעָן אַוְיָפָן פֿאָפָּיר — יָיְדָן הָאָבָן די גְּזִירָות נִשְׁתָּמָטָה.
אַפְּנָהָיִת. מְלָאָוֹעָ אַיְזָ גַּעַוּזָעָן אַסְמָדְיָה-טוֹלְבִּישָׁע שְׁטָאָטָה.
אָוֹן אַזְּ ס'אָיְזָ גַּעַוּזָעָן שְׁבָת, ס'אָיְזָ גַּעַוּזָעָן אַסְמָדְיָה, זִיךְ
נְעָן די קִרְיסְטָן גַּעַוּזָעָן אָוֹן גְּלָוָת בִּיְמָה יִהְיָה. אָוֹן אַיְךְ הָאָבָן זִיךְ

געטראכט: „אויבס פ'ניינצנטע ייַה ווערט איזוי פינצטער באז שרייבן פון אונדווערעה היסטאריקער, ווער וויסט צי זי טרייבן אויך נישט איבער מיטן מיטלאלטער?“ אוון זי האבן אייברגעטראיבן. חוויך דעם האבן זי אונדו בלויז געגעבען דעם „שבת“ אוון דעם „קידושהש“. די זעקס וואכעדיקע טענע האבן זי דורךגעלאזט. דער דורךגעלאזטער „איןדרוואקנס“ האט מיך געטראיבן צום היסטארישן ראמאן, האט מוך גע-טראיבן כ'זאל אונשראייבן „א טאג אין רעננסבורג“, כ'זאל געבן דאס אינדרוואקנס נישט בלויז פונעם עסיהארץ, נאר אויך פון ר' עקיבאן אוון פון זיינע תלמידים.

. אפאטאשו

נוויאָרָק, מאי, 1950

ישראל ליבוש פרץ

ובן ווינטנער 1915. דער ווארטעווועד גמײַנע-הויף איז איבערגעפֿאָקֶש מיט פְּלִיטִיס פָּון גָּאוֹז קְרוֹיְנְפּוֹלוּן. ביִ טָאַטְעַמָּאָמָּע פְּרִירָן קִינְדָּעָר אוֹיף די הַעֲנָת, גִּיעַן אֹוִיס פָּון הַגְּנָעָר. ביִ זִידְעַבָּאָכָּע פִּיזָּן טְרָעוֹן אֵין די אַוְיגָן.

די גָּמְינִיעַ אַלְיאִין זַעַט אֹוִיס ווי אַהֲקָדָש. קְרוֹזְנָעָקָלְיַן אוֹיף בְּעַטְלָעָךְ, אוֹיף שְׁטוֹלוֹן, אַוְיפָּן דִּיל. דַּעַר פָּאַרְאָוָאַלְטָעָר פּוֹנוּסָם וָאַרְשָׁעָוּד בֵּית־עֲוָגָם, אַ מִיטָּלְהָוָן, פָּעַטְגְּזַבְּרוּטָעָר טְרָאָגָט זִיךְ פָּון אֵין בְּנָאָפָּל צָוָם אַנדְרָוָן מִיט אַ שְׁוּעוּרָן הוֹכָנָר, גַּעֲבָרְטוּן טְרָאָט, סִיפְּנִיס טְוָנָגָל, אַפְּגָעָצָרָט. די וְאַונְסָן פָּאַרְשָׁעָלָן די אַונְטָנָר גַּעֲטָלְטָעָרָטָן טְרָאָט, סִיפְּנִיס טְוָנָגָל, אַפְּגָעָצָרָט. די וְאַונְסָן פָּאַרְשָׁעָלָן די אַונְטָנָר שְׁטָפָן לִיפְּ. סִיקְומָת אַונְטָנָר אַ דָּאָר, אַוְיסְגָּעָצָרָט מְעַנְטָשָׁל. בִּידְעַ גִּיעַן צָוָם פְּנוֹאָצָר. דַּעַר פָּעַטְגְּזַבְּרוּטָר וְוִוִּיצְטָן מִיטָּוּן פְּינָגָעָר אוֹיף דַּעַם גָּמְינִיעַ-הַוִּיכָּבָד:

— זעסט דאָרט דעט ייך לעבען דער זעט סוכה? דערקענסט אַיס נישט? סִיאַן זָקָן
בְּגַנְתָּשׁוּעַ, בְּגַנְתָּשׁוּעַ שׂוֹזֵיג. אַצְטָז דערקענסט אַיס שׂוֹזֵין? דער האַלְבָּפָּאַרְפָּרְיוֹרְעָנָעַ
ייך לאָזֶט מַץ נישט אָפֶן, נישט בִּינְאָגֶן, נישט בִּינְאָכֶט, גִּיט מַיר נָזֶן אָוֹן מַאֲזָעַ
אוֹן אַקְּנוֹת:

— באנטשע שוויג בגין אייך. גענונג צורת שווין געהאט. וואו איז דיין פומער!
של מללה, פרא? וואו איז דיין געדן? לאז זיין א בזוקען כאטש אן פומער!
זעסט נישט, איז איז געווונע דער ליטוואק, — האט דער פאַרווילעטער פונעם זאָר
גענערכט איז געווונע דער גערענדט — וואָס האָט מיר גענשריבן מיט יאָרֶן צוֹרִיק,
שענער ביה-יעלום ווּיְטָר גערענדט — וואָס האָט מיר גענשריבן מיט יאָרֶן צוֹרִיק,
אי איז באָנטשע שוויג האָט ער דערקענט דֵי קנסת-ישראל. אָט דערקען איז איזיצט
אי דער קנסת-ישראל דעם געפֿלָגְטָן באָנטשע שוויג, וואָס בעט כאטש אָ
בזוקען אן פומער, בעט אָשטייל טורך ברויט. אָנוּ קיַין ברויט איז נישטאָ.

טבר זאפרן כוון ארביגראזטוראנן דעם היינט. זיינע זעט זאפרן מיר, ייזו, אינו זיך. מיר זאפרן דעם מאָרגן, טאָקע "משכמו ומעליה" — דעם ייך דערקענטסן? זיך בָּאָרֶד — אַ לאָנגַע, אַ פָּאָרְשָׁנִינְטָע. בָּרְעַמְּעַן — וַיְיַעַן, דִּיקְעַן, לאָנגַע. אַוְן אָז עַר הַיְבָּש אֹוֵף זַי בָּרְעַמְּעַן — אַיז רְבוּנוּ שָׁלְעוֹלָם — אַוְין חַלְפִּיס, בלְאַנְגַּזְעַן צְלָפִים שָׁקוּן אֹוֵף זַי. סְאיַין דָּאַךְ דָּעַר בָּרְעַמְּעַרְעַרְעַר, וְאַס זִיכְצָת שָׁוֹן דָּאַךְ דָּעַם דָּרְטַין טָאַג אַוְן זָאָגַט "אַיכָּה" — קָלָאַטְשׁ סִיקְלָאַכְלִידְעַן פָּוּ אֲוֹנְדוֹזָעַר חַוְּבָן. וְאוּ סְאיַין נִישְׁאָט קִין אַיְן טָרִיסְטָרְוָאָרט, וְאוּ סְאיַין נִישְׁטָאַךְ קִין שְׂטִיקְל שְׂטָרָאַל פָּאַר אֲוֹנְדוֹזָעַר חַאְרָן. דָּעַרְפָּאָר טָאָקָע הַבָּאַץ קִין מְנָאָל נִישְׁט גַּעַוְאַלְט אַיבְּרָעַזְעַן "אַיכָּה" אֹוֵף זַיְיש. דָּעַם נְעַכְתָּן טְרוֹאָן מִיר, יִיזו, אַינוּ זַי. מִיר זָאָרְפָּן דָּעַם מָאָרגָן.

— שווין וואכן, ווי כיוק מיר די אויגן אויס, כייז אָרוּפַן גַּמְינִיעַ-הַוִּי
דעם ביאלאער ורבין, כייז דִּי שטענדיעק פֿרײַיד פֿון זַיְנֶע טונעעלע אויגן. קאָטש
אלַּין — קְרוּעַבְּלֹעַ — אַיְזַּע קִינְמָאָל דָּעַר בְּאַלְגָּר רְבִּיעַ האָט
הַאָט אַ גָּוט וּאָרט פֿאָר יְעָדוֹן אַיְנָעַס. דָּעַר בְּאַלְגָּר רְבִּיעַ האָט
אוֹן גִּיהֲנוּם מִיט כְּלִישָׁאָג, אַיְזַּע מִיט יְחִידִים אַיְן גְּרָעָדָן. אַו אַזְּמַר הַאָבָן שְׂוִין
סִיגָּהָנוּס, הַאָפָּא אַז, אַז דָּעַר בְּאַלְגָּר רְבִּיעַ וּוְעַט יְעָדוֹ מִינּוֹת אַנְקָומָעַן.
אַזְּוֵי האָט פֿרַץ גַּרְעָדָט, צִי גַּעַדְרָפְטַּ רַעַדָּן, צִוְּ דִינְעָנוֹאָנָעַן אַז הוֹדָש פֿאָר זַיְנָ
טוֹוּסִיט. וּוּסְנָע דָּעַר שְׂוִין האָט זַיְנָע גַּרְעָיסִיט קִין וּוְאָרְשָׁעַן.

ויט יאָרֶן קרייך, נאָך אַיִן מְלֹאָוּעַ, האָב אַיך אַיִינְמָאָל ווַיְנְטָעַר, אַיִן אָ
שְׁבַת-צְוָנוֹכָתָם, פָּאָרְבָּלָאַנְדוּשָׁעַט צֹו מִיְינָס אַפְּעַטָּעַר, ווְאָסָה אַחֲט אַיְוְפְּגָעָקְוִיפָּט
פָּעָרְדָּ פָּאָר בְּעַרְלִינְגָּר דִּיְתְּשָׁן. דֵּי שְׁטִיבָּעָר בְּיִים פָּעַטָּעַר אַנְגָּעָה יִצְטָעַ, האָבָן
גַּעַשְׁמָעָקָט מִיטָּקָין, מִיטָּ פְּרִישָׁן פָּעַרְדְּרִיהָ, מִיטָּ גַּעַבְּרָאָטָןָם. בְּיִים פָּעַטָּעַר
הָאָב אַיך גַּעַטְרָאָפָּן אַחֲרָה פָּעַרְדָּ הָעַנְדְּלָעָר אַזְּ פָּעַרְדְּיָוְנְגָּן... מַעַן אַיִן
גַּעַזְעָסָן אַיִן דֵּי שְׁפָעַנְצָרָם, אַיִן דֵּי ווּעַסְטָן, אַרְוֹס אַפְּרָעִיקָּן טִישָׁ אַיְבָּעָר
לִיְּדִיקָּעָ גַּלְעָעָר טִי. טִילָּה האָבָן אַנְגָּעָשְׁטָעָלָט דֵּי רְוִוָּעָט, צַעַשְׁמִיסָּעָנָעָ
פְּנִימָעָר מִיטָּ בְּעַרְדָּ אַזְּ בְּעַרְדָּ, אַנְדָּעָעָר האָבָן אַרְאָפְּגָעָלָאָזָט דֵּי קָעָפָּה, אַזְּ
דֵּי גַּאנְצָעָ חְבָרוֹתָא אַחֲט זַיְקָרָעָה עַרְטָרָט, ווּיְ קַיּוּקָעָ „סִבְירָנִיקָּ“ אַחֲט פָּאָרְ
גַּעַלְיִינְעָט אַמְעָשָׁה-בִּיכָּל. כִּיְהָאָב זַיְקָרָעָלָט צַוְּעָעָן בֵּי דָעָר טִיר, אַכְּיָ
נִישָׁט אַזְּ שְׁטָמָעָרָג, אַחֲט דָעָר פָּעַטָּעַר מִירָאַ בְּאַמְעָרָקָט אַזְּ אַגְּשָׂרִיָּי גַּעַטְוָן:
— גַּוְטָּזָוָאָךְ, יוֹסָפָּט! ווְאָסָעָפָּים בֵּי דָעָר טִיר? קָומָ צָום טִישָׁ! אַזְּ
וּוּסְטָ אַונְדוּ פָּאָרְלִיּוּעָנָעָן פָּוּן דָעָם, ווּיְ הַיִּסְטָט עַר דָאָרָטָ? אַיִן דָאָס אַ
לִיְּן מַעַן בְּלִיְּבָט דָאָרָ פָּוּן אַיִן אַזְּ זַיְתָנוּ! כִּמְיָין אַפְּיָלוּ דָאָס שְׁטִיקָל מִיטָּן
טָעָפָּל, ווְאָסָמָכָה כִּיְהָאָב גַּעַהְעָרָט אַנְגָּמָעָלָט בֵּי אַיךְ — —

— אַיר מִינְטָ שְׁלָמָ-עַלְיכָמָן?

— יַא, יַא — אַחֲט דָעָר פָּעַטָּעַר זַיְקָרָעָלָט גַּעַטְוָן אַזְּ מִיר אַוְעָקָ
גַּעַזְעָצָט בְּיִם טִישָׁ.

— האָב אַיך דָאָרָ נִשְׁטָט דָאָס בִּיכְלָ מִיטָּ מִיר.

— נִשְׁטָט קִיְּן מַאְלִיעָר — אַחֲט דָעָר פָּעַטָּעַר זַיְקָרָעָלָט אַזְּ אַרְיִינְגָּעָקוּעָטָשָׁת

מִיטָּ זַיְן בְּעַנְקָל אַוְיָבָן אַזְּ — פִּישָׁל ווּעַט אַרְיִבְּרָלְיוֹפָן אַזְּ עַם בְּרַעְנְגָּן.
אַיְדָעָר כִּיְהָאָב צִוְּיָט גַּעַהְעָט אַוְיִסְצּוּרִינְקָעָן דָאָס גַּלְאָזָ טִי, ווְאָס דֵּי
מוּמָעָ אַחֲט מִיר דָעַלְצָנָגָט, אַיִן פִּישָׁל שְׁוִין צַוְּרִקְגָּעָקוּמָעָן מִיטָּ אַגְּנָצָן
שְׁטוּסִים בְּיכָרָ אַזְּ בְּיכָלָעָד אַזְּ אַחֲט אַחֲט זַיְקָרָעָלָט אַזְּ בְּרַעְנְגָּן טִישָׁ.

מַעַן אַחֲט ווּיְדָעָר אַגְּנָגָנָאָסָן טִי. פָּוּן קִידָּ אַחֲט זַיְקָרָעָלָט דָעָר רִיחָ
פָּוּן גַּעַבְּרָאָטָן, דָאָס קוֹזָאָקָן פָּוּן אַוְיִסְגָּעָלָאָזָטָעָ גְּרוּזָן מִיטָּ צִיבָּעָלָעָם. דָעָר
עוֹלָם אַיִן גַּעַוְאָרָן אַוְיִפְּגָעָרִוְיִמְטָעָר. אַיִין קַיּוּקָעָ „סִבְירָנִיקָּ“, מִיטָּן ווּגְגָעָן
פָּאָרְמָעָטָנָעָם פְּנִים, מִיטָּ דֵּי בְּלִוְיָעָ קִינְדִּישָׁע אַוְיָגָן, ווְאָס אַחֲט זַיְקָרָעָלָט
אַרְוּמָגְגָעָטָרָאָגָן מִיטָּ מַעְשָׁה-בִּיכָּלָעָ אַזְּ קַעְשָׁעָנָעָם, אַזְּ גַּעַזְעָסָן אַיְבָּעָר
זַיְן גַּלְאָזָ טִי אַזְּ אַחֲט קִיְּן שְׁמִיבָּל נִשְׁטָט גַּעַטְוָן. דֵּי שְׁטָאָט אַחֲט צַוְּרָאָ

געחאַט פֿאָר קְיוּוֹקָעַן, גַּעֲטַעַנְהַת אֵין דַעַר שְׂטִיל, אָז אֶזְעַט אַיִינָה, וְזָס אֵין
אַפְגָעָוָן פֿינְפֿאָר אוֹפֿאָקְטָאָרְגָּעַן, קְעַן אַלְעַז אַפְטָוָן.

כ'הָאָב אַוְיפָגְעָמִישֶׁט „הָנוֹכָה גַעַלְטַן“. פֿוֹן עַרְשָׁטָן בְּלַעַטְלָה הָאָט דַעַר
עוֹלָם אַגְגָהוּחוּבוּן לְאָכָן. אָזָן מִין פְּעַטְעָה, אָ צְעֻוָּאָקְסְעַנְעָר פְּאָרְשִׁיּוֹה, הָאָט
נִישְׁטָן גַּעַקְעַנְטָן אַיִינְזִין אַוְיפֿן בְּעַנְקָל. עַד הָאָט גַּעַהְוּבוּן דַי הָאָרְיקָעַן הָעָט,
פְּאָרְיָיסָן דָעַם קָאָפּ מִיטָּדַעַר רְוִיטָעָר בְּאָרְד, גַּעַקְיִיכָט, אָז טְרָעָן, וְזָיָר
בְּעַם, הָאָבָן זִיךְרַעַט בְּבֵי אִים אַיבָּעָר דַי בְּאָכָן, וְזָיָר אַיִינְגָעַזְאָפְטָן אֵין
זַיְזָן גַּעַדְיִיכְטָעָר בְּאָרְד, וְזָיָר אֵין אָשְׁוֹאָם. דַי וְיַגְעַן הָאָבָן אַפְרָעָגְעָוָאָרְפָּן דַי
פְּים, וְזָיָר גַּעַפְאָטִישֶׁט אֵין דַי בְּאַלְיְוּוּעָם, אֵין דַי גַּעַפְאָטְשָׁע הוֹיְזָן אָזָן דַי מְוֹטָע
מִיטָּדַע דִינְסָטָן הָאָבָן אַלְעַז אַבְּכָרְגָעָלָאָזָט אֵין קִיר, גַּעַוְוִישָׁט מִיטָּדַי פְּאָרְדָּ
טְעַבְעָר דַי נָעַז אָזָן זִיךְרַעַט פֿוֹן גַּעַלְעַכְטָעָר. אַיָּיךְ אַלְיָין בֵּין אָזְוִי אָנָּן
גַּעַשְׁטָעָקָט גַּעַוְוָאָרָן פְּוֹנָעָם לְאָכָן, אָז דַי וְוּרְטָעָר, וְזָס הָאָבָן זִיךְרַעַט
אַוְועָקְגַּעַשְׁטָעָלָט אֵין הָאָלְדוֹן, וְעַנְעַן אַרְוֹוִים מִיטָּדַי קְוִוְוִתְשָׁל אָזָן דַי גְּרוּסָע,
אַגְגָהִיכְצָטָע שְׁטוּב מִיטָּדַי צְעַפְלָאָמָטָע פְּנִימָעָר הָאָבָן זִיךְרַעַט פֿוֹן
נָחָת. אֵין קְיוּוֹקָע הָאָט נִישְׁטָן גַּעַלְאָכָט. זַיְזָן פְּאָרְמָעָטָן פְּנִים הָאָט זִיךְרַעַט גַּעַדְעָט,
פְּעַלְדָּלָט אָזָן וְיַיְגַּע בְּלוּוּעָ אַיִינָן הָאָבָן גַּעַקְוָט אַיבָּעָר מִיר, גַּעַקְוָט עַרְגִּיזָן
אֵין אָ פֿינְטָל, אָז סְאַיְזָן מִיר אַוְהַיְמָלְעָד גַּעַוְוָאָרָן. וְעַז בְּהָאָב גַּעַנְדִּיקָט
גַּעַדְעָט, וְזָיָר נָאָךְ אָ וְוּטְ-גַּעַלְוִוִּוף.

— אָי, אָ לְזָן! — הָאָט מִין פְּעַטְעָר זִיךְרַעַט מִיטָּן הִיטָּל אַיבָּעָר
זַיְזָן צְעַהְיִצְטָמָט פְּנִים.

— מַעַן הָאָט דַי מַעַשָּׁה גַּעַדְאָרְפָּט אַיבָּעָרְלָאָזָן אוֹפֿאָרְשָׁלָאָגָן דָעַם אַפְעַטְיִים?
קְיוּוֹקָע זִיךְרַעַט אַגְגָהוּפָן — מַעַן הָאָט גַּעַדְאָרְפָּט מִיטָּדַע מַעַשָּׁה פְּאָרְכִּיבִּיסָן
דַי גַּאנְדָּן, וְזָס בְּרָאָט זִיךְרַעַט זַיְזָן אַיִינְוּעָן.

— וְזָס, קְיוּוֹקָע, דַי מַעַשָּׁה הָאָט דַיְרָ פְּאָרְשָׁלָאָגָן דָעַם אַפְעַטְיִים?
— נִיְזָן — הָאָט קְיוּוֹקָע אָ שְׁמַיְיכָל גַּעַטְוָן — כִּזְאָגָן עַם צְוִילְבָּדָעַט,
וּוֹיְלָה לְאָכָן אַיְזָן וְזָיָר בְּרִיּוֹן, בְּיַדְעָ רְוָפָן אַרְוֹוִים טְרָעָן אָזָן הָעַלְפָן פְּאָרְדִּיְיָעָן
אַפְּיָלוֹ אָ לְעַדְעָר.

— גַּיִי, קְיוּוֹקָע, בִּיסְטָט אָ טְרוּקָעָנָעָר בְּיַיְן — אָזָן דַעַר פְּעַטְעָר הָאָט זִיךְרַעַט
אָ דְרִיְיָ גַּעַטְוָן צְוָיָר — יְוֹסָפָט, לִיְיָן נָאָךְ עַפְיִים.

— טְאָקָע, לִיְיָן נָאָךְ עַפְיִים — הָאָבָן דַי פְּעַרְדִּ-חַעַנְדְּלָעָר מִיךְ גַּעַבְעָט,
כְּהָאָב אַוְיפָגְעָמִישֶׁט פְּרָצְעָם „דְרִיְיָ מַתְנוֹת“. דַעַר פְּרָאָסְטָעָר עַילְבָּד,

ויאם האט גלייך נישט געכאנט וואם אויך זאג, נישט געקענט צעקייען די עברי, האט אַנְגָּעָהָוִיכָּן צוֹ רָוקָן די בענקלָה, זיך געבויגן בענטער צוֹ מֵיד מיט אָן אַנְגָּעָשְׁטָעָלֶט אוֹיְעָר. די פֿעַרְדָּ-חַעַנְדָּלֶעָר זענען בִּימְלֻכְּוִיּוֹ אַרְיִינְ-גַּעֲצִוְּגָן גַּעֲוָאָרָן אָן דָּעָר מַעַשָּׂה. די שְׁטִילְקִיּוֹת האט אַנְגָּעָהָוִיכָּן וּוּרָן גַּעַדְיכְּטָעָר אָן די וּוּרְטָעָר, וואם זענען גַּעַפְּאָלָן מִיט אָ קְלִימְפָּעָר, האט מען געקענט צִיְּלָן. פֿוֹן הִינְטָעָר קָלְיְרְטָעָשׁ שְׁפָעְנְצָרָם אָן וּוּסְטָן הַאֲבָן הַעֲרָצָעָר גַּעַזְּפְּצָטָם, שְׁוֹעָר אַפְּגָעָהָילְכָּטָם, וּוּ די קְלָעָפָּט בִּים זָאנָן „עַל חַטָּא“. אָן אָז כִּחְאָב גַּעַנְדִּיקָּט לְיִיעָנָן אִיז די שְׁטִילְקִיּוֹת גַּעֲוָאָרָן נָאָךְ טִיפְּעָר, אַיְפְּגָעָהָוִיכְּבָעָנָן הַעֲנָטָהָבָן זִיךְ אַרְאָפְּגָעָלָאָזָטָם, אַרְאָפְּגָעָלָעָכָּעָו וּוּרָטָם זִיךְ נִישְׁתָּא אַיְפְּגָעָהָוִיכָּן. אָן סְ'חָאָט אַוִּיסְגָּעָזָן אָז דָּאָס מַעַנְטְּשָׁלְעָכָּעָו וּוּרָטָם הַאֲטָמָז זִיךְ פְּאָרְשָׁעָמָט פָּאָרָדִי „אוֹסְטָעָרְלִישָׁעָ מַתְנוֹתָה“, וואם בְּלִישְׁתְּשָׁעָן וּוּי אַזְּצָרוֹת אָן סְ'פָּאָלָק וּרָטָם, בְּעַנְקָט אָן זָוְכָט אַרְוּם דִּי מַתְנוֹתָה. די פֿעַרְדָּ-הַעֲנָדָלָעָר, די פֿעַרְדָּ-יוֹגָּעָן — עַולְמָ-הַזָּהָב/נִיקָּעָם — זענען גַּעַזְּוָסָן שְׁטוּמָעָן, גַּלְיָיךְ זַיְהָ וּוּאַלְטָן אַוְיָה זִיךְ גַּעַנוּמָעָן אַשְׁוּרָעָרָה תְּשִׁובָה, גַּעֲוָאָלָט פֿוֹן זִיךְ אַרְאָפְּוּוּרָפָּן אַחְתָּא. אָן עַלְטָעָרָרָעָר פֿעַרְדָּ-הַעֲנָדָלָעָר האט אַרְאָיְפְּגָעָלִיְּגָטָט פְּרָצָעָם דִּיקָן בְּאַנְדָּ שְׁרִיפָּטָן אַוְיָה זַיְהָ בְּרִוְּיְטָעָר הַאֲנָטְ-פָּלָאָר, גַּעַוְוָאָיָן סְ'בָּוק אָן שְׁטִילָ, מִיט אָזְּפָץ, אָזְּגָעָטָן:

— אָזְּ שְׁוֹעָרָן „קָבְּ הַיְּשָׁרָה“ זַעְאִיךְ סְ'עַרְשָׁטָעָ מָאָל.

אָן סְ'אָיו אַוְוָעָקָעָגָנָעָן אַוְמָגָעָקָומָעָן אַוְיָה „קִידּוּשׁ הַשָּׁם“. וּוּגָן יִדְן, וואם זענען אַוְמָגָעָקָומָעָן אַוְיָה „סִבְּירָנִיק“. אַרְיִין צְוָמָאָרְגָּנָס אִיז צוֹ מֵיד אַרְיְבָעָרָגָעָקָומָעָן קִיּוּקָעָ „סִבְּירָנִיק“, האט גַּעַבְּעָטָן כִּזְאָל אִים גַּעַבְּנָן נָאָךְ „אַוְלָכָעָן זָאָכָן“, אָן אָז אַיְרָ אַרְוּם נָאָךְ סְכוֹתָה, וּוּגָן פֿוֹן די אַרְוִמִּיקָּעָ דִּעְרָפָעָר הַאֲבָן זִיךְ גַּעַלְאָזָטָם רַעֲקָרְתָּן אִיז שְׁטָאָט אַרְיִין צוֹ די „לְאַסְאָוָאָנִיעָם“, אִיז קִיּוּקָעָ אַוְמָגָעָקָומָעָן. מַחְנוֹת שִׁירָנָצִים הַאֲבָן גַּעַנוּמָעָן שְׁלָאָגָן יִדְן אַוְיָה, צְעַבְּרָאָכָן זְיוּרָעָ שְׁטָעָלָזָה סְחוֹרָה. קִיּוּקָעָ האט זִיךְ אַרְיְינְגָעָרִיסָן צְווּשָׁן פְּעוּוֹל מִיט אַדְרָעָנָגָעָל אִיז הַאֲנָטָמָז אַפְּגָעָשְׁלָאָגָן די גַּוִּים בַּיּוֹ עַד אַיְוָן גַּעַפְּאָלָן אִין אַטְיִיךְ בְּלָוָט.

אַנְשָׁמָה, אַגְּזָנְדָ-נִיצְעָ, האט אַכְּפָּה גַּעַטְוֹן קִיּוּקָעָם דְּרָעָנָגָעָל אִיז אַרְיוֹפָט מִיט אִים צוֹ דָעָר פּוֹרְטָקָעָ פֿוֹן הַיְּמָלָ.

די אַוְסְטָעָרְלִישָׁעָ מַתְנוֹה אִיז אַנְגָּעָנָמָעָן גַּעֲוָאָרָן.

דעם דרייטן אפריל, 1945, איז געוווארן דרייסיק יאָר ווי פרץ איז טויט.
פֿאָר די דרייסיק יאָר האָט פרץ דורךגעמאָכט אַסְט גִּלְגְּלִים. בּמֶעֱט יַעֲדָם
יאָר צוֹ פֿרְצָעַס יַאֲרֵצִית האָט מעַן גַּעַנוּמָעַן נִישְׁתְּעַרְן צַיְמַעַן האָט נִישְׁתְּ
חַסְּ-וְ-חַלְילָה אַיְבָּרְגָּעְשָׂאָצְטָ דַעַם נִפְטָר. אָוֹן דָּאָס אַיז גַּעַטְאָן גַּעַוְאָרָן פֿאָרָן
כּבּוֹד פֿוֹן דָעַר יַיְדִּישָׁעַר לִיטְעָרָאָטוֹר. מַעַן פֿלְעָגָט האָלָטָן אַיז אַיְין טָאָשָׁן
אַן טָאָלִירָן די גַעַמְעַן. אַיז דָעַר נָסָח גַעַוְעָן — פרץ, שְׁלוּמָ-
עַלְיכָם, מַעַנְדָעַלְעָ. אַ צְעַן יַאֲרֵ שְׁפָעַטָּעָר — שְׁלוּמָ-עַלְיכָם, מַעַנְדָעַלְעָ, פרץ,
אַן חַיְנָט? די פֿרְץְ-רָעוֹזְיָעָם הַאָבָן כְּמַעַט ווי אוּפְגָּעָה עָרָט. אָוֹן מַעַן
הַיְבָּט שְׁוִין ווַיְדָעַר אַן צוֹ הַעֲרָן דַעַם אַמְּאָלִיקָן נָסָח — פרץ, שְׁלוּמָ-עַלְיכָם,
מַעַנְדָעַלְעָ.

אַיךְ הַאָבָן גְּרוּוּס דָרְךְ-אָרֶץ פֿאָר יַיְדִּישָׁעַר טְרָאָדִיצְיָע, פֿאָר יַיְדִּישָׁעַר
מִסּוֹרָה. כְּהַאָבָן אַבְּעָר מַוְרָא, אַז דָעַר נָסָח — „אָונְדוֹעָרָעַ קְלָאָסְ-יְקָעָר“ —
וּוְאָס מִיר רָעַדְן אַרְוּוּס אַיז אַיְין אַטְמָעָם, האָלָט וּזְרָא אַיז אַוְיסְ-לְיִידְקָן. אָוֹן די
גַעַפְאָר לִיגְט נִשְׁתְּ אַינְגָעָם „חוֹטָה הַמְּשֻׁלָּשׁ“ פֿוֹן די דָרְיִי גְּרוּוּס קִינְסְטָלָעָר,
נָגָר אַנְגָעָם פֿאָרְטִיקָן נָסָח, אַז די יַיְדִּישָׁעַר לִיטְעָרָאָטוֹר דָאָרָף אַוּעָק אַיְ-
בּעָרָן שְׁלַיְאָץ פֿוֹן די קְלָאָסְ-יְקָעָר.

פֿרְעָגָט זִיךְ:

הַאָבָן טָאָקָע אָונְדוֹעָרָעַ קְלָאָסְ-יְקָעָר גַעַהָאָט אַיז שְׁלַיְאָץ? נִשְׁתְּ אַמְתָה.
מַעַן קָעַן נִשְׁתְּ רָעַדְן אַיז אַיְין אַטְמָעָם ווּעַגְן „זַיְדָעַ מִיטָן אַיְינִיקָל“. כָּאָטְרָעָר
אַן הוּמָאָר פֿאָרָן זִיךְ נִשְׁתְּ. הַוּמָאָר אַיז אַעֲבָרָעַ מִדרְגָּה זֹוי סְפָטְרָעָר.
בּוּלְעַכְטָעָר פֿאָרְטִירִיבָט הַאָס אַן שְׁלַעַכְטָמ, מַאָכָט די וּוּלְטָ שְׁעַנְגָּר.

אַן אַוְיָב מַעַן קָעַן נָאָר גַעַפְיָנָעָן אַ בּשְׁוֹתְפּוֹתְדִּיקָן טְרָאָקָט צְוִוִּישָׁן
מַעַנְדָעַלְעָן אַן שְׁלוּמָ-עַלְיכָם, דָאָרָף מַעַן הַאָבָן אַהֲרָבָן מַהְרָשָׁא אַרְזִיףָ
צְוִפְרִין פֿרְצָן אַוְיָפָן וּעְלָבָן טְרָאָקָט. אַן דָא גִיְיט נִשְׁתְּ ווּעַגְן טָאָלָאנָט. שְׁלוּמָ-עַלְיכָם אַן מַעַנְדָעַלְעָ וּעַנְגָּן
גְּרוּוּס שְׁרִיְבָעָר, גְּרוּוּס טָאָלָאנָט. מַעַן פֿרְדִּית זִיךְ ווּעַן מַעַן לִיעַנְטָ זֹוי,
מַעַן טְרוּוּרָט, ווּעַן מַעַן לִיעַנְטָ זֹוי. אָוֹן דָאָס זְעַנְגָּן הַוִּיכָעָ מִדְרָגוֹת.

פֿרְצָן אַבְּעָר לִיעַנְטָ מַעַן נִשְׁתְּ. פֿרְצָן דָאָרָף מַעַן אַלְיָין אַיְבָּעָלְעָם.
פֿאָרָן קִינְסְטָלָעָר, וּוְאָס טְרָאָכָטָן אַיז גַעַשְׁיכְטָלָעָכָעָ קָאָטָעָגְאָרִיעָם. זֹוי
טְרָאָגָן אַיז זִיךְ אַרְוּס אַחַזְעַיְמָעָן פֿאָלָק אַיְיךְ קִיבְצָים אַן פֿעַלְקָעָר.

אין קיבוצים, אין פעלקער, אין געשיכטלעכע קאטגענאריעס דארפֿ
מען זוכן פרצַן. און פריער, צי שפערטער, וועט די יודישע קרייטיק קומען
אהין.

ברץ איז פון די געציילטער דיבטער, וואס האבן געווואלט איז יודישן
ליבען געפינען אָ בָּאָרְעֶכְתִּיקָּוֹגָג. אָזָּא דִּיבְּטָעָר אַיז גַּעֲוֹעָן רֵ' יהָודָה הַלְּוִי.
ער האט איז זיך געטראָגן סָגָאנְצָע יְהִידָּשָׁע פָּאָלָק. אַיז אַנְהִיבְּ פָּוּן
צְוּעַלְפְּטָן יְאָרְהָנוּנְדָּרְטָה האט ער געוזנט: "כִּי לֹא הִתְהַתֵּם בַּעֲבוּר
מְשָׁה, אֶלָּא מְעַלְתַּ-מְשָׁה הִתְהַתָּ בְּעַבְרוּם" — יְהִידָּן זְעַנְעַן נִשְׁתַּת גַּעֲוָעָן אַן אוַיסְּ-
דָּעָוְוְיִילְּטָ פָּאָלָק אָ דָאָנָּק מִשְּׁהָרְבָּנוּן, נָאָר פָּאָרְקָעָרטָ — מִשְׁהָמָּה גְּרוֹסְקִיָּטָ
נְעַמְּטָ זִיךְ פָּוּנָעָם יְוִידִישָׁן פָּאָלָק, דִּי קִינְדָּעָרְ פָּוּן אַבְּרָהָם, יְצָחָק אַיז יַעֲקֹב.
דאַהֲבָן מִיר שְׂוִין שְׂדֵ"ס גָּאנְצָן וּוּעַלְטִיקָּוֹק, זַיִן, "אַבְּרָהָמִימָוָן אַיז
עַטְּיִיזְוּמוֹס". יהָודָה הַלְּוִי האט אָ וּוּאָרָפְּ גַּעֲוָעָן סָגְּרוּמָעָ יְהִידָּשָׁע וּוּאָרָטָ,
וואס סְלַעַכְּטָ נָאָךְ הִינְמָט אַיז אָונְדוֹז — "וְאֵל תְּשִׁיאָךְ חִכְמָה יוֹנִית, שָׁאַיִן
לְהַפְּרִי כִּי אָסְ פְּרָחִים" — לֹאִז דִיךְ נִשְׁתַּת פָּאָרְפִּירָן פָּוּן דָעָר גְּרוֹכִישָׁעָר
בִּילְאָזְאָפְּיעָ, וואס האט בלְוִי בְּלוּמָעָן, אָבָעָר נִשְׁתַּת קִיְּן פְּרָכְטָן. אַטְּדָעָר
הַלְּוִי מִוּט זַיִן בְּעַקְעָנִישָׁ נָאָךְ צִוְּן האט דֻעְרָהוּבָן אָונְדוֹזָר גְּלוֹת. ער האט
גַּעַשְׁפָּן אָ גְּלוּתָ-פִּילְאָזְאָפְּיעָ, וואס נִימְטָ אָונְדוֹזָר כּוֹזְזָה דָעַם הִיּוֹנִיטִיקָן טָאגָן.
דאַם האט ער אַיז אַנְהִיבְּ פָּוּן צְוּעַלְפְּטָן יְאָרְהָנוּנְדָעָרטָ גַּעַזְגַּטָּ:

"ישראל באומות פָּבָב באַיְבָּרִים".

אַזְוֹנָעָן דִּיבְּטָעָר טָרָאָגָן נִשְׁתַּת אַיז זִיךְ בלְוִי אָ וּוּלָט. זַיִן טָרָאָגָן אַיז
אַחֲרוֹת פָּאָר דָעָר וּוּלָט. זַיִעַר וּוּלָט אַיז נִשְׁתַּת בלְוִי דֻעְרָפָאָרוֹגָן, וואס
סְ'אוֹיג זַעַט, וואס טְ'אוֹיעָרָה העָרָט — סְ'אַיז אַיְירָ נִשְׁמָה אַיז אַחֲרוֹת.
יְהִידְוִישִׁים, סָפְּצִיאָלָעָ גְּעַרְעַכְטִיקִים אַיז בַּי זַיִן אָדָרָגָן צַו וּוּרְעָן
איַיְינָס מִימְטָ דִי פָּאָרְגָּאָגָעָן דָוָרוֹת, מִימְטָ דָעָר מַעֲנַטְשָׁלְעָכָר גָּאנְזָקִים,
מִימְטָ דָעָר אַיְיבִּקִים.

דאַם אַיז גַּעֲוָעָן דָעָר וּוּגָן פָּוּן יהָודָה הַלְּוִי, דָעָר וּגָן פָּוּן יְצָחָק לִיְבָוש
פרצַן.

מען טָאָר זִיךְ נִשְׁתַּת וּאָרָפְּן מִימְטָ אָונְדוֹזָר מַסְּרָ-לִיטְעָרָאָטוֹר, קִיּוֹן
אוֹיפְּ אַירָ, זַיִן אוֹיפְּ אָ יְרִידָה אַיז פָּאָרְגָּלִיָּיךְ מִימְטָ דָעָר נָאָכְנָעָשְׁרְבִּעְנָעָר,
פְּלָאָכָעָר מַעְשָׁה פָּוּן יְהִידְוִישָׁן מִיטְלָאָלְטָעָר, וואס אַיז אוֹסְפָּגָעָן גָּאנְגָעָן בְּנָשִׁיקָה,
זַעַעַן זַיִן האט זִיךְ גַּעַוּאָלָט שְׁטָעַלְן אוֹיפְּ דִי אַיְינְגָעָן פִּים.

אנדרוּד גאנצָע מוסר-לְיטָעָטָאָטָאָר אֹוֶךְ יְדוּשָׁה הַאָטָז וֵיךְ בָּאָזְוּן אַין צִיּוֹת פָּוֹן גְּרוֹיָסְן פָּאַלְקִיְּאָוָשָׁן טִיפָּן צָעָר. גִּרוֹשָׁ-שְׁפָגָנָעָ, דִּי דְּרִיבִּיבָּק יְעֻזְּיקָעַ מְלָחָמָה, גְּזִירָת תְּחִי — אַ נְּצָצִיאָנָאָלָעָר חָרְבָּן אַין אָלָעָ אַיְרָאָפְּיָי אֲשִׁיעָשׁ יְשָׁוּבִים. וּוְאָם פָּאָר אַ פְּנִים הַאָטָז בַּיּוֹם יְיִד גַּעֲקָעָנָט הַאָבָּן דִּי „וּוְעַלְתָּאָלְכָּקְיָוִת“, וּוְאָם אַיְזָן אָזָוִי גְּלִיכְגַּלְטִיק גַּעֲוָעָן צָוְיִינָעָ צְרוֹתָ, וּוְאָם הַאָטָלְעָכְקִיּוֹתָ, וּוְאָם אַיְזָן אָזָוִי גְּלִיכְגַּלְטִיק גַּעֲוָעָן צָוְיִינָעָ צְרוֹתָ, וּוְאָם הַאָטָלְעָכְקִיּוֹתָ,

זיך געבעאנן אין יידייש בלוט? דער ייד, א געמיינטער, אויז אָזועק צו זיך, האט דאָרט געוווכט אָן אַנְגָלָעָן, אַ שְׂטִיקָל נְחַמָת. אָן עֶרֶב האט געפֿונְגָן אַ טְרִיבְסְטָם אָן דֵי כּוֹהֲזָת, אַזְעַמְשָׁן פָּנָן פָּאָלָק, אָין דָעַם הַיְבָטָאָרִישָׁן

דראָנג צום לעבען — אינעס יידישן מוסר און אין דער יודישער עטיק.
דער "בראנטשפיגל", דער "לב-טוב", די "צאנחה-וּראַינָה" און דער
"קב-היישר" האבן געמוות זיין מעיר זוי ליטעראָטור, אנדעריש וואַלטן די
ברײַיטע יידישע מסון זיך נישט געקענט אויסעלעבן און די דזוקע ספרים
אויפֿ יידיש. אנדערע ספרים, זוי די ליריעש "צאנחה-וּראַינָה", זאָם האַט
אונדו באָפרײַט פון מיטלהויכדייטש אויז געווען דער רוקנביין פון אונדער
דאָס ספר אויז געווען אַכְבָּר דריי הונדערט יאָר (און ס'איי נאָך
טִילְיוֹנֵין הִינְג) דאמ טישבּוֹן, די בִּיבְּל, פון דער יודישער פרוי.

די מוסר-לייטעראטור, וואם אויז פול געווען מיט התחלהבות און אסקע-טישן ברען, וואם אויז רייך מיט אויז פיל ספּוואָאנַאָראָלעָם, האט אַרוֹיסֶנְגַּעַ רופען אַ מאָסְבָּאָזָעָנוּנָג, וויל דִי מוסר-לייטעראָטור האט געשטעקט מיט ציינַן אָונַן נעהָל אַין דעם טאג-טעלעָכָן לעָכָן, האט זיך געקלָאָמעָרט זֵי דער ווירקָלָעָכְקִים. דער מוסר האט פֿון אַ לעָבָנִיסְקָוק זיך שפּעַטְעָר דערהָוִיכָן צוֹ אַ וועלטְ-הָקָן.

די תנ"ך-איבערוועצונגגען פון בליעז אונ זויצנההויז האבן זיך נישט אונגענוןמען בײַם יידישן פאלק, וויל אין תoxic זענען די איבערוועצען גע-ווען „משכילים“. בליעז האט ווין איבערוועצונג געשריבן „לויט די בלליים פפּוֹן לְשׁוֹן אַשְׁכָּנוֹן“, אונ נישט ווֹי די טויטש-חוּמְשִׁים, ווֹאָס האבן זיך נישט גאנחאלטן „לְפִי טְבֻעַ לְשׁוֹן אַשְׁכָּנוֹן“.

בליין האט נישט געקענט פאָרטראָגנַן, ווֹאָס די "צַעֲנִיהַ-זְרוּאַנִּיהַ" אֵינוֹ "אייטל מדרשים ואַנדות זֶרֶות", ווֹאָס יְצָהָק גַּיְתַּה אֵין בֵּית-הַמְּדֻשׁ אַרְיוֹן דָּזְאוּנְעָנוּ מְנַחָּה, יַעֲכֹב לְעָרְנַט אֵין דָּעַר יִשְׁבָּה פָּוָן שְׂמִיעָבָר. עָר וְעַט אֵין שְׂמֹאַל-בָּזָן גַּיְתַּה אֵין שְׂבָּוּשִׁים". אֵין שְׂבָּוּשִׁים?

דער נכיא עסן שאולן — געפֿילטַע פִיש און הוָן. דוד פְלאַנט צו פַאֲרְקְיִיבֶן גַּלְיתָעָסּ בְּלִיזְיִין, ווַיֵּלֶךְ קָעָן דָּעַרְפָּאַר קְרִינְגָן אַ סְךְ גַּעַלְתָּ.

דער מְשֻׁכֵּל בְּלִיזְיִין הָאָט נִישְׁתָּ פָּאַרְשְׁתָּאַנְעָן, אָז אַנְשְׁטָאַט אַפְּצִוְמָאַלְן דִּי אַכְּוֹתָה, הָאָט דָּעַר מַחְבָּר פָּוּן „צָאִינְהַ-זְּרָאִינְהַ“ גַּעַטְאָלָן זִיד אָז טַאַקָּעַ דָּעַרְפָּאַר אַיְזָן זְיוּן סְפִיר גַּעַוּוֹאַרְן אַזְוִי צְוָנוֹנְגָּלְעָד, הָאָט אָז אַטְעָם גַּעַטְאָן דָּוָרְךָ דִּי אַבּוֹתָמִיט וּוּלְטַלְעַבְקִיּוֹת.

די השכלה פָּוּן יְוִידְשָׁן מִיטְלָאַלְטָעָר, צִי פָּוּן נִינְצְּעָנְטָן יְאַרְהּוֹנְדָעָרְטָה הָאָט נִשְׁתָּ מִוְתְּגָעָרִיסָן מִיטָּזִיד קִיְּזָן מַאֲסָן, ווַיֵּלֶךְ זַי אַיְזָן גַּעַקְוּמָעָן פָּוּן דָּרְיִיסָן, הָאָט גַּעַרְעַדְתָּ צָסָ פָּאַלְקָ אַוְיפָּ פְּרַעְמָדָע שְׁפָרָאַכָּן, אַיְזָן שְׁטַעַנְדִּיקָ גַּעַוּוֹן אַסְמִילָאַטָּאַרְיִישָׁ. מַעַן דָּאַרְפָּ פְּרַיְוּר שְׁטַעַקָּן אַיְזָן אַיְגְּנָעָנָעָם פָּאַלְקָ, טְרָאָגָן אַיְזָן זִיד דָּסָט גַּעַוְוִיסָן פָּוּן פָּאַלְקָ אָזָן דָּעַרְנָאַךְ עַרְשָׁתָ קְוּמָעָן מִיטָּ אַיְבְּצִיְּגְּוָגָעָן, דָּעַרְבְּיִבְּרָעָר טַאַקָּעָ אַיְזָן דָּעַר בְּלִיזְיִין פָּוּן דָּעַרְ השְׁכָלָה, אַיְזָן וּוּלְטַלְעַבְקִיּוֹת, אַוְיפָּ שְׁטַעַנְדִּיקָ גַּעַוְוָעָן אָז אַוְסְעַרְלַעְבָּעָה.

גַּלְיָקָל האַמְּיִיל, ווָאָסָט הָאָט זִיךְרָאַזְוִינָן אַוְיפָּ דָּעַר מַסְרָ-לִיטְעַרְאַטָּוָה, ווָאָסָט הָאָט נָאָךְ מִיְּדָלוֹזְיִוְזָן זִיךְרָאַזְוִינָן בְּאַקְעָנָט דָּרוֹכָן „ברָאַנְטְּשָׁפְגָלָן“ מִיטָּ דִּי כְּלִילָם פָּוּן גַּעַשְׁלַעַכְטָ לְעָבָן אָזָן גַּעַשְׁלַעַכְטָ-הִגְיָעָנָעָן, ווָאָלָט נִשְׁתָּמְעַטְּנָה גַּעַבְלִיבָן הִינְטְּמָעַשְׁתָּעַלִיקָ, ווַעַן מַעַן פָּאַרְגְּלִיכְיָטָן זַי אַפְּיָלוּ מִיטָּ אַהיַנְטִיקָעָר, רַאַדְיָיָ-קָאַלְעָר „סְאַשְׁעַלְ-זָאוֹרְקָעָר“, ווָאָסָט קַעַמְפָט נָאָךְ אַלְעָזָן מַעַן זָאָלָ דִּי גַּעַ-שְׁלַעַכְטָס-כְּלִילָם לְעָרְנָעָן אַיְזָן דִּי שְׁוֹלָן. גַּלְיָקָלָם מַעַמוֹאַרְן זְעַנְעָן פָּוּנָקָט אַזְוִי מַעַנְטָשָׁלָעָד אָזָן בְּמִילָאָ וּוּלְטַלְעָהָ, ווִי מַאֲדָם דַּעַ-סְעוּוֹנִיםָעָם, ווָאָסָט הָאָט גַּעַלְעַבְטָ אַיְזָן דָּעַם חִוְּפָן לְזָוּזִיק דָּעַם פַּעַרְצָנְטָן.

דוֹרוֹתָה, תְּקוּפָותָה וּעַנְעָן פָּאַרְבָּיָיָ, יְאַרְהּוֹנְדָעַטְרָה הָאַבָּן, ווִי שְׂוּעָרָעָ פְּלָאַסְטָן, זִיךְרָאַזְוִינָן גַּעַלְיָוִגְטָ אַיְבְּרָעָר דָּעַר מַסְרָ-לִיטְעַרְאַטָּוָה, פָּאַרְדְּעַקְטָ אַיְרָעָ וּוּאַרְצָלָעָן, פָּאַרְשָׁאַטָּן דִּי קוֹוָאַלְן, נִשְׁתָּמְעַטְּנָה גַּעַלְאָזָטָן קִיְּזָן לְעָקָ לִיכְטָ אָזָן אַוְיפָּ דִּי פָּאַרְוּוִישָׁטָעָ שְׁפָוּרָן זַעַט דָּעַר הִיסְטָאַרְיקָעָר בְּלִיזְיִין רַעַקְצִיעָ אָזָן אַפְּאַטְיָ.

איְזָן גַּעַקְוּמָעָן יִצְחָק לִיְבּוֹשָׁ פְּרִיצָן, נִשְׁתָּמְעַטְּנָה בְּלִיזְיִין דָּעַר זַאְמָאַשְׁטַשְׁעָרָ פְּרִיצָן, ווָאָסָט אַיְזָן אַלָּטָגְעָן לְוַיְטָן פָּאָס אַיְרָ פַּעַרְצִיךְ, נָאָרָ דָּעַר פְּרִיצָן צְפָתָ, פָּוּן קָאַרְדָּאַוּעָ, פָּוּן אַסְמָסְטָעַרְדָּאַסָּם, פָּוּן פְּרָאָגָן, פָּוּן דִּימְלָדָאַרְפָּ, פָּוּן קָאַצְּקָ — אָזָן עַד הָאָט אַוְיפְּגָעָרִיסָן דִּי הַונְּדָעָרָט יְעַרְקָעָ פְּלָאַסְטָן. דִּי אַוְיפְּגָעָרִיםְעַנְעָן קוֹוָאַלְן הָאַבָּן אַשְׁלָאָגָן גַּעַטְאָן מִיטָּזִיד אַזְוִי פִּילָ לִיכְטָ, אָז דָּעַר מַעַנְטָשָׁ אַיְזָן פָּאָרָ אַשְׁלָאָגָן אַשְׁלָאָגָן גַּעַטְאָן מִיטָּזִיד אַזְוִי שְׁוֹרָשָׁ, נִשְׁתָּמְעַטְּנָה גַּעַזְוָעָן, ווִי

יזחק לוייבוש פרץ האט דעם זעלבן מוסר דערפירות פון וועטלעכקייט צו אלזועטלעכקייט.

נאך משח העסן אויז יצחק לוייבוש פרץ אינעם יודישן לעבן א ניי ווארט.

אויב די יודישע ליטעראטור האט אויר ווארט, וואט האט די ליטע ראטטור אויפגעהויבן צו אן אידיע — האט דאס ווארט געואנט יצחק לוייבוש פרץ.

פרץ דער שטענדיקער רענער, די אומראן, וואט צעטראיסלט די פאָר זעבנקייט (ニシテト בחיננס טרעפט מען בי פרצן אלע ריכטונגגען פון דער בײַער יודישער ליטעראטטור), דער טاطע פון דעם נישט דערזאגטן ווארט, דער צום וויניקסטן באָרעדודיקער — דוקא ער אויז געווען דער „רבּי“ פון די בית-מדרש אונן שטיל-בחורים, דער מדריך פון די שנידער און שוסטער געוועלן, פון די יודישע בערטשטער און וועבער.

פרץ אויז נישט געקמען צום בית-מדרש בחור מיט רחמנות, נישט געהאט קיון מיטלייד מיטן שנידער געוועלן.

דער בחור, אפִילו דער געכאנטער אין אַפְּיקוֹרֶסֶת, האט דורךגע-לייענט פרצן און זיך אַרְוָמְגָעָען, אַז פון בִּיאַלְעַרְדְּבִּין, פון אַמְשָׁאוּעָר מְקוּבָּל אויז נישטאָט וואט חזק צו מאָכָּן, זיין אַרְוָמְיקָעָן, דעם בחורן, וואט ער האט אליאָן אויז זיך פֿרְוְבִּירְטָעָד עֲרַשְׁתִּיקָעָן, האט זיך מיט אַמְּאָל בְּאַפְּרִוִּיטָאִים, אַז זיין טاطע, דער וְאַסְעָרְטְּרוּנְעָרְנָה, דער האַלְּזִיְּהַאְקָעָר, דער בְּעַלְמָלָאָכָה, זיין אלע קענען זיך פֿאַרְגְּלִיּוּבָן אויז מענטשלעכקייט מיט די לומדים, נברים, וואט זאגן אַדְּוָה אַז פֿאַרְגְּנָעָמָעָן די מְזֻרְחָהָאָנְטָם.

פרץ, וואט האט אַנְטְּקָעְנְגָעָשְׁטָעָלָט דער לעַבְּנָמְ-קְלוֹנְגָּשָׁפְּט פון דער יודישער ליטעראטטור זיין אַנְטְּעַלְעַקְטוּעָלָע אַינְטוֹאַיצְיָע, דוקא ער אויז מיט אַמְּאָל אַזְוּעָק אַז גָּסָם, אַז מַאְרָק. מיט דער פרײַיד פון אַז אַיְגָעָנָעָם האט ער אויפגעזוכט אויז די פֿאַרְוּאַזְרְפָּעָנָע יְדִישָׁעָה יְשָׁכִים, אַלְטָעָ, פֿאָרָד-געטראָאנְקָעָן גְּעַעֲפָנָט אַז מִיטָן מַאְרָק, גַּעֲרָוָפָן אַלְעָמָעָן, דעם בית-מדרש-בחור, דעם אַרְבָּעָטָרָה, סְגָנָנָצָע פָּאָלָק:

— קומט, יודֵן, טריינקען! אויז חַבּוֹתָא אויז היימלעכָעָר צו טריינקען!

פרץ האט אויך קענגעער. און ס'אייז דאך מערכויזרדייך, וואם טילט אַוואָוועטישע קרייטיקער קומען זיך צנופ און דער פרײַצְפַֿשְׂאַצְּנוּג מיט אונדזערע עסטעטן. איי די סַאַוועטישע קרייטיקער, איי די עסטעטן טענהן, אַז פרץ האט געשאָפֵן מעד מיטן זכרוֹן, ווי מיט דער הילַפְּ פָּוּן אַינְטּוֹאיַזְּ ציעַ. פרץ אייז אַ מְתַנְגֶּר, אַ רָּאַצְּצִיאָנָּצְּלִיסְּטַּט, אַ מְשֻׁכְּלִיל. ער האט געווואַלט צוּגַּעַנְגַּלְעַךְ מְאַכְּן פָּאָרְן עַמְּ-הָאָרֶץ די פָּאָרְגָּאָגְּנָגְּנָהִיט, אייז אַזְּוּקְּ אַהֲן אַזְּ אַזְּ אַזְּ דְּאָרְטַּט גַּעֲבָלִיבָּן אַ גַּעֲפָאָגְּנָגְּנָעָר.

די סתרה באַשְׁטִיטִיט אַזְּ דָעַם, וואָם פרץ האט זיך נישט אוּסְטַּט לאַבעַט, נישט געקבנט לעַבְּן דָאָס לְעַבְּן, וואָם האט געשלְאָגָן אַזְּ אַים. פרץ האט שטענדיק זיך אַנטְקָעָגְּגָעָשְׁטָעַלְט, שטענדיק מלחהָה געהָאלְטָן, פּוֹרָא געהָאָט צוֹ פָּאָרְלִירְן זַיְן אַינְעָוְוִינְיִקְּסְּטַּט לעַבְּן. דָאָס שטענדיקע פרָאַטְעַסְּטַּרְטַּרְן, דָאָס מְתַנְגֶּרְט, האַבְּן די קענגעער אַגְּגָוְנְמָעָן פָּאָרְן אַמְּתָּן פרץ.

יצחק לייבוש פרץ — דער גְּרוּסְמָעָר מְעַנְמָשׁ, דער גְּרוּסְמָעָר יִהְיָה, וואָם האט געפְּרָאָגָן אַזְּ זַיְן סַאַגְּנָצְּעַ יִדְיִשְׁעַ פָּאָלָק, וואָם האט געמאָנָט בַּיְּ דָעַר לִיטְעָרָאָטָר דָעַם עַמְּ-הָאָרֶץ פָּוּן דָעַר תְּלָמוֹדְיִשְׁעָר צִיְּמָר, געמאָנָט דָעַם רַמְבָּ"ם, שְׁפִינְגָּזָן, געמאָנָט דָעַם יִדְיִשְׁן שְׁרִיְבָּעָר — דער פרץ האט זיך געמוֹזָט אַוְיסְלָעַבְּן, ווי אַזְּחִיד, אַזְּ דַיְּ דָרְיוֹן צְימָעָרָלְעָךְ אַוְיפְּ צְעַגְּלִיאָנָעָגָם. אַזְּ אַוְיפְּ דָעַר גָּאָס האט געהָרְשָׁט דָעַר יְחִיד — מְעַטְּעָרְלִינְק, ווּסְפִיאָאנְסְקִי — מְעַן האט זיך גַּעַשְׁעַט גַּאֲרָאַנְדְּעָרְשַׁט צוֹ טְרָאָכְטָן.

אין קְּיבּוֹצִים, אין פָּעָלָה, אין גַּעַשְׁיכְּטָלְעָכְעָ קְּאַטְּעָגְּנָאָרִיעָם — דְּאָרְטַּחְמָעַן זַוְּכָּן פרץ.

פרץ אַזְּ גַּעַוְעַן דָעַר עַרְשָׁטָר יִדְיִשְׁעַר קִינְמְטָלָעָר בַּיְּ וּוּעַמְּעַן מְעַן האט געקבנט עַפְּעַם לְעַרְגָּעָן. מְעַן לְעַרְגָּט נַאֲךְ בַּיְּ אַים הַיְּנִינָט אַזְּ מְעַן וּוּעַט לְעַרְגָּעָן. ווי זַאֲגָט בְּעַלְמָחָשְׁבוֹת: "פרץ אַזְּ שְׁטָעָנְדִיק גַּעַוְעַן אַונְדוּעָרָעָקָפְּ, אַפְּלָוּ דְּעַמְּאָלָט, וּמְעַן ער האט פְּרָאַטְעַסְּטִירְט קָעָגָן אַלְעָ אַונְדוּעָרָעָ פְּלָעָנְגָּר אַזְּ גַּדְּצָנְקָעָן".

אַזְּ פָּרְצָן וּוּאַלְטָן מִיר געהָאָט אַזְּ אַנְדָּעָר לְיַטְּעָרָאָטָר. אַזְּ פְּרָצְעַט דְּרָכִים גַּיְיָעַן נַאֲךְ בְּזַוְּן הַיְּנִינָטָקָוּ טָבָגְּ. יַעֲדָעָר אַוְיפְּ זַיְן שְׁטִיגְעָר, די בְּאָ דִיְתְּנְגְּסְטַּע יִדְיִשְׁעַ שְׁרִיְבָּעָר.

מִיר לעַבְּן אַזְּ פָּרְצָן אַזְּ ער — אַזְּ אַונְדוּ. דָוְרָק אַונְדוּ בָּאַוְוִיזְט זיך פרץ אַזְּ זַיְן אַמְּתָּה לְיִכְתָּם, אַזְּ דָעַם לְיִכְתָּם פָּוּן יַעֲדָן דָוְר בָּאַונְדוּהָ. אַזְּ אַוְיכְּ מְעַן גַּרְאָבָט זיך טִיפְּעָר, זַעַט מְעַן, אַזְּ אַזְּ פָּרְצָן וּוּאַלְטָן מִיר געהָאָט טָבָגְּ.

דאנטן, גראיסע טאלאנטן, אבער קיון יידיישע ליטעראטדור וואלטן מיר נישט געהאטען. און או מען ווועט אייך באזוייזן מיט אוטות-זומופטים, איז פרצעען קינסטערישן זוארט איז נישט ריין, מאיז נישט קיון זעלט-זעל, מאיז מעעל געמיישט מיט קליען, זאלט אויר אבער געדענ侃ען, איז פון אוז מעעל האבן נבאים געבאכן ברויט, וווען זיי זענען אוזעך איז דער מדבר רעדן טיט גאט.

שווין דרייסיק יאר ווי פרץ איז אזועק פון אונדז. ער איז אזועק אין
אנהייב פון צואנציקסטן יארהונדערט, אזועק אין מיטן דער אדרבעט, זיען
ער האט געהאלטן אין בויען אַבעניט יידישקייט, אַיידישקייט וואָס
זואָרטצלט אין "קהל ה", אַין "עדת ה", וואָס זואָרטצלט אין דעם ברית-יסני,
אַין די נבייאַם, אַין דעם עזראַ-צּוֹאַמְעַנְקּוּם, אַין די תנאים, אַין יהודא
חלוין — דעם גענײַלן ייך. יהודא הלויה האט געליגט דעם טראָפ אַוִיפֿ גָּאט
און אַוִיפֿ פָּאַלק, דערפּון ווֹין גַּרְוִיסְעַ לִיבּעַ אַוְן צָסֵס יְדוּשָׁן
זָעַבּ, וואָס אַין אַיבְּעָר גַּאֲרַע גַּאנְצָעַר וּוּלְטַ.

אָזְוִינָעַ יִדְןָ, וּוּ ר' יְהוֹדָה הַלּוֹי, וּוּ יִצְחָק לַיְבוֹשׁ פֶּרֶץ, וּוּאַסְמָה אַבְנָן אֵין וַיֵּךְ דָּעַם טְרוּיָעַ אָוָן וּוּוִיטִיךְ פָּנוֹ אֵרְטִיכְהָן, דַּי גּוּטְסְקִוִּיטַ פָּוֹן
אֵה לָל, סְפִּיעָרְ פָּוֹן אֵרְ עֲקִיבָּא, אָזְוִינָעַ יִדְןָ חַבְנָן נִישְׁתָּעַט גּוּקְעַנְטַ הַאַבְנָן
קִרְיוֹן אַכְטּוֹנָגָן, קִרְיוֹן לַיְבָעַ פָּאָרָן אַקְעַטְעָרָפָרָם. אֵין יְהוֹדָה הַלּוֹיָן, אֵין פְּרָצָן
הַאַבְנָן שְׁטָעַנְדִּיקְ גּוּקְעַמְפָט דָּעַרְ יִידְ מִוְּתָן נִישְׁטָ-יִידְ, וּוּאַסְמָצְטִיזְ זַיְן קִינְסְטַ
לְעִירִשְׁקִוִּיטַ פָּוֹן גּוּצְנִינְגְּרִירִי, פָּוֹן קְרִיסְטְּנָטוּם. שְׂוִין לְאַנְגְּ צִיְּתָן אַוִּיסְצָעַ
וּוּאַרְצְלָעָן פָּוֹן אָונְדוֹעָרָעַ בַּיְידָעַ לְעַטְעַרְטָטוֹן, פָּוֹן דָּעַרְ הַעֲבָרָעָאַישָׁעַרְ נַאֲקָ
טָמָעַ וּוּ פָוֹן דָּעַרְ יְהִידִישָׁעַרְ, דַּי קְרִיסְטְּלָעָכָלְ לַיְבָעַ, וּוּאַסְמָרִיפְטַ מִיטְ יְהִידִישְׁ
בְּלוֹטְ.

פרץ, וואם איז אוועק פון אונדז איז אנהייך פון דער ערשותער וועלט-מלחמתה, האט געפילט, או ס'רווקט זיך אויפֿ יידן אַ ביטערער גוז. ער האט בעוואו אונסט, או מיר זענען קינדער פון אַ געיאנט און געמאָרדעווועט פאַלאָק, דער שונא וויל אונדז אויסרייסן מיטן וואָרכֵל, ס'זאל פון אונדז, יודן, קיין שְׂרִידּוֹ-זֶופְּלִיט נישט בליבן. בלוייז דער אמת, דער מענטשלעכער אמת, קען אונדז ראטעוועגן. און **פרץ**, זיין גאנץ לעבן, זיין שאָפֵן איז געוען איין

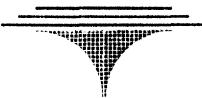
געשריוו: „לאmir אויסשטיין אין זיך אט-זעם אמת, אט-זעם כוה, לאmir
אליאן דערפֿילָן, אָז צו זיין אַ יִד, אַ גַּעֲפִינְיַקְטָּעָר, אָז אַ פַּרְיוּוֹלְעָגַע.“

דער ביטערער גור האט זיך אַראָפְּגַעַלְאָזֶט אַוִיפּ אָונְדוֹן, ווי ביוזע
אומגְלִיקְלָעֵכְעַן חַלּוּמָוֹת טְרָאָגָן זיך פָּאָר די אָוָנָן — חַרְבָּן פּוֹילָן, חַרְבָּן
לייטע, חַרְבָּן אַוקְרָאַינְעַן. אָוָן ווי מִיר רַיְיכָן קְרִיעָה, ווי מִיר זָאנָן קְדִישָׁן
הייבְּט זיך פָּוֹן די חַרְבָּבָות סְלִיכְטִיקָע גַּעֲשְׁתָּאָלָט פָּוֹן יִצְחָק לִיְבּוֹשְׁ פְּרִזְעָן
אוָן נִישְׁטָבְּלָיוֹן פָּוֹן די חַרְבָּבָות. סְרִיְסָט זיך אַוִיךְ פָּוֹן אָונְדוֹן, פָּוֹן אָונְדוֹעָרָע
צְעֻווֹיְטִיקְטָּעָר הַעֲרָצָעָר. אָוָן אָז מִיר, אַבְלִים, פְּרָעָנָן אַיְינָעָר בַּיְם אַנְדָּרָן:

— זֹאת דָּרָפּ זָיין די יִדְיָשׁ לַיְטָעָרָטָוֹר?

עַנְטָפְּעָרָט פְּרִזְעָן:

— זַי דָּרָפּ זָיין די צָנוֹג אָוָן סְגַעַוְיָמָן פָּוֹן אַ גַּעֲיָאנְט אָוָן גַּעֲפִינְיַקְט
סְאָלָק, זַי דָּרָפּ זָיין דָּעָר טְוִוְוָנְט יְעִירְקָעָר רַעֲוָנוֹוָאָוָר — וּזְאוֹ סְאָיוֹ
דָּא גַּלְיוֹבָן, סְאָיוֹ דָּא בְּטָחוֹן — די בְּכוֹהָה, זֹאת חַלְטָן אָונְדוֹן אַוִיפּ, די
בְּכוֹהָה, זֹאת לַעֲרָנָעָן אָונְדוֹן, אָונְדוֹעָרָעָן קִינְדָּעָר, אָז צו זָיין אַ יִד, אַ
גַּעֲפִינְיַקְטָּעָר, אָז אַ פַּרְיוּוֹלְעָגַע.

א

אין די פערטהאלבן טויזנט יאָר, אויף דעם לאָגנַן זונדעֶר-זונעֶג, האָבָן מיר יידַן, אַ פָּאֵלְקַ מִיט אָן אלטער זעלכְּסְטְּשְׁעַנְדִּיקָעַר קוֹלְטוֹר, נישט אַיְינְמָאָל גַּעֲבִיטָן אַונְדוֹזָעַר לשׂוֹן. דָּרְיוִי פָּוּן אַונְדוֹזָעַר גַּעֲרַעְתָּעַ לשׂוֹנִית האָבָן מיר נִישְׁט בְּלוּזָאַיְבָּרְגְּשָׁאָפָּן, מיר האָבָן זַיְיךְ באַלְעַבְּט אָן דָּעַרְהוֹיבָן צָו נַאֲצִיאָנָאָלָעַ שְׁפָרָאָכָן. אַונְדוֹזָעַר נַאֲצִיאָנָאָלָעַ שְׁפָרָאָכָן זַעַנְעַן העברעָאַיְש, אַראָמִיש, יִדְּיִש.

ס'איּוֹ כְּמַעַט אַ גַּעֲזַעַן — וּוּעַן אַ פָּאֵלְקַ כָּאָפְּט זַיְךְ, אָנוּ זַיְין לִיטְעָרָאַץ רִישְׁעַ שְׁפָרָאַךְ חֻרְטָן אַוְּיפַּץ צַו בָּאַדְיְנָעַן דִּי טָאָגְ-טְּעַלְכָּבָע זַוִּיטָן, הַיְּבִיט אַיָּס אָן צַו זַוְּעָרָן פְּרָעָםָד, קַעַרְתָּז זַיְךְ ס'פָּאֵלְקַ אָפְּ פָּוּן דָּעַר לִיטְעָרָאַרְשָׁעַר שְׁפָרָאַךְ אָן דָּעַרְהִיבָּטָסְגַּעְרַעְתָּעַ לשׂוֹן, דֻּעַם „זַשְּׁאָרְגָּן“, זַיְנְעַס. דָּעַר „זַשְּׁאָרְגָּן“ זַעַרְתָּן דִּי לִיטְעָרָאַרְשָׁעַר פְּעַלְקָעָר זַיְךְ אַפְּגַּעְוָאָגָּטָסְפָּוּן לְאָטְמִין אָן דָּעַרְהִיבָּן דִּי פָּאָלְקָס-דִּיאָלָעָקָטָן, דִּי זַשְּׁאָרְגָּן גַּאנְגָּעָה, גַּעַמְפָּאַכְּטָסְפָּוּן זַיְךְ — שְׁפָאַנְיִיש, פְּאַרְטְּוָגְעַזְיִיש, פְּרָאַנְצְּוִיזְיִיש, אַיְטָאַלְעִינְיִיש, רְוּמְעַנְיִיש.

אוֹזְיַה האָבָן מיר, יידַן, נַאֲךְ גָּלוֹת בְּבָל, אַיְן דָּעַר צִיְּמָט פָּוּן דִּי פְּרוֹשִׁים, דָּעַרְהִיבָּן אַראָמִיש, דֻּעַם דַּעַמְּאַלְטְּדִיקָן „זַשְּׁאָרְגָּן“, אַדְעָר, וּוּ מַעַן הַאָטָס אַראָמִיש גַּעֲרָופָן: „עֲבָרִית“, אַדְעָר „לְשׂוֹן הַדּוֹתָה“, צָו אַ נַּאֲצִיאָנָאָלָעַר שְׁפָרָאַךְ. ס'איּוֹ אוֹזְיַה לִיכְיָטָן נִישְׁטָאַגְּנָעְקוּמוֹעָן. דָּעַר שְׁפָרָאַךְ-גַּעַרְאָנְגָּל אַיְוֹ גַּעַוּעַן אַלְגָּנְגָּעָר אָן שְׁפָרָבִיסְעָנָעָר. שְׁפָרָוָן פּוֹנָעָם שְׁפָרָאַךְ-קָאָטָמָפְּ גַּעַפְּרִי נַעַן מִיר אַיְן תְּלִמּוֹד אָן אַיְן מַדְרָשָׁ, דִּי הַעֲבָרָעָאַיסְטָן האָבָן אַיְינְגְּנָעְלוֹגָט וּוּילְטָן, גַּעַסְטְּרָאַשְׁעָט, אָנוּ מַעַן טָאָר נִישְׁטָאַפְּילָה טָאָן אַיְן אַראָמִיש, וּוּילְ דִּי מְלָאָכִי-הַשְּׁרָתָ פְּאַרְשְׁטִיעָן נִישְׁטָאַקְיִין אַראָמִישָׁ. דִּי אַראָמִיסְטָן, דִּי דַּעַמְּאַלְטְּדִיקָעַ יִדְּיִשְׁמָטָן, האָבָן זַיְךְ נִישְׁטָאַפְּגַּעְשָׁרָאָקָן, זַיְיַה האָבָן שְׂוִין דַּעַמְּאַלְטָ גַּעַוְּאָסָט, אָנוּ הַעֲבָרָעָאַיש אַיְוֹ נִישְׁטָאַמְּרִישָׁטָן יִדְּיִשְׁעָטָן לשׂוֹן. ס'איּוֹ שְׂוִין דַּעַמְּאַלְטָ קַשָּׁה גַּעַוּוֹן פְּאַרְוּוֹאָס דִּי עַלְמְסָטָעָן יִדְּיִשְׁעָטָהָה, בַּיּוֹם בְּרַעְנְגָּעָן בְּכָרוֹים, הַיְּבִיט זַיְךְ אָן מִיט דִּי וּוּרְטָעָר — „אַרְמִי אַבְּדָאָבְּיַ“. אַיְזָאָבָּאָבְּזָעָר אַונְדוֹזָעָר פָּאַטָּעָר אַיְזָגְּוּעָן אָן אַרְמִי, וּוּאָס וּוּאַנְדְּעָרָט, אָנוּ אַרְמִי, אָבְּדָאָבְּזָעָר, האָטָעָר דָּאָךְ נִישְׁטָאַפְּגַּעְשָׁרָאָקָן, נַאֲר אַראָמִישָׁ? אָנוּ וּוּעַן דִּי הַעֲבָרָעָר האָבָן דִּי אַרְזְמִיכְיִיסְטָן דָּאָס פָּאֵלְקַ, אָנוּ נַעַט אַלְיִין רַעַט בְּלוּזָאַיְבָּרְגְּשָׁאָפָּן, האָבָן דִּי אַראָמִיסְטָן עַס צְרוּיקָגְּשְׁלִיְּדָעָרָט, גַּעַטְעַנְהָט, אָנוּ בְּשַׁעַת גַּאַט הַאָט בָּאַשְׁלָאָסָן צָו גַּעַבְּנָן דִּי יִדְּנָן זַיְיָוָתָה, האָט

עד מיט זי נישט גערעדט קיין העברעאиш, נאר די שפראץ, וואס יידן האבן גערעדט און פארשטיינען — מצרייש. און דער קאטפֿ איז אונגענגן-גען לוייט דעם דעםאלטיקן יידיישן וועלט-קוק און לעבן-קוק אויך די לניעס פין דער דרייאיניהויט — פאלק, גאט און תורה.

געויגט האט ס'לעבן. אראמייש איז געווארן די ליטערארישע שפראץ בייז יידן. אראמייש איז אפֿילו אריין אין תנ"ר. פרצעס אחסידישע מעשה האט איז זיך מער העברעאиш, ווי די אראמיישע קאפטעלעך פון ספר "דניאל". און "דניאל" איז קאנטניירט געווארן מיט די "כתובים". און אויב די צדוקים זענען געווען קענען, איז נישט דערפֿאָר, וואס "דניאל" איז געשריבן איז אראמייש, נאר דערפֿאָר, וואס "דניאל" רעדט זענען יענען וועלט, זענען תחית-המתים.

דאַס איז געווען און עריך 65 יאָר נאָך קרייסטום. דעםאלט האט אָראָץ-מייש שווין געהאט איבערגעגעומען די גאנצע העברעאישע קולטור-ירישה, זי פֿאָרדיויט אויף אִיר שטייגער, זי איבערגעאָרבעט און צוגעפֿאָסט נישט בלויו צום פֿאָלקס-לעבן, נאר אויך געשאָפּן איז אראמייש די גרייבע נאָצְיאָאנְגָּלָע אָוצרות — דעם תלמוד ירושלמי, דעם תלמוד בבלוי, אָגְנְעָחוּבוּן שאפּן דאַס אָרגְנִינְגָּלְסְטָע טָעָזָאָפְּישׁוּן וּוּרְקָעָן, וואָס דער מענטש פֿאָרָמָאגָּט — דעם "זהָרָה". אויך געשאָפּן די תפִּילָה, די אִינְגְּטִימְסְטָע תפִּילָה, זענען אָזון געוועגנט זיך מיט זיון געשטָאָרְבָּעָנוּם פֿאָטָעָר, זענען אָגְיִיעָר דָּרוֹ געוועגנט זיך מיטן פֿאָרגְגָּאָנְגָּעָנוּם, כְּמֵיָּין דעם אָראָמיישן "קְדוּשָׁה", וואָס נאר היינט-צּוּרָטָאָג וּוּרָטָע ער געוועגט, אויב נישט פון זיבען צְמִילְיאָן יידן אָיבָּעָר דער גָּאָרָעָר וּוּלָטָט, איז פון אָפְּרָצְעָן מִילְיאָן אָוֹדָאָי אָזונָאָדָאָי. פון העברעאישן "אל-שְׁדֵי", איז געווארן דער אָראָמייש-יְהִוָּדִישָׁעָר, "רְבָּנוּרָשְׁלָעָלָם", דער "טָاطָע-פֿאָטָעָר", וואָס וּאָרְצְלָט בֵּין הִינְטִיקָן מַאֲגָּדָן טִיפּ אַינְעָם יְהִוָּדִישָׁן פֿאָלָק.

בלויו די, וואָס פֿאָרטִיפּן זיך נישט איז דער יְהִוָּדִישָׁע גַּעַשְׁיכְּטָע, נֶעֱן זיך אָיבָּעָר מיט זייר עס-האָצָות, בלויו זיך ברענגען קענע אונדזער לשׂוֹן רְבִּים זָאָגָן: "בָּאָרֶץ יְשָׁרָאֵל לְשׂוֹן סּוֹרְטִי לְמַה?" או לשׂוֹן הַקּוֹדֶשׁ, או לשׂוֹן יוֹנוֹתָה". מען דָּאָרָף גַּעַדְעָנְקָעָן, איז איז דער צִיּוֹת פון תלמוד האט אָראָמייש גַּעַהְיִוָּן עֲבָרִית. איז תנ"ך הַיּוֹסֵט לשׂוֹן-קוֹדֶשׁ — "יְהִוָּדִות". איז אָז מען טָרְעָפּט איז דער מְשֻׁנָּה סְ'וּאָרָט, "עֲבָרִית", ווּוּסְטָ שׂוֹן דָּשָׁי צָו זָאָגָן: "עֲבָרִית לְשׂוֹן עַבְרָהָן". דָּאַס אַיְזָן סְ'אָראָמייש, וואָס יְדִין, די

עברים, האבן גערעדט אין ארץ ישראלי אין דער צויט פון די תנאים און אמראים. און איז מלויינט די מגילה אין "עברית" איז מען נישט וויצא מ'דארף זי ליענען אין לשון-קדוש, נישט אין עברית. וויס' שטיט איז דער גمرا מגילה, דף י"ח: "קרא את המגילה ניפטיה, עברית, מדות, יונית, לא יצא" -- אובי מ'האט פורים געליענט די מגילה אין קאפטיש, אין עבריית, אין מדות -- אין גרייכיש -- איז מען ניט וויצא. דאס גע-רעדטע אראמייש איז אונגענץ אנדערש געווען פון דעם אמאיליקן ארט-מיש, פון דער "סורי" שפראך, וואס אויף איר איז דער תנ"ך געווען איבערגעזעט. ס'אייז געווען א פרײען, נישט קיין מסורה איבערזעונגן. רבי האט דא גערעדט ווועגן דער "סורי"-איבערזעונגן פונעם תנ"ך, וואס ער האט זי געהאלטן פאָר איבעריך אין דעם פֿאַרגלײַד מיטן אַרגיגנאל איז מיט עקלסעם גרייכיש און פֿאַקטלעכע איבערזעונגן. אַנְצִישׁ וואלטן די, וואס האבן יא געהאלטן פון דער "סורי"-איבערזעונגן נישט אַפְּנֵנ-ענטפערט רב'ין: "אל יהא לשון סורי קל בעיניך, שהרי בתרזה, בנכאים ובתבוזים הוּא אָמֹר". דאס האט אַבער גַּאֲרִינִישֶׁם זו טוֹן מיט דער גע-רעדטע שפראך, מיט דער פֿאַלקֿס-שפראך, מיט דעם אראמייש-עטדיין. וווען אראמייש וואלט בי די תנאים און אמראים געווען א מיאומער זשאָרגאָן, וואלט דער אַמְּרוֹא ר' יונתן דבִּית גּוּרִין נישט אַוְמְגַעְרָעָנָן צוֹוישן די פִּרְ שְׁעַנְסְּטָע שְׁפְּרָאָכְן פִּון דָּעַר וּוּלְט אַוְיךְ: "עֲבָרִית לְדִיבּוֹר"

— אראמייש צום רעדן.

די יידיש-קענער ווילען אַנוּיוֹן, איז מיר האבן געהאט נאָך שפראָכוּן — פֿערַמִּיש, גְּרִיכִיש, אַראָבִיש, שְׁפָאַנְגָּלִיש, פֿרָאַנְצִיזִיש. אַמה. מיר האבן אַבער די אַלע לשונות נישט דערהויבן צו נאַצִּיאַנָּאַלע יידישע שפראָכוּן. בי דער אָסִין, בי דעם 16-טן יאָרְהָונְדָעָט, האָבן מיר אַפְּילִי: נישט גע-וואָסֶט, צי דער יידיש-גרִיכִישֶׁר פֿילְאָזָאָפּ, פֿילְוּן פִּון אַלְעַקְסָאנְדְּרִיעַ הָאָט אַיבְּרָגְעָלָאָזֶט בְּיכֻרָא. אַראָבִיש איז פֿונְקְט אֹז שׂוּעַטְעָר - שְׁפְּרָאָךְ פִּון העברעאַיש, וויס' אַראָמִיש. אַראָבִיש הָאָט בְּלוּוֹן גַּעֲוָעָקָט בי יידישע דִּיכְ-טָעָר און דעַנְקָעָר "קְנָאת סּוּפְּרִים", זי גַּעֲטָרִיבָן צו פֿאַרטִּיפְּן זִיךְ אַין וְרָא-ליַגְיְעָזְעִילְאָזָאָפּ, אַין תְּנָךְ, אַין דְּקוֹךְ. מַעַר נִישְׁטָן! שְׁפָאַנְגָּלִיש, וואס יעדער שְׁפָאַנְגָּעָר פֿאַרְשְׁטִיטִיט נאָך הַיִּנְטָט, הָאָט אַוְסָעָר דעם נאָמָען לאָדְנָאָס — לאָטְיַין — אַוְיךְ אַיְדִישָן נאָמָען — דְּזַשְׁוּדוּזָמָע. אַחוֹן עַזְּחָרָע אַפְּ

שפרעכענישן, קמייעות, אַ צענדייך וויגל-יעדר, אַ צענדייך באלאדעם, האט לאידיג אַ גאניזט אַיבערגעלאָזט נאָך זיך.

ווי מיר זעה, קען דאָ גאָר קיין רײַד נישט זיין פון נאָצִיאָנָלָע שפראָכָן, ביז מיר קומען צו יידיש. פרענְט זיך — וואָס פֿאָר אַ יִדְעָן זענען דאס געווען די טאטטעס פון הײַנטיקָן יִדְישָׁ? דאס זענען בעווען מענטשָׁן מיט אַ סְקָד יִדְישָׁעָר קָוְלָטוֹר. זוי האָבָן אַין זיך געטראָגָן די יִדְישָׁה פון תנֶ"ה, פון דער גָּמָרָא, פון די גָּאוֹנוֹים. זוי האָבָן גָּרְעָדָט פֿרָאָנְצְּיוּישָׁ, גָּעָרְעָדָט אַוְטָאָלְעָנִישָׁ. זוי זענען דאָך גָּקוּמוּן פון די רָאָמָּאָנִישָׁ לעַנדָּה, גָּקוּמוּן אַין רֵינְיִישָׁ גָּעֲגָנְט דָּרוֹךְ פֿרָאָנְקָרִיךְ. לאָטְיִין האָבָן ווי פִּינְט גָּהָאָט, עַם גָּעֲרוֹפָן „גָּלְחוֹת“ (גָּלְחוֹם-לְשׂוֹן), ווילְסְיָאָט גָּהָאָט צוֹ מָאָן טִיטְקָרִיסְטָנָטוֹם. אָוָן קָרִיסְטָנָטוֹם אַיז פֿאָר יִדְעָן גָּעוּעָן — גָּנוֹרוֹת, רְדוֹפָות, שִׁיחָתָרָהוּינָס אַין קִידְשָׁהָשָׁם. דָּעַר יִדְעָן, וואָס אַיז אַרְבָּעָה קָומָעָן אַין דָּעַר רֵינְיִישָׁ-פֿרָאָנְקָשָׁעָר גָּעֲגָנְט, אַיז גָּעֲשָׁטָאָגָנָעָן הָעָכָר, אַיז גָּעוּעָן קוֹלָּטוֹרְעָלְעָר פָּנוּעָם דִּיטְишָׁ. עַר האָט זיך נִישְׁתָּבָּאָדָּאָרָפָט אַסְמִילִירָן. דָּעַר יִדְעָן אַיז גָּעוּעָן וּוּלְטָלְעָבָּרְעָר פָּנוּעָם דִּיטְишָׁ. עַר, דָּעַר יִדְעָן, האָט דאס מִיטְגָּעָרְבָּאָכָט קִין דִּיטְשָׁלָאָנְדָן די פֿרָאָנְצְּיוּישָׁ רִיטְרָאָמְאָנָעָן אַין חָלְדָן עַפָּאָמָן — די אלָע „טְרִיסְטָאָנָם אַין אַיזָּאָלָאָטָם“, די אלָע „פֿאָרְסְּיוֹאָלָן“.

אונְדוֹזָעָרָע מִינְמְטָעָ ווִיסְנְשָׁאָפְּטָלְעָרְעָר האָבָן אַ טָּעוֹת, ווּעַן זַי מִוְּנָעָן, אַז דָּר יְהָוָה חָסִיד האָט אַין זַיִן „סְפָר הַחִידִים“ גַּעַשְׁטוּרָעָמָט קָעָגָן די דִּיטְишָׁ „רָאָמָּאָנָצָן“, זוי פֿאָרוּוּרט יִדְעָן צוֹ לִיְעָנָעָן. דאס האָט דָּר יְהָוָה חָסִיד גַּעַשְׁטוּרָעָמָט קָעָגָן די פֿרָאָנְצְּיוּישָׁ, אַדָּעָר רִיכְטִיקְעָרְעָר אַוְאָנָסָאָר לִישָׁע „רָאָמָּאָנָצָן“. אַז דָּר תָּקוֹפָה ווּעַט אַוִּיסְגָּעָפְּרָאָשָׁט ווּרְעָגָן, ווּעַט מָעָן עַרְשָׁת דֻּמְאָלָט אַוִּיסְגָּעָפְּנָעָן, אַז מִיר יִדְעָן זענען גָּעוּעָן די קוֹלְטוֹרְ-טְּרָעָעָגָר פָּנוּעָם אַרְאָכְבָּיְשָׁן רָעְנָסָאָנָם אַין מִיטְלָאָלְטָהָר. אַט דָּי יִדְעָן, אַונְדוֹזָעָר עַלְטָעָרְזִוְּדָעָם, זוי האָבָן יִדְישָׁ דָּעְרָהוּבָן צוֹ אַ נָּאָצִיאָנָלָעָר שְׁפָאָרָךְ.

אַז מָעָן לִיְעָנָט בַּיִּי די דִּיטְשָׁ-יִדְישָׁ גַּעַלְעָרָנָטָעָר פָּון צָוָנָצָן בַּיִּי, גְּרָעָצָן, אַז די דִּיטְשָׁיְשָׁע יִדְעָן האָבָן גָּרְעָדָט דִּיטְишָׁ, אַז אַז זַיִן האָבָן אַנְגָּעָהוּבָן „מָאָוָשָׁלָעָן“, רָעָדָן דָּעָם נַמְאָסְדוּקָן „וּשְׁאָרְגָּזָן“, זענען אַין דָּעָם שְׁוֹלְדִיק די פֿוֹלִישָׁ יִדְעָן“, ווּוְלָט זַיךְ בְּלוֹזָוָה לְאָכָן. דָּרְמָיִיט האָט נָעַן אַוְיָף אַ „מָה-יִפְּיוֹת“-שְׁטִינְגָּעָר גָּעוּוֹאָלָט אַונְטָעָרְשָׁטְרִיכָן דָּעָם יִדְישָׁ-דִּיטְишָׁ פָּאָטְרִיאָטִיזָם. אַז דָּס אַיז גָּעוּעָן אַמְכָּת-מְדִינָה. דָּעַר גַּעַלְעָרָנָטָעָר הָרְכָּבָה פָּון פֿעָטָעָרְבָּוָרג האָט אַיז אוֹפְּגָעָוּיוֹזָן, אַז יִדְעָן אַין רָוְסָלָאָנְדָן האָבָן אַין

16-טן י"ה נאר גערעדט רוסיש. נישט קיין יודיש, און די מאדאם צענצעת-נערשוווער האט אויפגעויזן, אzo אין 16-טן י"ה האבן יידן אין פוילן גע-רעדט פוליש, נישט קיין יודיש.

דאם האט זיך גענומען אי פון נישט וויסן, אי פון וועלן צושפילן דער הערשנדייקער קולטה. מ'זאָרַף נישט פֿאָרגעטען, אzo די היינטיקע פֿילָאָז-גיע אייז אַנְצָן אַלְטַט אַהונְדָּרֶט יַאֲר. בִּזְוּ דֻּעַם פֿיַּלְאָזָּאָפּ לְיִבְנֵין האט נַאֲנָץ אַיְרָאָפּעּ גַּעֲגָלוּבָּט, אzo אַלְעַ שְׁפָרָאָכְּן שְׁתָאָמָעַן פָּוֹן הַעֲבָרָעָאַיש. שְׁמוֹאָל דָּוד לוֹצָאָטוּ האט זיך בַּיְדַּע דַּעַר טַעַרְעַיּוּ גַּעַהְאָלְטָן בֵּיז אין 19-טן י"ה, אַפְּפִילּוּ אָונְדוּעָר גַּרְוִוּסָר יְצָחָקְלִיבּ פֿרִין, האט אוֹפּ דַּעַר טַשְׁעַוְתָּאָר וּוּצָעָר קָאנְפְּעָרְעָנִי גַּעַזְגַּט, אzo יְיִדְישׁ חַיְיכְּט זיך אָן מִיט אַיְזְוִיקּ-בְּנָאָר דִּיק. פֿרִין האט גַּעַמְיִינְטָם די יְיִדְישׁ לִיטְעָרָאָטָר. אָן אַיך זָאָג, אzo יְיִדְישׁ האט זיך אַנְגָּעוּחוּבָּן דַּעַמְּאָלָט, וּזְעַן דַּעַר אַנְגָּנוּמָעָר קִינְסְטָלָעָר האט גע-וּוּאַלְטַט אַרְיְבָּעָרְטָרָאָגָן אָן אַיְבָּעָרְגִּיסָּן אַיְן יְיִדְישׁ דַּעַם קָלָאָגָן אָן דִּיטָּם פָּוֹן הַעֲבָרָעָאַישּׁ-אַרְאָמִישׁ. אָן עַר האט דָּאָם גַּעַטָּאָן בַּיְדַּע עַרְעַגְּעַזְעַצְּטָה הַיִּת. וּוי צָוֵי, מִינְטָא אַיר, האט דַּעַר אַנְגָּנוּמָעָר קִינְסְטָלָעָר אַיְבָּעָרְגָּעָזְעָצְּט — „מֶלֶךְ יְמָלֹךְ“? נִשְׁתָּא „דַּעַר קִינְגָּו וּוּעַט קִינְגָּן“, נִשְׁתָּא „דַּעַר קִינְגָּו וּוּעַט קִינְגָּן“, בָּאַטָּש אַיְן דִּיטָּש אַיְן נִשְׁתָּא אַזָּאָט רָעָגָרָן, נִאָר „דַּעַר קִינְגָּו וּוּעַט קִינְגָּן“, וּוי קִינְגָּו וּוּעַט רָעָגָרָן, נִשְׁתָּא אַזָּאָט וּוּרָבָּר, וּוי קִינְגָּן. אָן עַר קִינְגָּו וּוּעַט קִינְגָּן“ אַיְן שְׂוִין נִשְׁתָּא קַיִן דִּיטָּש. דָּאָם אַיְן שְׂוִין יְיִדְישׁ, אָן ס'אַיְן שְׂוִין אַיך נִשְׁתָּא קַיִן אַיְבָּעָרְזָעָצָנָג, ס'אַיְן אַרְגְּנִינְגָּלָעָ שְׁאָפָּנָג.

וּזְעַן אַיְן דָּאָם גַּעַוְעָן?

נִשְׁתָּא מִיט זִיבָּן יְאָרְהָוְנְדָעָרָט קְרִיךְ, וּוי אָונְדוּעָר וּוּיְנְשָׁאָפְּטָלָעָר וּוּלְן האָבָּן, נִאָר מִיט נִיְּין יְאָרְהָוְנְדָעָרָט קְרִיךְ אָן אָפְּשָׁר מִיט גַּאֲנָצָעָ טְוִוְוִוְוָט יַאֲרָ קְרִיךְ, וּזְעַן פּוּילָן האט נַאֲךְ נִשְׁתָּא קַיִן לִיטְעָרָאָטָה, וּזְעַן רָוֵסָ לְאַנד האט נַאֲךְ נִשְׁתָּא גַּעַהְאָט קַיִן לִיטְעָרָאָטָר.

ס'אַיְן אַגְּזָעָץ — וּזְעַן אַפְּאָלָק וּוֹלְבָּלְבָּן אַפְּרָעְמָדָע שְׁפָרָאָךְ, וּוֹלְזָעָץ זַי מַאְכָּן פְּרָאָהָקְטָיוּ, דַּאֲרָתְּ עַר דַּי שְׁפָרָאָךְ אַיְבָּעָרְבָּעָטָן, דַּאֲרָפּ בָּאַשָּׁאָפָּן אַגְּזָעָץ, זַיְן שְׁפָרָאָךְ. אָן דָּאָם האָבָּן מִיר גַּעַטָּאָזְמָיט דִּי דִיטָּשׁ דִּיאָלְעָקָטָן. מִיר האָבָּן זַיְן בָּאָלְד בַּיְמָם אַיְבָּעָרְגָּעָמָעָן גע-יְיִשְׁתָּא, אַרְיְגָגָעָרְבָּאָכָט אַגְּזָעָץ שְׁלַל מִיט נִיְּיעָ וּוּרָטָעָר, מִיט נִיְּיעָ בְּאָגְרִיפָּן, כְּמַיְּין די הַעֲבָרָעָאַישּׁ-אַרְאָמִישׁ הַאַנְדָּלָס-טְעַרְמִינָּעָן אַיְן סַחְרוֹת-בָּאָצִיָּהָן כְּעַנוּגָּגָעָן, וּזְאָם זַעַנְעָן גַּעַוְעָן בָּאַקָּאנָט, וּוֹאָן נִאָר יַדְן האָבָּן גַּעַפְּוִירָט מַסְהָרָה.

מען דארף נישט פארגעסן, איז דער יידישער גרויסהאנדל מיטן זויתן מורה
אייז געגענגן דורך דייטשלאנד און סלאווישע לענדער. אט-די ווערטער,
וואס האבן געהאט צו טאן מיט דער יידישער עקאנאטיק, האבן זיך פריער
איינגעווארכעלט אין די דייטשע דיאלעקטן. ווי די ווערטער, וואס האבן
געהאט אַ שייכות צו יידישקייט און ריטואל.

אכבר, פון די צונגוקומענע ווערטער איז נאך נישט געווואָרן קייז
ווײַדיש שפראָץ. מען האָט די העברעהַיִש און דייטש עלעמענטן גע-
דאָרְפַּט צוֹנוּפְּפָרְן און אַיבָּעֶרְשָׁמְעָלְצָן. „כְּבוֹד“ איז העברעהַיִש. „זַיִן“
אייז דייטש. אַבעָּר „מְכַבֵּד זַיִן“ איז נאָר יידיש. פונקט ס'עַלְבָּע „גַּתְּן זַיִן“,
„דְּרַשָּׁה גַּעַשְׁאָקָן“, דאס זענען יידיש ווערטער, וואס אַיר וועט זוי נישט
געפֿיגּען נישט אין דייטש און נישט אַין העברעהַיִש.
אַחוּז העברעהַיִש-אַראָמִישׁע עלעמענטן זענען אויך צונגוקומענע רָאַז
מאַנְיִשׁע. וויסט אַיר, איז אַזְוִינָעַ עַכְתָּעַ יִדְיִשׁ וְעוֹרְטָעַ, ווי בענטשָׁן,
דאָוועגען, ניטָל, סָאָרוּעָר, טָשָׁלָטָן, פָּאָטְשִׁילָעָר, אַלְקָעָר, אַימָּמָר
פעֶט, פְּלָעָט, גּוֹדָעָר, ווֹרָעָר, מִילְגָּרִים — אַזְוָאָרְצָן צָעַנְדָּה
ליַּקְעָר שְׁטָאמָעָן נישט פון דייטש, נאָר פון פראנצּוֹיזָש, פון אַיטָּאַלְיוּנִישׁ?
קָעָן נאָר זַיִן יִדְיִשׁ, ווי יַעַנְטָעַ, שְׁפְּרִינְצָעַ, אַנְשָׁלָן? אַזְוָאָר שְׁטָאמָעָט
גָּאָר פון פראנצּוֹיזָש “Gentile” — אַיְדָּל-גּוּבוּרָעָנָה.

און נישט בלויו ווערטער זענען צונגוקומען, נישט בלויו די אויסט
שפְּרָאָץ איז געווואָרָן אַן אַנדָּרָעָר, נאָר די קָאנְסְטוּרָקְצִיעָא אַזְוָאָר זַאַצְ-בּוּי,
דעָר גָּאנְצָעָר סִינְטָאָקִיסִים הָאָט זַיִן גַּעַנְדָּרָט. פּוֹנָעָם „לְשׁוֹן אַשְׁכָּנָזָן“ איז
געווואָרָן יִדְיִשׁ-טִיְּטִישׁ. פון „יִדְיִשׁ-טִיְּטִישׁ“ איז געווואָרָן „לְשׁוֹנָנוּ — אָנוּ-
דוּעָר שְׁפָרָאָךְ“, פון „אָנוּדוּעָר שְׁפָרָאָךְ“ איז געווואָרָן „יִדְיִשׁ“.
און יִדְיִשׁ הָאָט גַּעַנְוָמָעָן וְאַקְסָן, גַּעַנְוָמָעָן אַוְיסְפְּרִוִּיטָן אַיר טָעָרִי-
טָאָרִיעַ. מען הָאָט גַּעַרְעַדְטַּיִדְיִשׁ אַין אַיְטָאָלִיעַ, אַין פְּרָאַנְקְדִּיחָה. אַין
הָאַלְאָנָד, אַין סְקָאנְדִּינָאָווּעָ, אַין סְטָאָמְבָּול אַין אַין אַרְקִיְּשָׁרָאָל. מען הָאָט
גַּעַרְעַדְטַּיִדְיִשׁ אַין בעמָעָן, אַין מְרָגָן, אַין פּוֹלָן, אַין לִיטָעָן, אַין אַוְקָרָאַיָּעָן,
אַין נִיְּזָרְסָלָאָנד בֵּינוֹ אַרְאָפְּ צָום שְׂוֹאָרָצָן יִם.

„אַשְׁכָּנָזָן“ הָאָט אַוְיפְּגַּעַהָעָרָט צַו זַיִן אַ גַּעַגְּרָאַפְּיִשְׁעָר בְּאָגְרִיהָ, סְאַיִז
געווואָרָן אַן אַיְדָעָאַיִשׁ, סְאַיִז געווואָרָן „יִדְיִשׁ-לָאָנד“. אַזְוָאָר
און זאָל עַס דָּא גַּעַגְּטַּוּת וְעוֹרָן — סְאַיִז אַ בְּלָבָל אַזְוָאָר הַיְּמַטְּאָרָוִישׁ
שָׁקוֹר, אַזְוָאָר אַיִז גַּעַנְעָן בלויו די שְׁפָרָאָךְ פון וּוּיבָעָר, מִיְּדָלָעָר אַזְוָעָס-

הארצים. געווום האט די רעליגיעזע ליטערראטור אויפֿ יידיש נישט געהאט קיון אינטערעם פאָרַן למדן. דער למדן האט די רעליגיעזע ליטערראטור געהאט אין אָרגִינְגָל, און העבר�אַיש. די יֹידִישׁ ליטערראטור, זאָס האט אין וַיְיךָ געטראָגן וועלטלעכקייט אָזֶן וועלטלעך-לייטעראָרִישׁ שאָפָן, האט פֿאָרכְאָפְטַט דאס גאנצע פֿאָלק, אַלְעַ זוּנְעַ שִׂיכְטַן, וויל אָן העברײַאַישׁ אֵין דעםלאָט אָזֶן מַין שאָפָן נישט געוווען. פָּונְ אַיבָּעַר הונדערט אָזֶן צְוָאָנְצִיךְ שער-בלעטער אוֹיסְמַשְׁלִיכְלָעַךְ „צְוָאָרְבָּעַם ווּעֲנָדָן זַר בְּלוּזָן נַיְן שַׁעַר-בלעטער אוֹיסְמַשְׁלִיכְלָעַךְ „צְוָאָרְבָּעַם ווּיְבָעַר, בְּחוּרִים אָזֶן „פּוֹלְצִיכְלָמִים“ (מייד-לעַךְ). אַיבָּעַר הונדערט שער-בלעטער ווּעֲנָדָן זַר נַיְן שַׁעַר אוֹן מִידָּן“, נָאָר אַיְיךְ צַו „בְּחוּרִים אָזֶן בָּאָלְכָבָטִים, אַלְעַ בִּידָּן, צַו לִיבָּעַ לִילִיט, מִאן אָן ווּיבַּ, יָנְגָעַן אָן מִידָּן“.

טיב-גאנצ'יאנגלער, וואם האט איבערגעשטיגן דעם מורה-הייד, דעם ספר-דיישן און אראכביישן. דאס איז געוווען דער פוילישער ייד פון פוייזן, פון קראקען, פון לומברג, פון לובליין, פון בריסק. מיטן פולישן ייד איז אויך בעוואקסן זיין לשון. בשעת דער ספֿרדיישער ייד האט ריכער געמאכט פרעמאכט קולטורן, איז דער אשכנזיש-פוילישער ייד, מיט זיין פָּלפּוֹל, מיט זיין שיטעלעך, מיט זיין רעדן און טראכטן געוווען אַ המשך פון דעם בבלישן גמרא-הייד. אין זיין הלאה, אין זיין יידייש, איז געוווען עפּעס אַיגנִי אַרטיקם, עפּעס אַיסטער-ערלישען. און דער דזוקער גאנצער ייד, פון דעם בעל-מלאכה, פון דעם בעל-ענלה, פון דעם סוחר בייז דעם למדן, אלע האבן זיך אַיסיגע-עלעבט איז יודיש. די „צאנגה-זראינה“, דאס טויטש-חוּמָש פון דער יודיישער פרוי, איז געוווען דער המשך פון אַמְּלָיָן מַדְרָשׁ, נאָר אין יידייש. דער „נַחֲלָתֵצְבִּי“ — איז דער „זהָרָה“ איז יידייש. דער מהבד פונעם „טויטש-זהָרָה“ דער קלערט איז זיין הקדמה, איז משיח ווועט ניכער קומעה, וווען מען ווועט דעם „זהָרָה“ לייענען איז דער פָּלְקָסְטֶּשֶׁפְּרָאָךְ, איז יידייש. די קאָבָּאַלְיָסְטָן האבן אוֹף יידייש געפּוֹרֶת וווער קאמפּ קענען די לומדים און רבנים, אַפְּילָוּ קעגן דעם תלמוד. דער צוֹ האט אַונְדוֹעָר מאַבען, די יידיישער פרוי, קיון אַנדער שְׁפָרָאָךְ נישט געהאט. יידייש הייסט נאָר היינט — מאַמעילשון. אַונְדוֹעָר מאַמע האט זיך אַיסיגע-עוֹוִיגֶט אַיר האָרָע אַיְזָק יידייש, האט אַונְדוֹז אַיְנְגָעָוִיגֶט מיט „ראָזְשִׁינְקָעָס אַונְזָנְדָלָעָן“, האט פָּרְפָּלָאָנְצָט אַונְדוֹז לִיבָּן אַונְזָאַגְּטָיָם צום פָּאָלָק.

דאָ, איז פּוַּילָּן, און איז דער שְׁכַּנְיָשָׂר טְשַׁעַכְיָה איז יידייש ריכער געוווען, האט צוֹגְּעָרָגְּן אַ נִיּוּם עַלְעַמְעַנְט — דעם סְלָאַוּוִישָׁן. און דאָ רעדט זיך נישט בלויין פון אַנטְלִיעָנָע וווערטער איז יידייש, זיך — כְּרוֹיָן, באַטְשָׁ, נַעֲבָעָךְ, קְרֻעְתְּשָׁמָעָן, בְּיוּטָשׁ, אַטְשְׁעָפָעָן, דְּקָוְטְּשָׁעָן—וּוֹסָם ווּרְפָּן זיך בַּיּוֹם עַרְשָׁתָן קוֹק יְעַזֵּן אַיז אוֹיגָן. פַּיל ווּיכְטִיקָּעָר איז געוווען די השפעה פון סְלָאַוּוִיש אַוְיפּ דער יודיישער גְּרָאַמָּטִיק, וואָם מען דער קענְט אַיז די קְלָאָנְגָעָן, אַיז דעם ווּאַרטְ-בְּילְדוֹנָג, אַיז דעם סְינְטָאָקְסִים אַיז אַפְּילָז אַין פְּרָאַזּוּם אַון ווּרטְלָעָר.

בְּהָאָבָּרְגָּר גְּעוֹזָגָט, אַז סְיַעַנְעַן דָּאָ פְּרָאַגְּרָעִיסְטוּעָ שְׁפָרָאָן אַז צוֹרְקָנְעַשְׁטָאַנְגָּן. די רְאַמְּאַנְיִישָׁע שְׁפָרָאָן, וואָם האָבָּן אַז פְּרָאַצְעָם פון אַנטְוּוּיקְלָוּנָג אַפְּגָעָוּוּאָרָפּן די בּוֹנוֹגָנָעָן פון זַאֲכּוּוֹדָטָעָר (סְבָּסְטָאַנְטִיוֹן), אַפְּגָעָוּוּאָרָפּן דעם דְּרִיטָן מִין, ועַנְעַן אַז פְּאַגְּלִיָּךְ מיט לאַטְיָין פְּרָאַגְּרָעָץ

סיווע. יידיש, וואם האט אפניעווארפֿן די בויגונגען פון זאכּווערטער, אָפַּנְעָאָרְפַּן דעם אִמְפְּעָרְפַּעְקַט, אַיְזַ אַיְזַ פָּאָרְגְּלִיְזַ מיט דִּיּוֹתְשַׁ אַ פָּרָגְּנֶרְעַס סִיּוּעַ שְׁפְּרָאָךְ. יְדִיְשַׁ הָאָט אַוְיךְ אַרְוִיסְגַּעַשְׁטוֹפְט אַנְדְּעָרָעַ פָּאָרְמַעַן, הָאָט זֵיךְ בָּאָפְּרִיְּמַטְטַפְּן דִּיּוֹתְשַׁ פָּעַנְטַעַם, פִּון וּזְאָרְטַּ-שְׁטַעַלְנוֹגַ, פִּון אַיְבָּרְיִיקָּעַ פָּאָרְמַעַן אַוְן קְלָאנְגַּעַן, וְואַם מַוְּרַגְּפִּינְגַּן נַאֲךְ אַיְזַ אַלְטִיְּדִישַׁ, פִּון אַ סִּינְגַּעַן טַעַמְיִישַׁעַר שְׁפְּרָאָךְ אַיְזַ יְדִיְשַׁ גְּעוּוֹאָרְן אַזְן אַנְגַּלְמִיטִישַׁעַ, אַ פָּרָגְּנֶרְעַסְטוּעַ, וְויַ פָּרָגְּנֶצְיוֹוִישַׁ, וְויַ אַיְטָלְלִיעַנְיִישַׁ, וְויַ שְׁפָאַנְיִישַׁ, וְויַ עֲנְגַּלְיִישַׁ.

יְדִיְשַׁ אַיְזַ אַרְיַין אַיְזַ דָּעַר מַשְׁפָּחָה פִּון פָּרָגְּנֶרְעַסְטוּעַ שְׁפְּרָאָכְן, סֻוְּקַע 17-טַן יְהַ, וּוּעַן סְטְרָאָדְיוֹוָאָרְיוֹם אַהֲטַגְּנָעַבְן דָּעַר וּוּלְטַ זַיְן פִּידָּל. אַבְּעָר סְטְרָאָדְיוֹוָאָרְיוֹם-פִּידָּל אַיְזַ נַאֲךְ נִישְׁתַּגְּנָעַבְן. מַעַן דָּאָרָף נַאֲךְ הָאָבָן וּוּירַטְוֹאָזָן, מַעַן דָּאָרָף הָאָבָן קִינְסְטְּלָעַר, וְואַם זָאַלְן אַרוּסְכְּרָעַנְגַּעַן דִּי פָּטְעַנְעַ צִיעַלְעַ בָּאַהֲלָלְטְעַנְעַ כּוֹחוֹת פִּון דָּעַר סְטְרָאָדְיוֹוָאָרְיוֹם-פִּידָּל. אַוְן אַזְוִינְגַּן וּוּרְטְוֹאָזָן, אַזְוִינְגַּן קִינְסְטְּלָעַר הָאָבָן זֵיךְ בָּאַזְוֹוִוָּן, פָּרִיעָר אַנְגַּנְיִמְעַ — דָּאָכְמַהְיָדָות, דָּעַר יְדִיְשַׁעַר אַרְבָּעַטְעַר, וְואַם הָאָבָן גַּעַגְּבָן יְדִיְשַׁ — נִשְׁמָה, מַוחַ אַוְן פָּרָצָעַ.

אַיְזַ חַמְדוֹת אַיְזַ אַפְּיַילְוַן דָּאָסְטְּהָאָוּעָרָם מַעְשָׂוִותְטָה. זֵיךְ רַ' נַחְמָן בָּרָאָסְטְּלָאָוּעָרָם מַעְשָׂוִותְטָה.

דָּאָן קוּמֶּט דָּעַר אַרְבָּעַטְעַר, דָּעַר יְדִיְשַׁעַר פָּרָאָלְעַטְאָרִיעַר, וְואַם מִיטַּדְעַלְעַן פִּון יְדִיְשַׁן וּוּאָרָטַן גַּעַמְטַעַר הָעַלְפָן אַיבָּעָרְבָּיְעַן דִּי וּוּלְטַ אַוְףַּסְטְּצִיאַלִיסְטִישַׁ יִסְׂדוֹתָה. אַדְאָנָק דָּעַר אַרְבָּעַטְעַר בָּאַזְוֹיּוֹת זֵיךְ וּוּדְעַר דָּאָסְטְּהָאָוּעָר יְדִיְשַׁעַר בָּזָה, סְזְוּעַלְלָאָכְעַעַ, אַ גְּלִיְדְּ-גְּלִיְדְּ-שְׁוּעַטְעַרְקִינְדְּ פִּון דָּעַם וּוּלְטַ לְּעַכְן "שְׁמוֹאָלְ-בָּזָה" פִּון 14-טַן יְהַ.

דָּעַרְנַאֲךְ זַעַגְּנָעַן גַּעַקְוּמָעַן דִּי קִינְסְטְּלָעַר פָּוֹנְגַּם גְּרוּוּסְטָן פָּאָרְנְגַּעַם — מַעַנדְעַלְעַן, פָּרִיזַן, שְׁלוּסְ-עַלְיכָם — וְואַם הָאָבָן צַוְּגַעְגָּבָן יְדִיְשַׁ וּוּאֲגִיקִּיטַן, פָּאַנְטְּצִאוּעַן, צַוְּגַעְגָּבָן שְׁעַפְעַרְיוּשַׁעַן מַעְגְּלִיכְקִיּוֹת אַוְן חַשְׁבוֹתָה. אַוְן אַיבָּעָר דִּי קִינְסְטְּלָעַר, אַיבָּעָר דָּעַם בָּרְיַיטְן פָּוֹנְדְּ-צְמַעַנְטַטְטַה הַיְבָן זֵיךְ וּוּעַנְטַטְטַה הַעֲכָר אַוְן הַעֲכָר, סְזְוּאָקְסְטַט אַוְים אַרְיוֹזְקָעַן גַּעַבְיִידְעַן מִיטַּסְטִיקָעַ שְׁפִּיצְנָן טַף אַיְבָּעָר דִּי זָאַלְקָנָם. דִּי לְיַכְטִיקָעַ שְׁפִּיצְנָן בָּאַלְיַכְטָן יְעַדְן יְדִיְשַׁן יְשָׁוֹב פִּון.

אַיְבָּעָר דָּעַר גַּאֲנְצָעַר וּוּלְטַטְטַה. דָּאָסְטְּהָאָוּעָר — דָּעַר צְוֹוִיְמַעְרַד דָּוָר קִינְסְטְּלָעַר נַאֲךְ דִּי קָלָאָסִיקָעַר, דִּי "יְנָגְעַעַן" פִּון אַמְּעָרִיקָעַן, דָּעַר דָּרִיטְעַר דָּוָר, דָּעַר פָּעַרְטָעַר, דִּי יְדִיְשַׁ פָּאָרְשָׁעַר.

און ווי ריין אונדזער שפראך זאל נישט זיין, וווארטן נאך אויך יידיש
 גאנצע אוצרות, און ווי דאס „שמואל-בור“ און אנדער העולדן-עפארם זע-
 נען נאך נישט באָרבּעט געווַארן שפראָכלעָה, זענען נאך נישט אויסגע-
 פֿאָרְשֶׁט גַּעֲוֹאָרְגָּן, אָזְוִי זענען שפֿראָכְלָעָךְ נאך נישט אויסגעפֿאָרְשֶׁט גַּע-
 ווֹאָרְגָּן די אלטע אַינְגַּעַזְמַעַן יְשֻׁבְּבִים פָּן פּוֹילִין, יְשֻׁבְּבִים פָּן אַיבְּכָר פִּינְפִּין
 הַונְּדָעָת יָאָר, זַעַקְמָן הַונְּדָעָת יָאָר, אַכְּטָה הַונְּדָעָת יָאָר.* דאס זַאְפְּטִיקָע
 רַומְעַנְיָשׁ יְדִיש אֵיז נאך גַּעֲהָדִיק נִישְׁתָּאַוְיסְגַּעַזְמָט גַּעֲוֹאָרְגָּן אָן דאס
 קְלִינְגְּעַנְדִּיקָע יְדִיש מִיט די לאָנְגָעָה פְּתָחָן פָּן אַונְגָּאָרְגָּן אֵיז נאך אַינְגְּאָנְגָּן
 נִישְׁתָּאַנְגְּעָרְוִיט גַּעֲוֹאָרְגָּן. סְאֵין נאך פָּאָר דָּעָר יְדִישָׁעָר שְׁפְּרָאָךְ אָן לִיטָּע-
 דָּאָטוֹר — אַרְקָע בְּתוֹלָה. די אַוְיפְּגַּעַדְמַעַן שְׁמִיקָּעָר שְׁוֹאָרְגִּינְזִירְד פָּן
 יְדִישָׁן סְאוּוּטְקְ-פְּאָרְבָּאָנְד דָּאָרְפָּן נאך אַוְיסְגַּעַזְמָט וּוּרָן. סְוֹאָרְטָן נִיעָ
 וּוּרְטָעָן אָן בְּאָנוֹרִיפָּן אֵין די פְּאָרְיְ�נִיקָּטָע שְׁטָאָטָן, אֵין קָאָנְגָּאָדָע, אַרְגְּעַנְטִי-
 נָע, אֵין אַרְץ יְשָׁרָאֵל — טְוִוְוָנְטָעָר וּוּרְטָעָר, וּוּסָמְאָנְעָן אָן בְּעַמְּן זַיְךְ דָּעָר
 קִינְסְטָלְעָר זַאל וּוּי אַוְיפְּגַּעַםְעָן, זַאל זַיְךְ גַּעַבְּן אַפְּאָרְטָן, אַלְבּוֹשׁ. אָן די פְּאָרְטָן
 דָּאָרָף עַרְגְּעַץ פִּירָה, אָן דָּעָר לְבוֹשׁ דָּאָרָף וּוּאָרְעַמְעָן אַ מעַגְמַשְׁלָעָפָן לִיבָּ.
 יְדִיש אֵיז אַ וּוּלְטְ-שְׁפְּרָאָךְ, וּוּיְילִיְּדִין זענען אַ וּוּלְטְ-פְּאָלָק. אָן
 נִישְׁתָּאַפְּנִיתָן הַיְמָנָט אֵיז יְדִיש אַ וּוּלְטְ-שְׁפְּרָאָךְ. אֵין 1750 הַאָטָט פְּרָאָפְּעַסְפָּאָר
 קְרִיוֹזָאָנְדָעָר, אַ קְרִיסְטָן, גַּעַשְׁרִיכָן: „מִיט יְדִישָׁ קָאָן מַעַן אַוְיסְפָּאָרְגָּן די
 גַּאנְצָע וּוּלְטָמָן.“

* צו אונדזער גְּרוֹיסְן אָוּמְגָלִיק וּוּט שְׂוִין דָּעָר יְדִיש פָּן די אַיְמָגְעַקְיָמְעָן יְשֻׁבְּבִים נִישְׁתָּאַפְּנִיתָן וּוּרָן.

די אידיעט פון יידיש
און פון דער
יידושער ליטנראטור

א

ויפֿ דער ערשותער יידישער שפֿראך קאנפּערענץ, איזן טשעראַנָּזוויך,
האטּ מען פֿון אַ וועלט-טריבונע אַפְּגַעַוֹ אַרְפָּן פֿון יידיש דעם השכלה-צונאַ-
מען — "זשאָרגאַן". אַיך שטרײַיך אָונְטַעַר "השכלה-צונאַמַּען" — וויל
ס'פֿאַלְקַ, ווּאַסּ הָאַטּ גַּעֲוָאַלְטַ לְעֵבָן אָן אַיִּגְעַן לְעֵבָן, מַעַג עַם זַיְן אָן אַדְרַעַם
לְעֵבָן, אָכְבָּעַר אַ לְעֵבָן פֿאַר זַיְךְ, ס'פֿאַלְקַ הָאַטּ קִינְגְּמַאַל נִישְׁתַּגְּוֹ אַסְטַמְּ פֿון
קִין זשאָרגאַן.

הונדעַרטּ יַאֲרַ פֿאַר דַּעַר טשעראַנָּזוויךְ קאנפּערענץ, נַאֲךְ אַין דַּי גַּעַ-
טָאַסּ פֿון דַּיְוִיטְשַׁלְאַנדּ, פֿון אַיְתָאַלְיעַ, פֿון פּוֹילְן אָזְן פֿון לִיטָּעַ, הָאַטּ ס'פֿאַלְקַ
שְׂוִין גַּעֲרוֹפָן זַיְן שְׂפֿרָאַךְ: "מאַמְּעַלְשָׂוֹן", עַס גַּעֲרוֹפָן "יִדְיִשְׁ".

אוֹמְעַטּוּם, ווֹאַוּזְעַן הָאַטּ נַאֲרַ גַּעֲרַעַטּ יִדְיִשְׁ, אַפְּלַיו אַין דַּי עַנְגַּסְטַעַ
אוֹן פִּינְצְטַעַרְסְטַע גַּעַטְאַם, זַעַנְעַן מִיר אַלְעַ פָּאַרְבְּלַבְּן דַּי "בְּנֵי מְלָכִים שְׁגַלְוַ
מַעַל שְׁוֹלְחָן אַבְּיהָם" — דַּי בְּנֵי מְלָכִים, ווּאַסּ זַעַנְעַן פָּאַרְטְּרַבְּן גַּעֲוָאַרְן פֿון
זַוְּעַרְ פָּאַטְעַרְםּ טִישְׁ.

וּוְיַיְלַי יִדְיִשְׁ אָזְן יִדְיִשְׁקִיטּ זַעַנְעַן גַּעֲוָאַרְן סִינְגְּנִימְעַן, וּוְיַיְלַי נַעַטְעַר
יַאֲרַ פְּרִיעַרְ, זַעַנְעַן יִדְיִשְׁקִיטּ אָזְן יִדְיִשְׁעַ אַמְוָנה גַּעַוְוַעַן אַיְינָס אָזְן דַּאַס
זַעַלְבָּעַן.

געַדְעַנְקָעַן דַּאַרְפָּ מַעַן, אָזְן וּוֹעַן דַּי הָשְׁכָלָה הָאַטּ אַנְגַּהְוִוִּין אַפְּצַעְרִיּוֹן
דַּי יִדְיִשְׁעַ אַמְוָנה פֿון יִדְיִשְׁקִיטּ, הָאַטּ זַי דַּעַרְמִיטּ גַּעַנוּמָעַן חַרְבוֹבּ מַאֲכָן דַּי
יִדְיִשְׁעַ סְבִיבָה, דַּעַם יִדְיִשְׁן צְעַרְעַמְאַיְאַל אָזְן נַסְחָ אָזְן זַעַר עַיְקָר —
ס'יִדְיִשְׁעַ לְשָׁן, דַּי הָשְׁכָלָה, ווּאַסּ הָאַטּ אַוְיךְ גַּעַהְאַטּ מַעְלוֹת, הָאַטּ צַעַיְ-
טְרִוְיסְלַטּ אַונְדוֹזְעַרְעַ פּוֹנְדָמְעַנְטַן אָזְן שַׁמְדָ אַיְזָ אַונְדוֹ בְּאַפְּלָגָן, וּוּי אַגְּפָתָה.
דָּעֶרְבִּי דַּאַרְפָּ מַעַן אַוְיךְ נִישְׁתַּגְּ אַזְרַעַן דַּעַר כּוֹחַ פֿון דַּעַר יִדְיִשְׁעַר
אַמְוָנה אַיְזָ נִישְׁתַּגְּ אַיְן גַּלְוִיבָן, נַאֲרַ אַיְזָר אָזְן אַיְן צַדְקָה. אַמְוָנה
אַיְזָ טְרִוְיסְאַפְּטַמְּ. טְרִוְיסְאַפְּטַמְּ צַוְּ יִדְיִשְׁעַ חַוקִּים אָזְן מַצּוֹּתָה. אַיְן אַנְדָעַרְעַ
זַוְּעַטְעַר — טְרִוְיסְאַפְּטַמְּ צַוְּ דַּעַר יִדְיִשְׁעַרְ סְבִיבָה, צַוְּ יִדְיִשְׁן נַסְחָ אָזְן
מַנְהָגָה, טְרִוְיסְאַפְּטַמְּ צַוְּ אַונְדוֹזְעַרְעַ בְּיַדְעַ לְשָׁנוֹת — צַוְּ יִדְיִשְׁ אַיְזָ הַעֲבָרְעָאיַשְׁ.
אַזְנַעַמְּ
נִישְׁתַּגְּ אַיְגְּגַעַנְעַ צָוְגָג, קִין אַיְגְּגַעַנְעַמְּ חַותָּם. אַזְנַעַמְּ יִדְיִשְׁ — פְּעַלְתַּ אַונְדוֹ
דַּעַר יִדְיִשְׁעַרְ לְבּוֹשָׁ, דַּעַר יִדְיִשְׁעַרְ פּוֹרָעָם, ווּאַסּ פָּאַרְאִיְבִּיקְטַמְּ אַינְחַאַלְטַ
וּאַסּ פָּאַרְאִיְבִּיקְטַמְּ נִישְׁתַּגְּ בְּלוֹזָוּ ס'אַיְגַּעַנְעַ לְעֵבָן, נַאֲרַ ווּאַסּ כָּאַפְּטַ אַוְיךְ אַזְנַעַמְּ
פְּרַעְמַדְן אַינְחַאַלְטַמְּ. אָזְן אַדְאַנְקַ דַּעַם יִדְיִשְׁן לְבּוֹשָׁ, אַדְאַנְקַ דַּעַם יִדְיִשְׁן

פורהם, זוערט דער פרעמאָדער אַינְהַאֲלָט נַאֲצִיאָנָּאָל פַּאֲרָמָעָגָן. דער פרעמאָדער אַינְהַאֲלָט זוערט אויפֿת מִיד גַּוְיִדְיוֹשֶׁת.

אַזְוִינְגַּע פּוֹסְקִים, ווי דער רְמֵיָּא אַין 16-טַן יָאָרְהַונְדָּעָרֶט, האָבָן דָּאָס שְׁווֵין אַיְנָטָן אַיְטָיוּ דָּעָרֶט פְּילָט. אָוֹן טַיְלָן מַקוּבְּלִים, וואָסָהָאָבָן אוּפֿת יְיִזְרָאֵל גַּעֲפָרֶט זַיְעָרֶט קַאֲטָמֶפֿ קָעָגָן דָּי לְמִדְיָם אָוֹן רַבְּנִים, אָפִילְוָה קָעָגָן תְּלָמוֹה, האָבָן דָּעְרָקְלָעָרֶט, אָז מַשְׁיחָה וּוּעָט גַּיְכָעָר קָוּמָעָן, וּוּעָן מַעַן וּוּעָט דָּעָם „זַוְהָר“ לַיְעָגָן אַין דָּעָר פָּאַלְקָסֶט שְׁפָרָאָךְ, אַין יְיִדְישָׁ. אָוֹן סְחִידָהָאָפְּרָהְיִילִיקָט בַּיְדָע אַונְדוּרָעָע שְׁפָרָאָךְ בְּיוֹן חַיְינְטִיקָן טָאגָן.

וּזְעַן דִּי הַשְּׁכָלָה הָאָט גַּעֲנוּמָעָן אָפְּרָיְיסָן דַּי יְיִדְישָׁ אַמְוֹנָה פֿוֹן יְיִדְישָׁ קִיְּיט, גַּעֲנוּאָלָט אָפְּטִיְּלוֹן דָּעָם קָאָפּ פֿוֹן דָּעָם שְׁלָאָק, גַּעֲנוּאָלָט אָפְּשְׁפָאָלָטָנוּ פּוֹרָעָם פֿוֹן אַינְהַאֲלָט, ווי דַי צְוֵוִי בְּאָנְרוּפָן וּוּאָלָטָן גַּעֲנוּמָן טַיְוִילְבָּאָרֶת, אָוֹן דִּי הַשְּׁכָלָה הָאָט זַיְד גַּעֲנוּמָעָן אָרְוָמְטָרָאָגָן מִיטָּא אָצְשְׁפָאָלְמָעָנָעָר מַטְבָּע, וואָסָהָאָבָן גַּעֲרוּפָן: „וּוּעְלְטָלְעָכָן יְיִדְישִׁיקִיט“, עַרְשָׁת דָּעְמָאָלָט הָאָט אַונְדוּרָעָע „מַאֲמָעַלְשָׁוֹן“, וואָסָהָאָבָן הַוְּנְדָעָרְטָעָר יָאָרָן אָרְיִינְגְּגָעְזָאָפּ אַין זַיְד חַוקִּידָא אָוֹן מַצּוֹּתָא, אָרְיִינְגְּגָעְזָאָפּ אַין זַיְד דַי יְיִדְישָׁ סְבִיבָה, יְיִדְישָׁן צְעֻרָעָמָאָנִיאָל אָוֹן נַסְחָה, ווּאוֹ יְעָדָעָם אִינְגְּגָעְפְּנְדָעְוָעָט וּוּאָרָט אַיְזָא אָשְׁטִיקָן קַוְּטָרָעָגְשִׁיבָּאָיָט — דָּאָס „מַאֲמָעַלְשָׁוֹן“ הָאָט זַיְד אָנְטָקְעַגְגָעַשְׁטָעַלְטָעָט דָּעָר הַשְּׁכָלָה.

אָוֹן זַעַן יְיִדְישָׁ, אַונְדוּרָעָע מַאֲמָעַלְשָׁוֹן, וּוּאָלָט נִישְׁתָּהָגָן אַין זַיְד דִּי בְּאַחֲלָטָעָנָע כְּחוֹhot פֿוֹן אַונְדוּרָעָע מַצּוֹּת אָוֹן חַוקִּים, וּוּאָלָט נִישְׁתָּהָגָן זַעַן אַין זַיְד הַתְּלָהָבּוֹת אָוֹן בְּתוֹחָן אַין סְ'וּאָלָט נִישְׁתָּהָגָן סְ'אָרָט פֿוֹן אַונְדוּרָעָע אַמְוֹנָה, וּוּאָלָט זַיְד דַי שְׁמַדְ-מְגַפָּה, וואָסָהָאָבָן דִּי הַשְּׁכָלָה הָאָט מִוּט זַיְד גַּעֲברָאָכָט, נִיטָּמָעָן אָפְּגָעָנְשָׁטָעָלָט. קִיְּון חַסִּידָה וּוּאָלָט דָּעְמָאָלָט נִישְׁתָּהָגָן גַּעֲשָׁאָפָּן גַּעֲזָוָאָרָן. מִיר וּוּאָלָט גַּעֲשְׁטָעָקָט אַין אָז אָוּסְגָּהָוְהַיְלָטָעָר וּוּלְעָלָט-לְעָכְקִים, ווי אַין 1912 הָאָט נַאֲךָ דִּי חַזְכָּה פָּאַרְצְעַלְיוֹגָן דָּעָם פָּאַלְקָן יְשָׁרָאֵל אַז זַעַם הָאָט אַין 1908 גַּעֲהָאָט דִּי חַזְכָּה פָּאַרְצְעַלְיוֹגָן דָּעָם פָּאַלְקָן אַז אָדָעָר-אָדָעָר, אָדָעָר אַז אִינְגָּן לְאָנָּה, אָדָעָר שְׁמַד זָום קְרִיסְטָנְטוֹבָּס.

די יְיִדְישָׁ לִיטְעָרָאָטוֹ, וואָסָהָאָבָן אַין זַיְד סְ'אָנְגָּעָזָמְלָטָע עַשְׁרָוֹת פֿוֹן יְיִדְישָׁ לְשָׁוֹן, אַונְדוּרָעָע אַונְדוּרָעָע קְרִיקְגְּגָעָבָן גַּעֲשְׁטָעַלְטָע דָּעָר הַשְּׁכָלָה, אַין אַונְדוּרָעָע רָאָפְּמָעוּוּט פֿוֹן חַוְּבָן, אַונְדוּרָעָע קְרִיקְגְּגָעָבָן דָּעָם יְיִדְישָׁן לְכֹשֶׁש, דָּעָם יְיִדְישָׁן הַזְּחָבָב, עַס קְרִיקְגְּגָעָבָן אַין אָשְׁטִיקָן כְּלִי, מִיטָּא אָשְׁטִיקָן נַגְּנוּן. די יְיִדְישָׁ לִיטְעָרָאָטוֹ הָאָט אַונְדוּרָעָע גַּעֲלָרָנְטָא, אוֹ אָפְּרָעָמְדָעָר לְבּוֹשָׁה,

א פרעומדער פורעם קען קיינטאל נישט ווערן יידיש דורך א יידישן אין האלט. יידישן אינהאלט האט אויך דער נויער מענטזמענט, האט אויך דער קאראן, און די בידע ביכער, די פארשפרוייטסטע אין דער זעלט, וועלן תמייד זיין פרעומד און דערוידער דעם שעפערישן יוד.

און פאָרְקָעַרט, יעדער פרעומדער אינהאלט, ווי „מְגִילַתְהַדּוֹת“, נאָס אייז געקומען צו אונדו איז אַיְדִישַׁן לְבָשָׂת, ס/אייז געקומען צו אונדו איז דער בחינה: „מְבָשֶׁרְיַי אֲחֹהָה אֱלֹהָה“, אייז עס געווארן אַזְוֵי יִדְישַׁ, אַז מְעַן האט עס אַפְּיָלוֹ קָאנָגְנִיוֹרָט, מְעַן האט עס אַרְיִינְגְּנוֹמָעָן אַזְנַתְהָר, אַז דָּס „בָּאוּעַ-בּוֹךְ“, אַז רְוִיטָעָר מְעַשָּׂה, אַז דורך דעם יִדְישַׁ לְבָשָׂת אַזְוֵי פָּאָרְדָּיַדְעַט גְּעוֹוָאָרָן, אַז פָּוּן דָּעַם וּוְאָרָט „בָּאוּעַ-בּוֹךְ“, אַז גַּעַשְׁפָּן וּגַּעַשְׁפָּן דָּס וּוְאָרָט: „בָּאַכְעַמְעִישָׁה“.

און אַז מְעַן נְעַמֵּט אַזְזַרְעַלְמַעְמַדְעַם יִדְישַׁן אַינְהַאֲלָט, ווי היינְעַט „דָּעַרְ רְבִי פָּוּן בָּאַכְרָאָךְ“, צַי פּוֹיכְטוֹאָנְגָּרָם „אַזְעַפְּסָם“, בְּלִוְיבָּט עַמְּ אַלְעַן אַיבְּעַרְגָּעַן זַעַטְמַעְמַדְעַם יִדְישַׁקְיִיט, וּוְאָס וּוְרָט צַוְּגָעַרְעַכְנָט צוֹ דָּעַר דִּיטְשִׁישְׁיָעַר לְמַעְמַדְעַם, נִשְׁטַח צוֹ דָּעַר יִדְישַׁעַר.

מיר אלְיָזָן האָבָן זַרְעַלְמַעְמַדְעַם אַזְנַעַמְעַן זַרְעַלְמַעְמַדְעַם מִיר האָבָן זַרְעַלְמַעְמַדְעַם אַזְנַעַמְעַן זַרְעַלְמַעְמַדְעַם לְעַכְקִיְיט אַזְנַעַמְעַן מִיר האָבָן זַרְעַלְמַעְמַדְעַם אַזְנַעַמְעַן מִיר וּוְיִסְן נִשְׁטַח, אַז אַזְנַעַמְעַן האָבָן יִדְישַׁ אַזְנַעַמְעַן יִדְישַׁ לְיַטְעַרְאַטְוָר גַּעַשְׁמָן אַזְנַעַמְעַן טָוּן נַאֲךְ אַיְצַח אַזְנַעַמְעַן פָּוּן דָּעַר יִדְישַׁעַר אַמְנוֹנה. יִדְישַׁ אַזְנַעַמְעַן יִטְעַרְאַטְוָר האָבָן אַזְנַעַמְעַן פָּאַנְצָעַרְטָט פָּוּן אַונְטַעְרָגָּנָג, כָּאַמְשָׁ מִיר האָבָן עַמְּ גַּעַרְוָפָּן — „וּוְעַלְתְּלַעְכָּעַ יִדְישַׁקְיִיט“ — אַז אַוְסְגָּעָהוַיְלַטְעָר בָּאָגְרִיפָּ, אַיבְּעַרְגָּעַנְמַעְמַדְעַם פָּוּן דָּעַר הַשְּׁכָלָה.

אונדווער אַמְנוֹנה — הוּקִים אַזְנַעַמְעַת — דָּס אַזְנַעַמְעַן אַזְנַעַמְעַן סְפִּיאַיִן אַזְנַעַמְעַן דָּרָאָנָג צוֹ יוֹשֵׁר אַזְנַעַמְעַן גַּרְעַכְטִיקִיְיט, וּוְאָס אַונְדוּעָרָעָ נְבָיאִים האָבָן נַאֲךְ פְּרָאַקְלָאַטְמִירָט.

און וּוְאָס אַזְנַעַמְעַן די יִדְישַׁעַר לְיַטְעַרְאַטְוָר? די יִדְישַׁעַר לְיַטְעַרְאַטְוָר אַזְנַעַמְעַן וּוְיכְטִיקָּעָר טִוְּלָ פָּוּן אַונְדוּעָר נַאֲצִיאָנָאָלָן פָּאַרְמָעָגָן, וּוְאָס וּוְעַט אַינְדוֹ שַׁטְעַנְדִּיק צַוְּגָעַבָּן כְּבָהָן, וּוְדָעַר תְּנַחַד גִּיט אַונְדוֹ צוֹ, וּוְדָעַר תְּלֻמָּה, וּוְיִדְשַׁ שְׁפָאַנְיִישָׁעַ נַאֲלָדָעָנָעַ עַפְּאַכְּעַ.

די יִדְישַׁעַר לְיַטְעַרְאַטְוָר קָעָן זַרְעַלְמַעְמַדְעַם אַזְנַעַמְעַן קִינְכְּטַיְהָרָעָן פָּאַרְמָעָסְטָן אַזְנַעַמְעַן לְעַרְיָישָׁן פָּאַרְנָעָם מִיטָּה די גַּעַצְיוֹלְטָעָ גַּרְוִיסָּע וּוְעַלְתְּלַיְטְעַרְאַטְוָרָן. אַבְּעַד דָּס אַזְנַעַמְעַן צַלְעָן. יַעֲדָעַ לְיַטְעַרְאַטְוָר דָּרָף אַזְוֵי פִּירָן צוֹ יוֹשֵׁר, צוֹ צַדְקָה, צוֹ

מענטשלעכקייט, און אין יושר, אין זדק, אין מענטשלעכקייט קען זיך קיון ליטעראטור נישט פארמעסטען מיט דער יודישער. די יודישער ליטעראטור האט אין גאנצן גישט קיון רשות. און דאס איז אינגע פון די גראפעטער מדרגות, וואו הין יעד ליטעראטור דארף שטראבען און דערניין. זיין אין ליטעראטור, אין קונסט, זוילן מיר פונקט אז המשך, זוי אין לעבן. מיר זוילן קאנטינויטעט, וואס זאל פאברידערן מענטשן, פעלקער. מיר זוילן זענען די קאָסמיישע גאנצקייט. און צו קריין המשך טאָרן מיר נישט האָסן, זויליל האָס צעשטערט המשך, הרגט אָזועק די גאנצקייט.

געטט אָזונגע מײַפטערס ווי דאסטאייעוסקי, ווי טאָלסטאי, זוי מעערע-דייט. געטט אָפִילו אָונדזער אָמְעריקאָנֶר טָאמָם וואָלָף. אָז זוי מָאָלָן אָ שלעכטן פֿאָליַּאָק, אָ שלעכטן זיך, אָ שלעכטן דִּיטְּשָׁה, מָאָלָן זוי אַיס נישט זוי אָ שלעכטן חדָז, נָאָר די שְׁנָאָה טְּרוֹאָגָט וֵיך גְּלִיכָּן אָרְבִּיכָּר זָס גָּאנְצָן פֿאָלָק. גַּעֲפִינְטָמָן בַּיִּי דָסְטָאָיְיעָסְקָוּן אָ פֿינְצְּטָעָרָע שְׁנָאָה צַו יִדְּזָן, צַו פֿאָלָקָן. בַּיִּי טָאָלָסְטָאָיְעָן — צַו דִּיטְּשָׁן. אָן נישט אַיְינְמָאָל וְיִלְּמָז זיך אַין מִיטְּן לְיֻעָנָן פֿאָרָמָאָכָּן סְבָּוק, זויליל וואָס טוֹג אָונְדוֹ די גָּאנְצָע קְוָנְסָט, אָז זוי פִּירְט צַו שְׁנָאָה?

אין דער יודישער ליטעראטור וועט אַיר קיון זיך פָּן שְׁנָאָה צַו גָּאנְצָן פֿאָלָק נישט באָגָעָנָן. בלְוִוּז דאס רשות פָּן די גָּאנְצָן, בלְוִיּוֹן דאס אָומְשָׁלְדִּיק פֿאָרגָאנְסָעָנָע בְּלוֹטָן זָעָם זְוִילְיאָן זִידְזָן קְרִיךְ אָז וועק גַּעֲטָוּן דָעַם „מָחָה אַמְּחָה אֵת זְכָר עַמְּלָק“ — אָז וועק גַּעֲטָוּן אָן מִיטְּרָעָכְט דָס הִימְלָגָעָרְיוֹן פְּנוּנָעָם גְּרוֹוִוָן וְעוֹלְטָלִיגָן פָּן דָעַר מענטשייעָבָּר גַּעֲשִׁיכְטָעָן בְּנוּגָעָן זִידְזָן.

דאָס אַיז אַידְיּוּעָ פָּן דָעַר יודישער ליטעראטור. דאס אַיז אַיר חותם. דעַם בּוֹנְד, וואָס גָּאנְצָה אָט פֿאָרְשָׁנִיטָן מִיטְּן פֿאָלָק יִשְׂרָאֵל אַיז גְּעוּזָן דָזָדָך יִדְּשָׁן. יִדְּשָׁן לְעָבָן, יִדְּשָׁן לְשָׁוֹן, יִדְּשָׁן — דאס אַיז אָונְדוֹכָר חותם, דאס אַיז אָונְדוֹכָר ברוּת, וואָס פִּירְט צַו יִשְׁרָאֵל, צַו זְדָקָה, זְדָקָה זְדָקָה זְדָקָה אָונְדוֹכָר גַּעֲפִירְט דָעַם רְעִילְגְּיָעָן זִיד צַו יִשְׁרָאֵל גַּעֲרָכְטִיקִיט. יִדְּשָׁן, יִדְּשָׁן טִילְט אִים אָפְּ פָּן „כָּכָל הָנוּיִם“. אָן דאס אַיז נישט לְגָנָאִי. דאס אַיז לשְׁבָּה בָּאוּר זִיד אָן פֿאָר זִינְגָע נישט יודישע שְׁכָנִים.

מיר לעָבָן אַיז אָ פֿינְצְּטָעָרָע צִיְּט. אָן נישט בלְוִיּוֹן מִיר. די גָּאנְצָן וְעוּלָט. כָּאָטָש מִיט אָונְדוֹכָר בְּרָאָך אָן מִיט אָונְדוֹכָר צְרוֹת קָעָן זיך קיון

גער נישט פֿאָרגְלַיְיכְן און פֿאָרְמַעְסְטַן. די גַעַשׂ וּאוֹרְעֵנֶע בְכִינִים, זֹאת צְיֻעַן זְיוּעַר חִוְונָה פֿוֹן יִדְישׁ אָנוֹ זְיוּעַר עַשְׂתִיבָעַר עַנְעַנְןָן "יִדְישׁ רַיְזָן", וּוַיְיַלְלַעֲרַע קִינְדָעַר פֿאָרְשְׁטִיְיעַן נִישְׁטָקִין וּוְאָרְטַיְישׁ אָנוֹ קִין זְאָרָתָה הַעֲבָרָאִישׁ, די טְרוֹקָעַנָע בְאַקְסְטָרָן זְעַנְעַן צְוָפְרִי אָדוֹם מִיטָן פֿאָפְגָגְאִינְגְּשְׁרִי אַוְיפָן זְיוּעַרְעַע קַאְטְעַרְינְקָעַם — "יִדְישׁ גִּיּוֹת אָונְטָעַר". נַיְזָן, יִדְישׁ אָנוֹ די יִדְישׁע לְטַעַרְאַטְוָר גַיְעַן נִישְׁטָמָעַר. אָנוֹ מִירְיַידָן — אַוְודָאי אָנוֹ אַוְודָאי נִישְׁטָמָט. נַאֲכוֹן פֿאָלָן פֿוֹן דָעַר לְעַצְטָעַר יִדְישׁעַר פֿעַסְטוֹנָג בְּיַתְרָה, וַיְעַזְבַּר זְיַרְעַטְבָּטָן בְּיַיְידָן: "הַזָּה הוּא שְׁנַגְזָר עַל עַצְמָנוֹ שְׁלָא לִישְׁאָא אָשָׁה וְלִחְלִידָה בְּנִים וּנְמֶצָא זְרַעַו שְׁלָא אָבְרָהָם אָבִינוּ כְּלָה מְאַלְיוֹן". "נַיְזָן, יִשְׁמְעוֹאלָר", עַקְבָּא אִים גַעַנְטַפְעַרט — מִיר גַיְעַן נִישְׁטָמָעַר. אָנוֹ דָאַס הַאַטָּר, עַקְבָּא גַעַזְגַט וּזְעַנְעַן עַר אַיְזָן שְׁוִין גַעַנְעַן אַפְרַמְשְׁפָטָר צָום טְוִוָּת.

אָנוֹ מִיר זְעַנְעַן נִישְׁטָמָעַרְגָעַן אַגְּנָעַן.

ס' אַיְזָן גַעַנְגָט אַוְיפְצּוּמִישָן דָאַס וּוְאַרְזָאַגְנָעַרִי פֿוֹן די יִידָן, וּוְאַס הַאַבָּן גַעַשְׁרִיבָן אַרְאָכְבִּיש אָנוֹ שְׁפָאַנְיִישׁ. די יִדְישׁ-שְׁפָאַנְיִישׁ שְׁרִיְוּבָרָס הַאַבָּן גַעַנְגָט אַוְיפָן די אַיְבָן גְבָרָלָם, אַוְיפָן די יְהָוָה הַלְוִיָּם, אַוְיפָן די מְשָׁה אַיְבָן עַזְרָאָם, וְיַיְהִ אַוְיפָן בְּטָלְנִים, וּוְאַס וּזְעַלְןָן הַיְינָט, מַאֲרָגָן אַונְטְעַרְגָיִין. זַיְהַ אַבָּן גַעַטְעַנְחָט: "פֿאָר וּוְעַמְעַן שְׁרִיְבַּט אַיְרָ? פֿאָר די יְהָוִידִים הַעֲבָרָעָה, וּוְאַס מַעַן קָעַן זַיְהַ צִוְילָן אַוְיפָן די פֿינְגְּנָעָר? די גַּאַס אָנוֹ סְלַעַבָּן אַיְזָן דָאַס קָעַן אַיְיָה, הַעֲבָרָעָאַישׁ גִּיּוֹת דָאַס אַונְטָעַרְוָה? אָזָן מַעַן שְׁרִיְבַּט אַרְאָכְבִּישׁ, אָזָן שְׁרִיְבַּט שְׁפָאַנְיִישׁ, שְׁרִיְבַּט מַעַן פֿאָר אַגְּנָצָעַר וּזְעַלְטָן!"

פֿרְעָגָט זַיְהָ: וּוְעָר אַיְזָן אַונְטְעַרְגָעַן אַגְּנָעַן? נִישְׁטָמָעַר די אַיְבָן גְבָרָלָם, נַאֲרָר די "גְּלִיקְלַעְבָּעַ", וּוְאַס הַאַבָּן גַעַשְׁרִיבָן שְׁפָאַנְיִישׁ פֿאָר אַגְּנָצָעַר וּזְעַלְטָן. וּוְעָר וּוְיִסְטָה הַיְינָט, אָזָן ס' זְעַנְעַן גַעַוּזָן אַזְוָעַן וּוְאַרְזָאַגְעָרָת? דָעַם שְׁפָאַנְיִישׁ אַונְטְעַרְגָיִן רַוְפָן מִיר הַיְינָט: "די שְׁפָאַנְיִישׁ גַּוְלְדָעַנָע עַפְאַכְעָן".

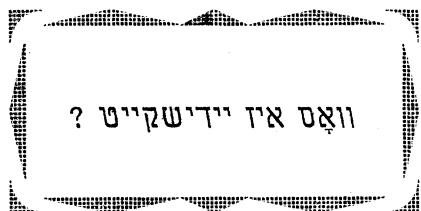
נַיְזָן, יִדְישׁ אָנוֹ די יִדְישׁע לְטַעַרְאַטְוָר גַיְעַן נִישְׁטָמָעַר. בִּיְסָט גַּאנְצָן אָוְמְגָלִיךְ אָנוֹ בְּרָאַס הַאַבָּן מִיר קְרִיקְגַּעְקְרָאָס אַיְדִישׁע מְלוֹבָה, וּוְאַס הַאַט אַזָּא טְרִוְיסָל גַעַטְוָן ס' יִדְישׁע לְעַבָּן, אָזָא אָפְלוּ די "עַצְמָות הַכְּבָשָׂה", הַאַבָּן דָעַרְפִּילָט דָעַם צִיטָעַר פֿוֹן "תְּהִוָּתְהִמְתִּים". זֹאת אַיְזָן אַגְּנָצָעַר וּזְעַלְטָן. מַצְרָים. דָאַס אַיְזָן אַגְּנָצָעַר תְּקוֹפָה אַיְזָן דָעַר יִדְישׁע גַעַשְׁיַנְטָן.

און די יודן און ארץ ישראל הייבן שווין און צו פארשטיין און וועלן
טונן פארשטיין, און דער גאנצעער „רייב הלשנות“, און דער שפראכן-קאמפּ,
אייז געוען און אייז און אומזין. מיר דאָרְפֵּן ליב האָבָּן בַּיִדְעָן לְיטָנוֹת. מען
דאָרְפּ שְׁעֵפּן פָּן זְיִי דָּסֶם אֲנַגְעָזָמְלָטוּ עֲשִׂירָות, זְיִי יודָן האָבָּן גַּעַשְׁעַפּטּ פָּן
הַעֲבָרְעָאִישׁ אָזֶן אַרְאָמִישׁ, זְיִי יודָן האָבָּן בַּיִדְעָן שְׁפָרָאָצָן פַּאֲרָדוּזְיָילִיקָּט. אָזֶן
דָּסֶם האָבָּן שווין דערפְּילִיט די שְׁעַפְּעַרְיִשְׁעָן יודָן אָזֶן ארץ ישראל. אָזֶן בַּיִם
ערְשְׁטָן נִיעָם אֲפְּקָלִיבּ פָּן יְהִוָּשְׁ-שָׁאָפּן, וּוּלְעָן יְהִוָּשְׁ אָזֶן הַעֲבָרְעָאִישׁ גַּיְזָן
הַאָגָּט, זְיִי אַרְאָמִישׁ אָזֶן הַעֲבָרְעָאִישׁ זְעַנְעַן גַּעַגְגַּנְעַן אָזֶן גַּיְזָן
זְאָגָּט בַּיִן האָגָּט בַּיִן היְינְטִיקָּן טָאגּ.

1948

וְאֵס אָז יִדְיָשָׁקִיט ?

וועלט איז רשותהיך. צו אונדו יידן — אונדו און ציודאי. און אויב מיר שטייען פאר א חורבן, דארפֿן מיר זיין גרייט, דארפֿן מיר זיין פאָרְפֿאַנְצְּעָרט פון אונטערגאנְג. דער פָּשִׂיזֶם וויל אונדו אַיסְטְּרָאַטְן. ס'אייז אַ מלְחָמָה אַוְיפּ טוֹיט אָן אַוְיפּ לְעֵבָן. אַונְדוּעָרְ צִוְּיטְ קָעָן מַעַן בְּלִזְוּ פָּאַרְ גַּלְיוּן מִיטְ דיּ קְרִיְיךְ-צָוָן, מִיטְן גְּרוּשְׁ שְׁפָאַנְיָע, מִיטְן גְּרוּשְׁ אַפְּרָטְוִיגָּאַל. אָן יַיְדָן הַאֲבָן דֻּעְמָאַלְט וִיךְ אַוְיךְ נִישְׁתָּאַונְטְּרָגְּעָנְגָּבָן. זַיְהָאָבָן גַּעֲפִירְטָמָה מִיטְ דָּעַרְ רְשֻׁוֹתְדִּיקָּעָר וּוּלְטָ. אָן דיּ מְלָחָמָה הַאֲטָם דֻּעְמָאַלְט גַּעַךְ הַיְיָן — שְׁמָדָן זַיְךְ, צִיְּנִישְׁתָּאַשְׁמָדָן זַיְךְ?

פון דיּ אַנְאַנְיָםְטוּזְוָנְטָעָר אָן צַעַנְדְּלוּקְטוּזְוָנְטָעָר יַיְדָן, דיּ פָּאַרְפֿאַנְדָּעָר צַעַרְטָעָר פון אַונְטְּרָגְּאָנְג, וּאָם זַעַנְעָן אַוְועָקְפָּוּן שְׁפָאַנְיָע, אַונְדוּעָרְ פָּוּן פָּאַרְ טַוְגָּאַל, אַוְועָקְ זַוְּכָּן אַ נִּיעָםְ יִשְׁוּבְ, פָּוּן זַיְהָאָבָן מִיר זַיְךְ אַפְּלָעְרָגָעָן, בָּאַטְשָׁ אַונְדוּעָרְ מְלָחָמָה מִיטְן פָּשִׂיזֶם אַוְיךְ אַינְגָּאַנְצָן אָן אַנְדָּעָרָע.

אייר הַאֲטָם גַּעַלְיָעָנְטָ וִיְזַעְכִּיךְ עַסְטְּרִיְּכִישָׁעָר יַיְדָן, זַוְּצָמָה שְׁוִין גַּעַחְטָ וּוּזְעָם, וּאָם זַעַנְעָן גְּרִיטָטְ גַּעַוּוּן אַפְּצָפְּאָרְן קִיְּזָן דָּרוּסְ-אַטְמָרִיקָעָן, דיּ יַיְדָן הַאֲבָן פָּאָרְן אַפְּפָאָרְן וִיךְ פְּרִיְּוּוּלִיךְ אַפְּגָּעָשָׁמְדָט. זַיְהָאָבָן גַּעַווֹאַלְטָ אַנְקוּמָעָן אַיְן דָּעַם נִיעָםְ יִשְׁוּבְ, וִיְזַעְשָׁטָמְיַדְן. דָּאַ לִיגְטָמְ דִּיְעָפָאָרְ. אַונְדוּעָרְעָ זַיְדָעָם, אַונְדוּעָרְעָ עַלְטָעָרְ-זִיְּדָעָם, גַּאֲזָעָץְ יַיְדָן, הַאֲבָן אַוְיפְּגָּעָנוּמָעָן סְדָרְשָׁוֹתָ פָּוּן דָּעַרְ גַּוְיָאִישָׁעָרְ וּוּלְטָ, וִיְזַעְמָעָט אַוְיפּ פִּינְצְּטָעָרְ נְאַטְוָרְ-כּוֹחָותָ, וִיְזַעְמָעָט אַוְיפּ אַ גַּעַוְוִיסָּעָרְ, וִיְזַעְמָעָט אַוְיפּ אַ וּוּאַלְקָןְ-בְּרָאָהָ, צִיְּגָאָרָ וִיְזַעְמָעָט אַוְיפּ אַ מְשֻׁגְּעָנָעָם הַוְּנָתָ. אַזָּא בָּאַצְּיוֹאָנָגְּהָהָט אַוְעַקְעַעַשְׁטָעָלָט אַונְדוּעָרְעָ זַיְדָעָם מִילְּן הַעֲכָרָ פָּוּן רְשֻׁוֹתָ אָן דָּאָסְמָהָט זַיְהָאָבָן פָּוּן אַונְטְּרָגְּאָנְגָּ.

פרענט זַיְךְ: וְזָאָסְ פָּאָרְ אַ כּוֹחָה הַאֲבָן מִיר, הַיְיָנְמִיקָּעָ יַיְדָן, אַונְטְּקָעָנְגָּנְצָוָה שְׁטָמְלָן דָּעַם רְשֻׁוֹתָ פָּוּן דָּעַרְ וּוּלְטָ? דָּעַרְ כּוֹחָה פָּוּן רְעַלְיִגְיָעָ? פָּוּן סְאַצְּיָאַלְעָרָ גַּעַרְעַכְטִיקִיּוֹתָ? פָּוּן וּוּלְטִישְׁקִיּוֹתָ? פָּוּן יִדְיִישְׁקִיּוֹתָ? אָן סְפָרָעָגָט זַיְךְ — וּוּמָעָם יִדְיִישְׁקִיּוֹתָ?

אָן זַאְלָ עַם דָּאַ גַּעַזְגָּטָ וּוּרְעָן — אַוְמָעָטָם פִּילְן זַיְךְ יַיְדָן אַנְטוּוֹשָׁט, פִּילְן זַיְךְ פָּאַרְבִּיטָעָרט, פִּילְן זַיְךְ אַפְּיָלוּ אַפְּגָּעָנָאָרט. סְהָהָרָן זַיְךְ שְׁטִיםָעָן — וּאוּ זַעַנְעָן אַהֲיָנְגָּעָקָומָעָן דִּיְ גְּרוּסָעָ מְעַנְטִישְׁלָעָכָעָ אַיְדָעָאַלְזָ? פָּאַרְזָוָאָם שְׁוֹוִינְגָטָ דיּ דֻּעְמָאַקְרָאַטְיָשָׁעָ וּוּלְטָ? הַאֲטָם מַעַן אַונְדוּזָאָטָקָעָ טִיףְ אָן דָּעַרְ עַרְדָּ? אַוְיךְ אַזְוִי, דָארְפֿן מִיר מִיטְ אַזָּאָ וּוּלְטָ קִיְּן מְגַעְזָמָשָׁא נִישְׁתָּאַהָבָן.

וידן האבן, ברוך השם, וואו זיך אויסצובאָהאַלטָּן. מען קען קרייך אַרְיִין אַין
די געט-אַטְיוּרָן. אַון די שטימען וווערָן אָונטער געבעכָּאָפֶט. אַזָּא גָּעַדְאַנְקָעָן-
גָּאנְג, ווֹאָס לְיִוְגָּט זיך אויפָּן שְׁכָל, אַיז אַבָּעָר יְרוּדָה, אַן אַיְגָעָן, אַיְגָעָן,
יְרוּדָה, ווֹאָס ווֹיל זיך פָּאַרְמָעָסְטָן מִיט דָעַר דָּרְיְוִסְנְדִיקָּעָר רְשָׁוֹת צֵי אָונְדוֹן,
וַיַּדְן.

די ווילְדָע ווֹאַנדָּאַלְן האַבָּן אַיְגָעָשְׁלָוְגָעָן רְוִים אַון זְעַנְעָן אַלְיִין פָּאָרָ-
וּוֹאַנדָּלְט גָּעוּאָרָן אַין רְוִיְמָעָר. די "קוּלוֹטְרוּלְעָעָ" אַרְיִירָדְשְׁלִינְגָעָן אַון פְּרָעָסְ-
פָּוֹן רְשָׁוֹת מְבִיסְלָן יִדְן אַון זְיִוְ בְּלִיבָּן בְּאַרְבָּאַ-
דָּעַרְקָעָטָן מְדָרָה, צַו ווּוְלְכָבָעָר דָעַר מְעַנְטָשָׁ קָעָן זְיִינְקָעָן. אַון אַלְעָן זְאָס אַיז
גָּעַבָּאָרָן אַין רְשָׁוֹת אַיז סְוּ-כְּלָ-סְוּ פָּאַרְמָשָׁפָט אָונְטָעָרְגָּוְגִּין. אַוְבָּ נִישָׁ-
אַין אָונְדוֹעָר דָעַר, אַיז אַון אַדְרָן נַאֲך אָונְדוֹן, אַיז אַזְוִי דָוְרוֹת נַאֲך אָונְדוֹן.
די אַלְעָן גַּעַט-שְׁטִימָנְגָעָן, די אַלְעָן צְוִירָ-אַיְ-שְׁוּלָ-אַרְיִין שְׁטִימָנְגָעָן
בָּאַוְוִיְזָן, וַיַּיְדָע דָוְרְשָׁנִיטְלָעְבָּרְ מְעַנְטָשָׁ אַיז הַיְלָפָלָאָזָן אַין עַת-צְרָה,
וַיַּיְדָע אַיז פָּאַרְלָאָרָן, וַיַּיְדָע כָּאָפָט זְיך פָּאָרָדָעָר שְׁטָרוֹי, אַבְּיִ זְיך צַו
רְאַטְמָעְוָעָן, אַון דָּא שְׁפִילָט אַזְיִיך אַסְקָן צַו דִּי מַאֲדָע. אַבְּבָעָר דָעַר וּוּעָלָט
טְרָאַגָּט זְיך אַ פִּינְצְמָטָעָרְ בְּמָאָרָע, וּוּרְעָן אָונְדוֹעָרָעְ הָרָגָעָר אַזְיִיך פָּאַרְבָּאַ-
רָעָט. אַין דָעַר צִוְּתָן פָּוֹן דָעַר פָּרָאַגְּזְוִוִּישָׁעָר דָעַוְאַלְזִ-
צִיעָּה האַבָּן מְלָכִים דָעַוְאַלְזִ-
צִיעָּה גַּעַוְאַרְפָּן אַין פְּיִיעָר אַרְיִין — סְיִדְרִים, חֻמְשִׁים, גְּמָרָאות. נַאֲכָן דִּזְרָכְפָּאָל
פָּוֹן דָעַר רְוּסִישָׁעָר דָעַוְאַלְזִ-
צִיעָּה (אַין 7-1906), האַבָּן טְוִילְיָה יְוִידִישָׁע פָּאַעַטָּן
אַין עַסְיָאִיטָן גָּעוּן דִּי יְשָׁוָה אַין לְיִוְגָּן תְּפִילָה, אַין וּוּרָן שְׁוּלְ-יִזְדָּן. אַזְוִי-
נָע שְׁטִימָנְגָעָן גִּיאַעַן שְׁטָעַנְדִּיקְהָאָנְטָ-אַיְ-הָאָגָּט מִיט אַיְגָעָנְגָעָר שְׁוֹאַכְּקִיםְ-
מִיט רְעַקְצִיעָה. דָא קְומָעָן זְיך צְוָנוֹת די אַידְעַאַלְאָגָּן פָּוֹן דָעַר "אָגָוָה" מִיט
אַסְקָן פָּאַרְשָׁטִיעָרְ פָּוֹן דָעַר יְוִידִישָׁעָר לְיְטָעָרָטָהָר. די יְוִידִישָׁע "גַּעַטָּא" וּוּעָרְטָה
דָאַך שְׁוִין הַיְנָטָה בָּאַזְוְגָעָן אַין לְיְזָעָר. מַעַן זַעַט אַין אַיר שְׁיַינְקִיםְ, וַיַּיְדָע
שְׁטָרִיםְיִמְלָ, וַיַּיְדָע אַין יְדִישָׁן הַיְלָוָך. מַעַן פָּאַרְגָּעָטָה דָעְרִיבָּי, אַז סְיִשְׂטָרִיםְיִמְלָ
מִיט דָעַר קָאַפְּטָעָה הַאַבָּן מִיר זְיך אַלְיִין אַוְיסְגָּעָלְיִבָּן אַון אַין דָעַר גַּעַטָּא
הַאָטָט מַעַן אָונְדוֹ גַּעַהְאָלָטָן אַיבָּעָר פְּרִירָה הַוְנְדָעָרָתָה וְאָרָ. מַעַן הַאָטָט אָונְדוֹ בְּלִוְיָה
אַרְיְוִינְגָלְאָזָטָהָרָ פָּוֹן דִּי גַּעַטָּא-אַטְיוּרָן, מִיר זְאלָן קָעְגָעָן אַנְפִּירָן מִיטָּן דָאַנְדָּלָ,
וַוְאָס אַיז גַּעַוְוָן אָונְטָעָר דָעַם פְּרִיצִישָׁן כְּבוֹד צַו פָּאַרְגָּעָמָעָן זְיך מִיטָּן אַיִםְ.
הַיְנָטָה אַיז הַאַנְדָּל אַן אַיְדָעָלָעָ בְּאַשְׁעָפְטִיקָוָגָן. מַעַן שְׁמוֹפָט דָעַם יְיך פָּוֹן
מַסְחָר אַזְוִי אַרְוִים. אַון גִּיאַעַן פְּרִיוּוֹיְלִיק אַין דָעַר גַּעַטָּא — הַיִּסְטָמָ אַלְיִין
זְיך בְּאַגְּרָאָבָן לְעַבְדִּיקָעָרָהִית.

און פון דער געט איז בלויין א שפָּגָן אַין שָׁוֹל אַרְיִין. אַן אָז אַין שָׁוֹל
אַרְיִין, הַיְבָּשָׁת מֵעַן אָז בּוֹדֶק צֹו וַיַּן יְעַזֵּן קִינְסְּטָלָעֶר, צִי עַד אַיז דָּעַלְיִנְיָעֶז,
צִי עַד אַיז אַמָּמִין. ס'וּוּרֶת אַיְפְּגָעְבָּלָאָזָן אַ טַּעַמְרִיעַ — דָּעַד דָּעַלְיִנְיָעֶז
קִינְסְּטָלָעֶר אַיז שָׁוֹן בְּאַלְדָּס' אַוְּבָּרְשָׁטָע פָּוֹן שְׁטִיְיסָל. אָז זְוַאנָּגָן אַיז אָז
אוֹמוֹזִין. דָּעַר אַמְתָּחָעָר קִינְסְּטָלָעֶר הַאֲטָק קִינְמָאָל נִישְׁתָּגַעַט זְוַין אַיְגָן
פָּאַלְקָה, וַיַּיְלַּק קִיְּן פָּאַלְקָה וַיַּלְכֵּד נִישְׁתָּמָט, מֵעַן וְאַל אִים חַנְפָּעָעָן. צְעַצְלָק הַאֲטָק
בלויין אַיְן פָּאַרְלָאָגָן — דִּי שְׁרוּבָּעָר זְוַיָּעָן וְאַלְזָן זַיְךְ בָּאַצְּיוּן מִיטָּלְבָּעָע אָז
פִּיעַטְעָט צֹו אַלְעָם דָּעָם, וְאַם דָּעָם פָּאַלְקָה אַיז טִיעָר. דָּעַר אַמְתָּחָעָר קִינְסְּטָלָעֶר
קָעָן זְוַין אַנְטִירִיטּוּל, אָבָּעָר עַר אַיז קִינְמָאָל נִישְׁתָּמָט אַטְּיִרְעַלְגָּיְעַן אַין
טִיפְּעָרָן זְוַין, וַיַּיְלַּק וְאַם אַיז דָּעַלְיִנְיָוּטָעָט — אַוְּבָּרְשָׁטָע אַיְגָן
דָּזְקְטִיוּעָר אָמְרוֹ אַיז צִימְטָרָ? פָּוֹן דָּעָם מַטְּמָרְיוּאָל וּוּרָעָן גַּעַמְאָבָטָד רָעוֹאָל
לְחוֹצְיעָם. וּוּלְטָן גַּיְעָן אָונְטָרָ, וּוּלְטָן וּוּרָעָן גַּעַבָּאָרָן. אַיז לְעַכְּרָלְעָן אַיז
שְׁעַדְלָעֶר, דָּזְקָא הַיְוִינָט, וּוּרָעָן סִיְּדִישָׁע לְעַבְּן אַיז אַזְּפָּעָדָר, אַלְזָן
אַיז אַזְּפָּעָדָר, אַלְזָן הַיְמָלָט, דָּזְקָא הַיְוִינָט צֹו זְוַעַן דִּי אַיְגְּצִיקָע שְׁוּעָה
אוֹנְדוֹזָעָרָע אַיז דָּעַר גַּעַטָּא, צְוַיְשָׁן דִּי פִּיר וּוּנְעַטָּפָן בִּיתְהַמְּדָרָשׁ. וַיַּיְלַּק נִישְׁתָּמָט
בלויין מִיר, יִידָּן, וּוּרָעָן גַּעַמְשָׁפָט. דִּי גַּאנְצָעָן וּוּלְטָן וּוּרָעָטָד
הַאלְטָט בִּים קְרָאָכָן. אַ נְיָע — בִּים גַּעַבָּאָרָן וּוּרָעָן. אַיז אַזְּפָּעָדָר
שְׁטוּלָה זִיכְּן מִיר, אַיבָּעָר פָּאַרְשִׁידָעָנָע הַיְסְטָמָרִישׁ סְבָּוֹתָן, נִישְׁתָּמָט בְּלויין אַיז
אַיז לְאַנְדָּה, נַגָּר אַיז אַלְעָלָעָן דָּעַר גַּאנְצָעָר וּוּלְטָן. דָּעַרְבָּעָן אַיז
פִּילָּ פִּינָּן אַיז וּוּיָּיָ, דָּעַרְבָּעָן אַזְּוִי פִּילָּ פָּאַרְגָּאָסָן בְּלוֹטָן, דָּעַרְבָּעָן אַזְּוִי
יִזְּדִּישָׁע קְרָבָּנוֹתָן. אַן וְוַיַּלְאָגָן עַמְּסָעָן פָּאַרְאָצָן טָמָאָגָן מָאָגָן, זְעַנְעָן מִיר
מִיטָּה דִּי טָמָאָגָן מָאָגָן, זְעַנְעָן מִיר מִיטָּה דִּי דָּעַמְּקָרָאָטָמִישׁ פָּעַלְקָעָר, זְעַנְעָן
מִיר מִיטָּה סָאַצְּיאָלָזָם, וְאַם צִימְטָזָן זַיְךְ פָּוֹן דִּי נְבָאָיָם בְּיוֹ מִשָּׁה חַעְבָּן. דָּאָם
דָּאָרָפָּז זְוַין אַונְדוֹזָעָר וּוּגָג, דָּעַר אַיְגְּצִיקָעָר יִזְּדִּישָׁר וּוּגָג.

און מִיר יִידָּן, בַּיִּי דִי אַלְעָלָקְלָעָפָע, וְאַם מִיר הַאֲבָן שְׁוֹן אַרְיִינְגְּעַכְאָפָעָט
און מִיר וּוּלְעָן נַאֲךְ אַרְיִינְכָּאָפָעָן, מִיר, יִידָּן, וּוּלְעָן נִישְׁתָּמָט צְעַרְבָּיָן וּוּרָעָן. אַיז
אוֹנְדוֹזָן אַיז עַפְעָם פָּאַרְאָצָן פָּוֹנָעָם לְעַגְעַנְדָּאָרִישָׁן פּוֹיגָל, וְאַם לְעַבְּטָ אַיְבָּקָן,
בלויין יַעֲדָעָ טְוִוָּנָט יָאָרָן וְאַרְפָּט דָּעַר פּוֹיגָל אַרְאָרָפָעָן זַיְךְ דִּי פָּעַדְעָרָן, וּוּרָעָט
פָּאַרְבָּעָנָט אַיז פָּוֹן דָּעָם אַיְגְּעַנָּעָם אַשׁ וּוּרָעָט עַר וּוּדְעָר גַּעַבָּאָרָן.
לוּוּט אַלְעָלָו וּוּמְנְשָׁאָפְטָלָעָכָע טַעַמְרִיעָם הַאֲטָק שְׁוַיַּן פָּוֹן אַונְדוֹזָן, יִידָּן, לְאַנְגָּן
נִישְׁתָּמָט גַּעַדְאָרָפָט זְוַיָּן קִיְּן שְׁרִידְ-זְפָּלִיט. אַנְדָּעָרָעָ רָאַדְיָקָאָלָן הַאֲבָן אַ טַּעַמְרִיעָן,
אוֹזָן מִיר, יִידָּן, הַאֲבָן זַיְךְ קִינְמָאָל רָעָאָל, פּוֹלְ-בְּלוֹטִיק, נִישְׁתָּמָט אַוְּסְגָּעָלָעָט.

די גיריכן האבן געפערט אָרְעָל, פּוֹלְ-בּוֹלְטִיק, לעבען. זוי האבן זיך אַינְגָאנֶנְצָן אַוְיסְגָּעַלְעַבְטָן אָוָן אַיְן גְּרוֹזִיסְעַר זַעַט, אַיְן טִיפְּן עַלְמָעַר זַעַנְעַן זַיְ אַגְּנָטְרֶגֶעָ-גַּאנְגָּעָן. מֵיר, יַיְדָן, דָּאַרְפָּוֹן זַיְ נַאֲךְ אַוְיסְלַעְבָּן. דָּעַרְבִּיכְעָר עַקְוִיסְטִידָן מַיר. די צַרְחָה אַיְן, וּזְאָסָם מַעַן פָּאַרְגְּלַיְיכְטָן פּוֹלְקְעָר צַו יְחִידִים. אַחַיְד וּזְוֻרְתָּמָגְבָּאָרְזָן, זַוְאַקְסְּטָמָס אָוָים אָוָן גַּעַמְטָ אַפְּשַׁטְאָרְבָּן. דָּעַרְפָּוֹן אַיְן לְחַלְוָתִין נִישְׁתָּגַדְרְנוּגָּעָן, אָז סְעַלְבָּעָן דָּאַרְפָּה גַּעַשְׁעָן מִיטָּה אַפְּאָלָק. מֵיר זַעַנְעַן אָז אַלְטָ פְּאָלָק. מֵיר טַרְאָגָן אַיְן זַיְ אַפְּינָה טַוְוִזְנָט יְעַרְיוֹקָן הַמְּשָׁךְ. קְלִיבְּכָט זַיְ אָן אַיְבְּרִיעְקָר בְּאַלְאָסְטָן, פָּאַרְבְּרָעָנָעָן מֵיר אִים, וּוְיַעַנְגָּר לְעַגְעַנְדָּאָרְעָר פּוֹיגָל זַיְ אַלְיָין, אָוָן מֵיר שְׁמַטְיוּעָן וּוְיַדְעָר אַוְיפָּה בְּאַנְיִיטָע. פְּרַעַמְתָּ זַיְ אַשְׁאָלה — פָּאַרְזּוֹסָט בְּלוֹוִיְּ מֵיר, יַיְדָן, טַרְאָגָן אַיְן זַיְ דַּעַם „שֵׁם הַמִּפְּרֹשָׁה“ פָּוֹן בְּאַנְיִיאָוָגָן, פָּזָן תְּחִיתָּה-חַמְתִּים? מַעְגָּלָעָד, אָז אַוְיךְ אַגְּנָדָעָר עַלְקְעָר טַרְאָגָן אַיְן זַיְ אַטְּבָּזָעָם כּוֹה. אָוָן נִישְׁתָּגַדְרְנוּגָּעָן נַאֲךְ זַיְכָּעָר. סְאַלְטָעָן כִּינְעוֹיְשָׁע פְּאָלָק טַרְאָגָט אַוְזּוֹדָאי אָוָן אַוְדָאי אַיְן זַיְ אַטְּבָּזָעָם בָּוָה.

דען, ווֹאָס אִיזּ הַמְשֶׁךּ? ווֹאָס אִיזּ קַאנְטִינְזָאִיטָעַט? דָּאָרָט, ווֹאָס סְ'אֵיזּ דָּאָ שְׁנָאָה, ווֹאָס אִיזּ דָּאָ רְשֻׁוֹת, אִיזּ נַיְשְׁטָאָט קַיְיָן הַמְשֶׁךּ. גַּעֲנוֹג זַיְקּ אַפְצָזּ-גַּעֲבָן-אָס בַּיְמָלְחַשְׁבָּוֹן-הַנְּפֶשּׁ, גַּעֲנוֹג זַיְקּ צָו פָּאָרְטִיפּוֹן, כָּאָפְטָמָעַן זַיְקּ אָזּ יְעַ-דָּעַר מַעֲנְטָשָׁהָאָט וּוֹעַנְיִשְׁטָאָזּוּעָן אַיְבָּרְגָּעַלְעַבְטּ סְגַעְפָּלְפָּן הַמְשֶׁךּ. אָטּ זַוְעַל אִיךְ אִיךְ בַּרְעַנְגָּעָן אָס בַּיְשְׁפָּלְפָּן מִירּ אַלְיָין. אַוְיְפָן וּוֹעַגּ אַחֲיִים, קַיְיָן מְלָאָוּעָ, בֵּין אִיךְ אִיךְ יָאָר 1922 גַּעֲפָרָן מִיטּ דָעַר שִׁיפּ, "אַקְוּוֹטְטָאָנָאָצּ". אַוְיְפָן זַרְיִיטָן טָאגּ פָּן מִיןּ רְיוּזָעּ בֵּין אִיךְ נַאֲךָ הַאֲלָבָדָר נַאֲכָט אַרְזָוָף אַוְיְפּ דָעַר הַעֲכָסְטָעָר דָעַק. דִּי נַאֲכָט אִיזּ גַּעֲוֹעָן אָן אַוְיְמָגָשְׁתָעָרְנָטָעּ. אַוְבָּעָר מִירּ — אָזּוּי פִּילְ הַיְמָל, הַיְמָל אָנוּ שְׁטָעָרָן. אַרוּם אָנוּ אַרוּם — וּוֹאָסָעָר. אָנוּ אַלְיָין: יוּעָרְסָטוֹ אָזוּוּ קְלִיָּין, וּוּעָרְסָטוֹ נַאֲךָ קְלָעָנָעָר — אָשְׁטְוַיְבָעָלָעּ אִין מִיטָּן יִםּ. אָנוּ וּוֹיּ בְּקָוקּ אָזוּוּ אַין הַיְמָל אַרְיָין, פָּאָלָט אָשְׁטָעָרָן. אָשְׁטְוַיְטָעָר קְרִיזְצָט אִיםּ דָוְרָק אָנוּ בַּיּ מִירּ אִין מוֹהּ וּוֹעָרָט גַּעֲבָרָן אָמְחָשָׁבָת. אָשְׁעָנָטָעּ מְחָשָׁבָת. דָעַר טָاطָעָן מִינְיָנָעּ אִיזּ מִיטּ עַטְלָעָעָן אָנוּ דָרְיִיסְטִיק יָאָר קְרִיקּ גַּעַ-פָּאָרָן מִיטּ דָעַר דָרְיִיטָעָר קְלָאָס אַוְיְפָן וּזְלָבָןָיּ. דָאָ — אִין מִיטָּן יִםּ — פּוֹפְצָן חַונְדָעָרָט מִילְ פָּן נַיְיִ-אָרָקּ, פּוֹפְצָן הַוְנְדָעָרָט מִילְ פָּן פָּאָרָיּ, חַאָטָט מִין טָاطָעָן אָוּרָפּ גַּעֲטָמָעּ אָמְחָשָׁבָת, ווֹאָס עַר הַאָטּ אַיְבָּרְגָּעַנְגָּוּמוֹעָן בַּיְדָוָשָׁה פָּן זַיְן זַיְדָן, פָּן עַלְטָעַר-זַיְדָן — ווֹאָס אִיזּ אַזְוִינְמָטּ יִדְיִישְׁקִיּוֹתּ? אָנוּ דִּי מְחָשָׁבָת שַׁוּעָבָט צְוִישָׁן הַיְמָל אָנוּ וּוֹאָסָעָר. פָּאָרָ מִירּ אִיזּ דִּי מְחָשָׁבָת אָ טָיְלָפּ פָּן דָעַר שִׁיפּ, פָּן דִּי מְעַנְשָׁן, ווֹאָס אַוְיְפּ דָעַר שִׁיפּ, פָּן דִּי אַרְמוּמִיקָּעּ נַאֲטָר-

בוחות. און פון מיר רעדן ארוים דער טאטען, דער זיידען, דורות, דורות — —
וואס איז יידישקייט? און וועמעס יידישקייט? די נבייאים? דעם רטב"ט,
צי משה העם און יצחק ליבוש פרץ?

אונ איך זאג — יידישקייט איז דאם אלען און נאך עפֿעַט. דאס "אָזֶן"
עפֿעַט" איז אבער שעוזר צו דעפֿינַרְן. ווען בבל האט געבעיט אויר קולטור,
געבעיט טורעמס און וואָלְקָנְקָרְצָעָרְמַן, ווען די עניפֿטער האבן געבעיט זיין
ער קולטור, געבעיט ספֿינְקְסְן, האבן מיר, יידן, זיך אָפְּגָנְגָעָבָן מיט גאטס
ווארט, מיטן מאמר — בעשרה מאמרים נברא העולס — מיטן לאָגָןָם. און
אויב מען האט פון באָרגְּסִינְיְּ פָּאָרוּוּתְּ צו מאָכְּן בְּילְדָעְרְ אָזֶן סְקָלְפִּיְּ
טורן, האט מען דערפְּאָרְ פְּרָאָקְלָאָמִירְטְּ פְּזָוָאָרְטְּ. צוישן دونערן און בליצְן
האָבָן אָלָע גַּעֲהָעָרְטְּ גַּאַטְּסְ וּזְאָרְטְּ. סְבִּילְדְּ האָט גַּעֲהָעָטְטְּ צו מְאָן מִיטְן אָוִיגְּן.

מייט דער אָפְּטִיקְ, סְקוֹל — מיטן אויער, מייט דער אָקְוּסְטִיקְ.
סְהָאָט גַּעֲנוּמָעָן דָּרוֹתָן, טְוִיזְנְטָעָרְ יְאָרְן אָזֶן סְזָוָאָרְטְּ, סְמֻעְנְטָשְׁלְעֵבְעַן
פְּרָאָדוּקְטִיוּעְ וּזְאָרְטְּ, אִיז נִישְׁטְ בְּלוּזְ אָרְיִין אִין אָונְדוּעְרְ בְּלוּטְ, נִאָרְ מִיר
הָאָבָן עַמְּ אַוְיךְ אִיבְּרָגְעָנְגָעָבָן דָּער קְרִיסְטָלְעָכְעָרְ וּוּלְטְ, דָער מַאְכְּמַעְזָנִיְּ
שְׁעָרְ וּוּלְטְ. אָזֶן אָזֶן אִירְאָפְּפָעְ אִיז מִיטְ פִּיר הַוְּנְדָעָרְטְּ יְאָרְ קְרִיךְ גַּעֲשְׁטָאָגְעָןָעָן
בְּיָמְ פָּאָגְאָנְדָעָרְפָּאָלְן, הָאָבָן דִּי פְּרוּמָעְ פּוּרִיטָאָגָנָרְ, דִּי פְּרוּמָעְ קְוּוּיְקָרְמָן,
וְאָסְמָהָאָבָן אָוִיסְגָּעוֹזָנְדָעָרְטְּ קִיְּין אָמְעָרְיקָעְ נִישְׁטְ גַּעֲדָרָפְּטְּ אָונְטְּעִירְזִיְּן,
וְזַי דִּי אָמְאָלִיקָעְ גְּרִיכָן, בָּאָכְּבִּילְאָגָנָרְ אָזֶן מְצָרִים, וְאָסְמָהָאָבָן נִישְׁטְ גַּעֲקְעִינְטְּ
מוּטְשְׁלָעָפְּן מִיטְ זַי אִין גָּלוּתְ אָרְיִין זְיִיעָרְ טְרוּעָמְ, זְיִיעָרְ קָאָלִיסְעָמָוּמָן,
זְיִיעָרְ סְפִּינְקְסְן. אָזֶן קְולְטוּרְ זְעַנְעַן זַי אָונְטְּעִרְגְּנְגָעָןָעָן. דִּי פּוּרִיטָאָגָנָרְ
הָאָבָן לִיְכְּטְּ גַּעֲקְעִינְטְּ אָרְאָפְּשָׁאָקְלָעְןְ פָּוּן זַי דִּי קְולְטוּרְ פָּוּן בְּילְדְּ אָזֶן שְׁטִינְ.
די בְּילְדְּ אָזֶן שְׁטִינְ-קְולְטוּרְ הָאָבָן זַי פְּאָרְבִּיטְן מִיטְ "וּזְאָרְטְּ"-קְוּוּלְטוּרְ. דָעם
אָלְטָן אָזֶן נִיְיעָם טְעַמְּסְטָאָמָעָנְטְּ הָאָבָן זַי גַּעֲקְעִינְטְּ אָרְיִינְגְּלִילְגְּןְ זְוּישְׁן זְוּיִיְּ
טְאָוּלְעָן אָזֶן מִיטְ דָער קְולְטוּרְ זַי אָרְיִיבְּרָפְּעָקְלָעְןְ קִיְּין אָמְעָרְיקָעְ. אָמָתָן,
דָער אִירְאָפְּיִיעָרְ אִיז גַּעֲקְומָעָן קִיְּין אָמְעָרְיקָעְ אָזֶן נִאָקְעָטָרְ, אִיז גַּעֲקְומָעָן
בְּלוּזְ מִיטְ דָער בִּיכְלָן. די בְּיִבְּלָן אָבָרְ אָפְּגָנְהִיטְ פָּוּן אָונְטְּעִרְגְּגָנָןְ.

אונ דָם אִיז אָונְדוּעְרְ אָוִיפְּטָן, דָער גְּרוּסְטָרְ יְדִישְׁעָרְ אָוִיפְּטָן. . .

יעַדְעַר יְדָרְ אָטְהָט גַּעֲקְעִינְטְּ זַיְן גַּאנְצָעְ קְולְטוּרְ אָרְיִינְגְּפָאָקְן אִיז אַתְּפִּילְין-
זַעַקְלָן אָזֶן זַיְקָוּקְלָאָזֶן מִיטְ אוּרְ אִיבְּרָעְ דָער וּלְטָן. סְבִּילְדְּ גַּעֲוָעָן בְּיִי
יְיִדְן אִין בְּלוּטְ. אָנְשָׁמָטָס בָּאָכְּלָאָנְיִישְׁ טְרוּעָמָן, אָשְׁמָטָט עַמְּפָטְשִׁישְׁ פִּירָאָ-
מִידָן הָאָבָן מִיר גַּעֲהָעָטְטְ אָפְּגָנְגָלְעָפְן מִשְׁפָן. וְזַיְטִוְתְּ דָאָרְטְּ — זַיהֲנָן

ויסעו. מען האט זיך אפגרוט און וויטער געווואנדערט. און וואו מען האט זיך אפגעשטעלט, האט מען איינט-צוויי צוניגעגעקלאפעט דעם נישבן, נאחסן הוית, און געשפֿן קולטוֹר. יעדער ייד — אוּ אַ שְׁלִיחָ צִבּוֹר. יעדער ייד שטעלט זיך פֿאָרְן עַמּוֹד אַוְן פֿאָרְטְּרָעַט בְּלִיְשְׂרָאֵל. אַוְן אָזֶן בֵּין הַיְנָטִיקָן טאג.

אין דעם וואָרט ליגט אונדוּר כוה. אַוְן פֿוֹאָרְט צִי ס' אַוְן אַמְּלָג גַּעֲוֹעַן ס' גַּעֲטַלְעַכּוּ וּוֹאָרט, צִי ס' אַוְן הַיְנָט ס' מַעֲנְטַשְׁלַעַכּוּ - פֿרָאָדוֹקְטְּיוּוּ וּוֹאָרט, דָּס וּוֹאָרט הַפְּלַט אַוְןדוֹ אָוּיפּ, ס' פֿאָרְפְּאָנְצָעַט אַוְןדוֹ פֿוֹן אַונְטְּרָגָן. אַוְן ס' אַוְן נִישְׁתְּ אַמְּתָה, אָז יִדְישְׁקִיטָה אַיְן תָּזֵק קָעְגַּן קוֹנְסָטָם. דָּס וּאָס אַיְן עַיר פֿוֹן זַיְעַר עַיְקָרִים אַיְן גַּעֲוֹעַן — "איַר זַאלְט נִישְׁתְּ מַאֲכָן זַיך קִין אַפְּבִילְד" — דִּי זַעֲלַבְעַת תְּנָאָים הַאֲכָן אָוּרְ אַרְיִינְגְּעַנוּמָעַן אַיְן תָּנָךְ אַדְרִין "שִׁירְהַשְׁוּרִים", "אַיּוֹב" אַזְנָבָה אַזְנָבָה. זַיְהַאְכָן דִּי דָּרוּיְ רַיְזְן-קִינְסְטְּלָעְרִישָׁע וּוֹעֲרָק אַגְּנָאנְגְּוִירָט. אַוְן וּוֹיְפִינְצְּטָעָרְסָה יִדְישָׁע לְעַבְנָן אַיְן נִישְׁתְּ גַּעֲוֹעַן — נִישְׁתְּ גַּעֲוֹעַן פֿינְצְּטָעָרְסָה וּוֹיְהַיְנָט — הַאֲכָן יִדְישָׁע קִינְסְטְּלָעָר שְׁטָעְנְדִּיק גַּעֲגָרָט נַאֲך "שִׁירְהַשְׁוּרִים". וּוֹעֲנָן נִישְׁתְּ "שִׁירְהַשְׁוּרִים", וּוֹאַלְטָן מִיר נִישְׁתְּ גַּעֲחָאָט שְׁמוֹאֵל הַגְּנִידָם וּוֹיְזְנְלִידָעָר, הַלוּוּיָם אַזְנָגָרָעָם לַיְבָעְלִידָעָר, אַלְ-קַאְבְּצָעָם "לְכָה-זְדוּדִי". מִיר וּוֹאַלְטָן נִישְׁתְּ גַּעֲחָאָט דִּי עַרְאָטִיקָה פֿוֹן "זָהָר", מִיר וּוֹאַלְטָן נִישְׁתְּ גַּעֲחָאָט יִצְחָק לִיְבּוֹשָׁ פֿרְצָן...

דָּס אַיְן דָּעָר כָּוח פֿוֹן קּוֹלְטוֹר.

אַוְן אָז אַטְ-זְדָעָר כָּוח צִיט זַיך דָּוָרְ אַוְןדוּר גַּעֲשִׁיכְטָע, אַיְן מִיר אַיְנָ-גַּעֲפָלִין אַיְנָעָם יָאָר 1937, וּוֹעֲנָן בְּבִין גַּעֲשְׁתָאָנָעָן אַיְן דֻּעָם יִדְישָׁן פֿאָוּוְילִיאָן, וּאַס אַיְן גַּעֲוֹעַן אָוּיפּ דָּעָר פֿאָרְיוּר אַינְטְּעַרְגְּאַצְּיָאנְגְּאַלְעָר אַוְיְשְׁטָעְלִינְגָן, קָעְגָּנָאַיבָּעָר דֻּעָם יִדְישָׁן פֿאָוּוְילִיאָן אַיְן גַּעֲוֹעַן אַז אַפְּטִילְיָה פֿוֹנָעָם דִּיְוִיטְשִׁישָׁן פֿאָוּוְילִיאָן.

וּאַס הַאֲכָן יָדָן אַוְיְגַעְשְׁטַעְלָט אַז יִוְעַר פֿאָוּוְילִיאָן?
אַלְטָעָ מַאְנוֹסְקָרִיפָּטָן. דָּרוֹקָן פֿוֹן וּכְבָנָתָן אַוְן וּבְכָנָתָן וּאַרְחָוְנְדָעָרָט,
די אַלְטָעָ יִדְישָׁע לַיְטָעָרָטָה, די מַאְדָעָרָעָ יִדְישָׁע לַיְטָעָרָטָה, שָׁאָגָאָלָס
בִּילְדָעָר, סּוֹטִינָס בִּילְדָעָר, אַרְכָּבָעָטָן פֿוֹן דָּעָר יִדְישָׁע מַאְדָעָרָעָר שָׁוֹלָן.
אַז דָּעָר דִּיְוִיטְשָׁ?

דָּעָר דִּיְוִיטְשָׁ הַאֲט אַוְיְגַעְשְׁטַעְלָט די נִיעַסְטָע הַאַרְמָאָטָן, די נִיעַסְטָע
בִּיקְסָן. זַעֲגָעָן גַּעֲשְׁתָאָנָעָן בִּיקְסָן אַזְנָבָה זַיך פֿאָרְמָאָסָטָן מִיטָּן יִדְישָׁן אַלְפָ-

זיך דעמאַלט פֿאָרְשָׁעֵמֶט, ווֹאָס זַיְהַבָּן אַוִּיפָּאָס דַּעַר צְוִיּוֹתָעָר ווֹאָס צְוָנָעָנוּמָן די בִּיקְפָּן.
זַיְדִּישָׂן אַלְפָ-בִּית אָוָן זַיְהַבָּן אַוִּיפָּאָס דַּעַר צְוִיּוֹתָעָר ווֹאָס צְוָנָעָנוּמָן די בִּיקְפָּן.
אוֹן כָּאֲטַש דַּעַר יִדְיּוֹשָׂעָר פֿאָוּוְילִיאָן אוֹז גַּעֲוָעָן אַרְעָם, הַאָב אַיך זַיְך
גַּעֲפִילָט גַּעֲהָוִבָּן. כִּיהָאָב זַיְך גַּעֲפִילָט רַיְיך מִיטָּרַיְיך דַּעַר אַרְעָמָקִיִּט. סְ'הָאָט זַיְך
גַּעֲפָאַדְעָרָט מוֹט זַיְך אַוּוּקְצּוֹשְׁתָּעָלָן צְוִוִּישָׂן עַנְגָּלָאנְד, פֿרָאַנְקְרִיִּיך, זַיְתְּשָׂ
לָאנְד אָוָן אַיְתָאָלִיעָ, זַיְך אַוּוּקְצּוֹשְׁתָּעָלָן קָעָגָן אַגְּנָצְעָר ווּוּלָט מִיטָּפָסְקִים
פָּוֹן די נְבִיאִים, מִיטָּשְׁפִּינְגָּזָעָם עַטְּקִיק, מִיטָּנְמָתָן פָּוֹן מְשָׁה הָעָם אָוָן יִצְחָק
לְיוּבִּישׂ פֿרָץ.

אַטְ-זַיְדִּי אַמְתָּן, אַטְ-דַּעַר פֿאָלְקָס-כּוֹה — דַּאָס אַיזָּוּ יִדְיּוֹשִׂקִּים, דַּאָס אַיזָּוּ
יִדְיּוֹשׂ קּוֹלְטָוָר.

די רְשֻׁעָותְדִּיקָע ווּלְטָמָאַיְדָעַט אַיְדָעַטְיִיצְרָט אָונְדוֹ, יִדְן, מִיטָּרַיְיך כְּחוֹהָת,
וֹאָסּ קְעַמְפָּן פֿאָר נְצִיאָנָלָעָר אָוָן סְאַצְיָאָלָעָר בְּאַפְּרִיאַוָּנָג פָּוֹן אַונְטָעָר-
דְּרוּקְטָעָ פֿעַלְקָעָר. מִיר גַּעֲמָעָן אָז די בְּאַשְׁלְדִּיקָוָנָג, דַּאָס אַיזָּוּנְדוֹעָר כּוֹה,
דַּאָס אַיזָּוּנְדוֹעָר טְרִוִּיסְטָט.

איַן אַכְּרָאַנִּיק פָּוֹן „שְׁבַּט-יְהוּדָה“ ווּוּרְטָט דָּעַרְצִילָט, ווֹי די אַינְקְוּזִיז.
טָאָרָן הַבָּנָן אַ שִּׁיפְמִיט שְׁפָאַנְיִישׁ יִדְן אַרְאַפְּגָעָלָאָט אַוִּיפָּאָס אַז וּוּסְטָעָנִישׁ.
איַן דַּעַר וּוּסְטָעָנִישׁ וּנְעָנָן כְּמַעַט אַלְעָ אַיְסְגָּעָשְׁתָּאָרָבָן פָּוֹן הַוְּגָעָר. בְּלוֹזָ
גַּעַצְיָילָטָעָה הַבָּנָן זַיְך אַוּוּקְגָּלָאָזָט זַוְּכָן אַיְשָׁוָב. אָוָן צְוִוִּישָׂן די גַּעַצְיָילָטָעָ
איַן גַּעֲוָעָן אַקְלִינָעָמָשָׁה — אַטְאָטָעָ, אַמְּאָמָעָ אַן צְוִוִּיָּקְלִינָעָמָשָׁה
לְעָנָ. אַיְפָּוָן וּוֹעָגָן אַיז די מַמְּאָמָעָ פָּוֹן הַוְּגָעָר גַּעַשְׁטָאָרָבָן, דַּעַר מַטְּאָטָעָהָט גַּעַ-
נוּמָעָן די יִנְגָּלָעָר אָוָן אַיז גַּעַגְּנָגָעָן וּוּוּטָעָר. פָּוֹן הַוְּגָעָר הַבָּנָן זַיְיך
אַוּוּקְגָּהָלָשָׂט. אָז דַּעַר פֿאָטָעָר אַיז גַּעַקְוּמוּן צַוְּזַיְך אָוָן הַאָט זַיְיך אַוּפְּגָנָ-
כָּאָפָט, הַאָט עַד זַיְיך אַרְמָגְדָּעָן, אָז בְּיִדְעָ קִינְדָּעָר זַעְנָעָן שְׂוִין שְׂוִין. פָּוֹן
גְּרוּוּס וּוּוּטִיק הַאָט עַד זַיְיך צְעָרְגִּינָן:

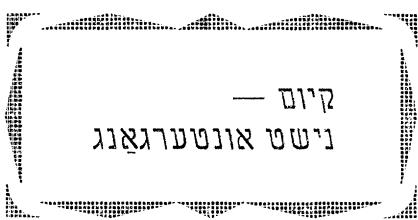
— רְבוּנוּ שֶׁל עַולְמָ, זַיְיך בְּזַעַם וּוּלְסָטוֹן, אָז אַיך זַאֲל זַיְיך שְׁמַדְןָ? הַאָטָט
אַחַעַגְתָּהָרָגָעָט מִיר סְ'זִוִּיבָּס, הַאָטָט אַוּוּקְגָּהָרָגָעָט מִיר די קִינְדָּעָר!
דיְרָ אַבָּעָר, אַוִּיפָּאָס לְהַכְּעִים, וּוּלְעָ אַיך זַיְיך נִישְׁתָּמְדָן! כְּבִין אַיְדָיָ
אוֹן כְּזֹועַל בְּלִיְבָן אַיְדָי! קִיְּוָן זַאֲךָ וּוּעַט דיְרָ נִישְׁתָּהָלָפָן, גַּאֲטָמָ!
דיְרָ יִדְיּוֹהָט צְוָאַמְּנָגְעָקְלִיבָן עַרְד אָוָן בְּלַעַטָּר, הַאָט בְּגַנְרָאָכָן די
קִינְדָּעָר. עַר הַאָט זַיְיך וּוּטָעָר גַּעַלְאָזָט אַיז וּוֹעָגָרָיִין, אָוָן הַאָט סְוָקָ-כְּלָ-סְוָקָ
גַּעַפְּגַּעַן אַיְשָׁוָב.

בלויו אונדזער אינטעליגענץ האט זיך פאָרלֿאַרְן, בלויו זי האַלְמַט אַין
 אַין פרעגן צי מיר גייען טאָקע נישט אַונטער. די מאָסָן, צי דָּאָם זענען
 אַרכְבֶּעְטָעָר, צי דָּאָם זענען קְלִיְינְהָעַנְדְּלָעָר, ביַי אַלְעַ רְדִיבּוֹת אָון גְּנִישָׁוֹת, בַּיַּי
 דָּעַם גָּאנְצָן מְסִירָהָת-נְפָשָׁה, זַיְיַה אַבְּנָן זיך נִישְׁתְּ פָּאָרְלֿאַרְן. פָּאָרְקָעָרָט, סְפָּאָלָק
 האַט בְּתְחֹן. אָון אָזוֹ מַעַן דָּאָרְפַּ — שְׁטָעַלְטַן מַעַן זיך אַנטְקָעָגָן, מַעַן יְשָׁלָגָנָט
 קְרִיק דָּעַם שְׁנוֹנָא. דָּעַר אַרכְבֶּעְטָעָר, בַּיַּי אַלְעַ דּוֹרְכְּפָּאָלָן, זַעַט נַאֲרַ אַלְעַן די
 יְשָׁוָּעָה אַין סְפָּצִיאַלְיָום. דָּעַר פְּרוּמוּעָר יִדְהָאַט וַיַּן סְפָּצִיאַלְיָום, וּזְאָסְטְּ דְּרִיקְטָן
 זיך אָוִים אַין רַי' נַחְמָן בְּרָאָסְלָאוּוּרָם וּוּרְטָמָעָר — „גְּנוּוֹאַלְדָּן, יִרְדָּן, זַיְיַט זיך
 נִישְׁתְּ מִיְּאָשׁ“. אָון אָזוֹ בְּחָאָב זיך צְעַדְעַט מִיטַּן אַזְּאָרְשָׁעַוּוּד טְרָעַנְעָר
 וּוּגָנָן דָּעַר שְׁלַעַכְטָעָר יִיְדִּישָׁעָר לְאָגָעָן, האַט עַר מִיךְ גַּאֲרַ גְּעַנוּמָעָן טְרִיסְטָן.
 דָּעַר טְרָעַנְעָר האַט פָּאָרְגָּלִיכָּן סְמֻעַנְשְׁלָעַכְיָה לְעַבְּן צוֹ אַיְם מִיטַּן כּוּוֹאַלְיָעָם.
 וּזְאָרְפָּט אַזְּוֹאַלְעַן אָרוּוִים אַזְּאָלְפִּישָׁ, פְּרִיאָעָן זיך אַלְעַן. וּזְאָרְפָּט זַיְיָ אָרוּוִים
 אַפְּאָרְאָלְטָעָן כָּאָדָאָקָעָם, צי גַּאֲרַ אַפְּגָר, לְזִיפְּן אָן אַצְוּוֹיְטָעָן, אַדְרִיטָעָן,
 אַפְּאָרְאָלְטָעָן כּוּוֹאַלְיָעָן אָן שְׁוּעַנְקָט עַם אָפַּ, פָּאָרְשָׁלְעַפְטָט עַם קְרִיק אָן יִסְטְּאָרִין.
 אַונְדוּרָרָשְׁוֹתְדִּיקָעָן וּוּעַלְטָן וּוּטָמֵן אַפְּגָעָשָׁוּעָנָקָט וּוּרָן.
 דָּעַר פָּאָלְקָס-מְעַנְטָש — צי דָּאָם אָיו אָן אַרכְבֶּעְטָעָר, אַקְלִיְינְהָעַנְדְּלָעָר,
 צי דָּאָם אָיו דָּעַר שְׁפָאָנִישָׁעָר יִדְהָיָן מִיטַּן פִּיר הַוְּנְדָרָט יִאֲרֵן קְרִיק, הוּאָסְטָן
 האַט זיך אַנטְקָעָגָן גַּטְמָת אָון גְּעַפְּנוּגָן אַיְשָׁב — די אַלְעַן יִרְדָּן זַעַט
 גָּעָן פָּאָרְפָּאַנְצָעָרט פָּוּן אַונְטוּרְגָּגָן.

1938

זיוון —
ニישט אוננטער גאנג

א

ין 1267, נאר דעם ווי די מאנגאלן האבן געהאט חרוב געמאכט אידען
ישראל, האט ר' משה בן-נהמן, דער רמברג, באזוכט סלאנד און אוזו
אהימגעשריבן:

“ — — — וואט הייליךער און ארט, אלץ מער חרוב איז עס, ירושלים
אייז חרוב ונחרב. יהודה אייז מער ציעשטערט, ווי דער גלייל.”
אין אונדזער היינטיקן חורבן אייז אוזו.
דער ריבקסטער רעהערוואואר אונדזערער, פון וואננען מיר יידן, די יידן
וואט לעבן זיך אויס אופֿ יידיש, האבן געשעפט כוחות, דאס יידנטום איז
חרוב ונחרב.

און ס'פּוֹוִילִישׁע יידנטום איז נישט בלויו פּוֹוִילֵן, ס'אייז נישט בלויו די
יידיש-פּוֹוִילִישׁע לאנדסמאַנְשָׁאָפַּטְן פּוֹן דער גָּאָרָעָר ווועלט. ס'אייז דער רוקָן
בֵּין, וואט האט געשאָפּן ס'פּוֹוִילִישׁע יידנטום, ס'ווֹוָאַלִינֶעָר, ס'רוּמָעָנִישׁע,
ס'אוֹנְגָּאָרִישׁע, ס'פּאָדָאַלִיעָר, אונדזער יידנטום פּוֹן די פָּאָרָאַיְנִיקְטָע שטָאַטְן,
פּוֹן קָאנְצָדָע, פּוֹן דָּרוּם-אַמְּעָרָקָע, די יידן פּוֹן אַרְצַ-יִשְׂרָאֵל — אַיבָּעָד צוּוּלָה
מִילִיאָן יִידָּן, וואט האבן גערעדט, געליענט איז זיך אויסגעַלְעַט אַפְּיָה
יִידִיש — דאס איז געווען ס'פּוֹוִילִישׁע יידנטום.
ווי אוֹר זעט איז ס'פּוֹוִילִישׁע יידנטום נישט בלויו א געאנְדָּפִישָׁע בָּאַ
גרִיפּ. ס'אייז פִּילְ מָעָר. ס'אייז אַן אַידִיאַיְשָׁר.

דער פּוֹוִילִישׁע יִד מִיט דער באָרְד אָוֹן פָּאָות, מִיט דער קָאָפְּאַטְעָ אָוֹן
שְׁטוּרִימָל, מִיט וַיַּן אַיְוָגָנָאָרְטִיקָן יִיּוֹשָׁ, מִיט וַיַּן גָּמְרָאָלְעָרָעָן, מִיט וַיַּן
וועלטְ-קוֹק אָוֹן לעַבְּן-קוֹק, דער פּוֹוִילִישׁע יִד אַיז נישט בלויו דער אַמְּתָעָר
יֹרֶשֶׁ פּוֹן דֻּעָם בְּכָלִישָׁן יִד, נָאָר אַוְיךְ דער אַיְנְצִיקָר יֹרֶשֶׁ פּוֹנָעָם „נוֹסָה
אַשְׁכָּנוֹ”. אָוֹן נָוָסָח אַשְׁכָּנוֹ, ווי ס'פּוֹוִילִישׁע לְמוּדוֹת, האט נִישְׁט גְּעוּזָּת קִיּוֹן
עִיקָּרִים, האט נִישְׁט גְּעוּזָּת קִיּוֹן דְּאָגְמָעָס אַין גָּלוּבָן. מַעַן האט נִישְׁט גְּעוּזָּת
הָאָט קִיּוֹן טָעָנוֹת צָוֹם פָּאָלָק, ווי די לְוָדִים פִּילְאָזָאָפְּן אַין שְׁפָאָנָע. דער שְׁבָל
הָאָט עַר אַפִּילְוָו גְּעַמְעָגָט זַיִן שָׁאָרָף ווי אַחֲלָפְּ — הָאָט נִישְׁט גְּעוּזָּת
הָעָרִישָׁן אַיבָּעָד דער פָּאָלְקָם-פָּאָנְטָאָזְיָע. די עַרְטָעָר אַין תַּנְגָּד, אַין מְדָשָׁ
וּוְאוֹ די סְפָּרְדִּים האָבָן גְּעוּזָּן „הַגְּשָׁמָת הַבּוֹרָאָ”, גְּעוּזָּן אַין דֻּעָם אַנְטְּרָאַפְּאָ
מְאָרְפִּיזָּם — דּוֹקָאָ די פְּסָוקִים זַעַנְעָן גְּעוּזָּן צָוֹם הַאָרְצָן די לְוָדִים פּוֹן
פּוֹוִילֵן. דאס אַיז גְּעוּזָּן די גַּעַהְיִימָע בְּרִיךְ, וואט האט זיך גַּעַצְוִינָג פּוֹנָעָם
שְׁבָל צָוֹ דער פָּאָלְקָם-פָּאָנְטָאָזְיָע. אַוְיךְ טִיפָּעָר אַיז אַכְּסְטְּרָאַקְטָעָר אַ

רעין, אלען בילדעלכער און מענטשלעכער האט די פאנטאטזיע אים געטאלן.
אין די שטעהלעך פון ביידע זייטן ווילס איז גאט אַרומגעגענגען נישט
בלויו איז די רביאישע הייפ, נאָר אוּץ צוישן די פשוטע יידן, צוישן די
פאלקס-מענטשן.

ニישט אלען איז געוווען דער האָרבער די, גרוים אַנוּן האט אין פוילן
געהאָט איז ער מנהג. און מנהג — דאס איז פאלקס-שאָפָן, פאלקס-פאנטאטזיע.
אַ מנהג איז עלאָסטייש ווי די תורה. אַ מנהג פענטעט נישט ווי אַ דיין. דע
ריבער טאָקע האט „גָּוֹסְחָאַשְׁכָּנוּ“ אַין די יונגע שאָפָרְיעִישׁ וְאַרְוֵן קִיּוֹן
„שְׁלַחְנָן עֲרוֹךְ“ נישט גָּעָשָׂאָפָן אַין נישט גָּעוֹאָלֶט שְׁאָפָן. מען האט זיך גַּעַנְעַן
צירט אַין מצוות, אָבעָר נישט אַין קִיּוֹן עַיְקָרִים. אַין אַ יְדָאָפָן פון דָרָך
הישר, האט גַּעַזְינְדִּיקָט, האט ער תשובה גַּעַטָּן. ווי זאגט אַ כְּרָאַנְקָעָר פון
יענער ציימ: כופרים בעיקר, ווי אַין ספרד, זענען אַין אשכנת, אַין פוילן,
קיינמַל נישט גַּעַוּעַן.

גְּדוּסָע מענטשלעכע פשטוות, טיפער גלוּבָן, וואָס ווַיְמַט נישט פון
קיּוֹן פענטעט — דאס אַין גָּוֹסְחָאַשְׁכָּנוּ, דאס אַין גָּוֹסְחָפּוֹלִין.
ニישט בלויו די ישיבות פון פויין און לובליין, נישט בלויו די ישיבות
פון ווֹאַלְאַזְשִׁין אַין סְלָאָבָאָדָקָע, נאָר אוּץ די צִישָׁאַשְׁוָלָן, דער ווַילְגָעָר יוֹוָאָז
איינטיטומ, זענען אַ המשך פון סְוָרָא אַין פומבדיתא.

אַין מיט וואָס פָּאָר אַ ברְיִיטָרָה האָנט האָט סְפּוֹיְלִישׁ וַיְדַנְּטוּם באָריִי
כערט פְּעַלְקָעָר אַין קוֹלְטוֹרָן, באָריִיכָּערָט מיט תורה אַין מיט ווַיְסָן.
סְאַיּוֹן גַּעַנְגָּז זיך צוֹ פָּאָרְטִּיפָּן אַינְגָּעָם 19-טָן יָאָרְהָוְנְדָעָרָט, אַינְגָּעָם אַנְהָזִיב
פְּנוּעָם צְוֹאָצְקִיסְטָן, סְיִידִישׁ פֻּוִיּוֹן האָט באָריִיכָּערָט די דִּיטְשִׁישׁ קְוִילָּ
טוֹר, סְיִידִישׁ גָּאַלְצִיעָּ — די עַסְטְּרִירִיבִּישׁ, סְיִידִישׁ קְרוֹיְן-פּוֹלִין — די
פּוֹלִישׁ, די רְוִישׁ, די פְּרָאָנְצְּוִיזְּשׁוּן. זְבוֹטְקָאָוּוּרָם אַיְנִיקָּל — הָעָרִי
ברְגָמָן — אַיְזָן דאס שְׁטָאָלִין פון פְּרָאָנְקְרִיךְ. אַין ווען נישט דער יְדָאָפָן
אַרְוּם פּוֹיִין, אַלְכָּעָרָט מִיְּקָעָלָסָאן, ווְאַלְטָן די פְּרָאָרָאַיְנִיקָּטָע שְׁטָאָטָן זיך נישט
גַּעַהְאָט אַיבְּרָצְׁזָנָעָמָן, אַז אָז דָעַם אַמְּעָרִיקָאָנָעָר מִיְּקָעָלָסָאן, ווְאַלְטָן קִיּוֹן
איינשטיין נישט גַּעַוּעַן.

די וועלט האָלָט, אַז מִיר יְיִדְן זענען פְּרָאָקְטִּישׁ מַעֲנְטָשָׁן. פְּאָרְטִּיפָּט
מען זיך אָכָּעָר אַינְגָּעָם שְׁאָפָן פון די פּוֹלִישׁ יְיִדְן, דעַקָּן זיך פָּאָר אַינְגָּז אַוְפָּ
אַנְדָּעָר טַעַנְדָּעָנִין — אַירָאָצְּיָאָנָלָע, מִיטְפִּישׁ. די מִיטְפִּיק פון חַטְיוֹת,
ברְגָמָנס אַינְטוֹאַיְצָע, לְאַצְּאָרוּסָע — די נְשָׁמָה פון פְּעַלְקָעָר, קְרָאַכְטָאָרָס
— אַוְיסְדָּעָרְוּוֹיְלָטָע פְּעַלְקָעָר, פְּרָצָעָם — פְּאָלְקָסְטִּימְלָעָכָע מַעֲשָׂות — — —

דאַם איז ווּידער אַמָּל גְּרוֹיסָע מִעֵנֶטשְׁלָעֶכָּע פְּשָׁטוֹת, טַוְפָּעָר גַּלְיוּבָן,
וּוְאַם ווּוִיסְטַ נִישְׁטָ פָּוּן קִיּוֹן פָּעָנְטָעָם — דַּאַם אַיז סְפּוּוּלִישְׁעַ יְדִישְׁקִיּוּט, דַּאַם
אַיז נָסְחַפְּפּוֹלָן.

און דַּאַם יְדִינְטוּם אַיז חָרוּב וְנַחֲרָב.

מיְרַ בָּגְרִירְיְּפָן נָאָךְ אַלְיָין נִישְׁטָ, וּוּ גְּרוֹיסָע אַיז אַנְדָּזָעָר חָרוּבָן:
מיְרַ גַּעַדְעַנְקָעָנוּ דַּאַךְ אַלְעָ, וּוּ דַּי גַּאנְצָעָ וְוּלְטַ אַיז אַוְיפְּגַעַשׂוּדָעָרֶט גַּעַ-
וְאַרְזָן, וּוּזָן מִעֵן הַאַטְפָּאָקִי אַיז וּוֹאַגְּזָעָטָן, דַּעַם אַרְעָמָעָן, אַוְשָׁלוֹדִיקָן פִּי-
שָׁעָרָה, דַּעַם אַרְעָמָעָן אַוְשָׁלוֹדִיקָן שְׁוּבָטָעָר, הַיְנָגָעָרְכָּעָט. אַיז אַלְעָ טִילָּן
וְוּלְטַ זָעָנָעָן טְוִיזְגָּטָעָר, צָעַנְדְּלִיקָעָר טְוִיזְגָּטָעָר מַעַנְטָשָׁן יְעָנָעָ נִאָכְטָ נִישְׁטָ
גַּעַשְׁלָאָפָּן. אַיז דַּאַטְפָּאָקִי מִעֵן אַיְבָּרָ פִּינְפָּאָר גַּעַמְּאַרְדָּעָוָעָט אַונְדוֹ יְיָדָן, אַיז
קִיְּגָעָם אַיז עַם נִישְׁטָ אַגְּגָעָאָגָעָן. מִעֵן הַאַטְפָּאָקִי דַּאַךְ מַעַר יְיָדָן אַוְיְגַעַשׂ אַמְּאַרְדָּעָ-
וְעָטָן, וּוּ עַם זָעָנָעָן דַּאַטְפָּאָקִי דַּעַרְנָעָגָעָר אַוְיָפָּעָר דַּעַרְנָעָט, אַיז
קִיְּגָעָם אַיז עַם נִישְׁטָ אַגְּגָעָאָגָעָן. אַיז דַּי מְלוֹכוֹתָן, וּוּאַם רָעָדָן אַיז נָאַמְּנָעָן
פָּן יוֹשָׁר אַיז גַּעַרְעַטְכִּיקִיָּט, אַפְּלִיאָוּ דַּי קְוָמָעָן בְּלוּזָן אָפָּהָמִיטָן גַּבְּתָהָוֹת. קִיּוֹן
איְיָנָעָ פָּוּן זַיְהַאָטָן נָאָךְ דָּעַרְוָוִילָן נִישְׁטָ גַּעַעַפְּנָטָן דַּי טְוִיעָרָן פָּאָרָ דַּי גַּעַרְוָדָפָּ-
טָעָ יְיָדָן.

און מיְרַ יְיָדָן?

פָּוּן צְרוֹתָ אַיז סְפּוּלָהָן בֵּי אַונְדוֹ נִישְׁטָ אַפְּגַעַנְוּמוֹן גַּעַוּוֹאָרָן, מיְרַ דָּעָדָן
שְׁוִין צּוֹפִילָן. נָאָךְ סְפּוּלָרָטָן גַּעַמְּטָ נִקְמָה אַיז אַונְדוֹ. סְפּוּלָרָטָן וּוּקְעָטָן נִישְׁטָ אַיז
וְאַרְעָמָעָטָן נִישְׁטָ, אַיז אָז סְפּוּטָן זָקָדָ אַמָּלָאָ אַזְיַן אַיז עַם זַיְהַאָגָעָ-
דָּרָאָשָׁן שְׁטָרוֹיָן — סְפּוּטָן אַוְיָפָּעָר אַגְּנָעָטָן אַז סְלָעָשָׁטָן זַיְהַיְקָן
אוֹסָם. וּוּיְלָ נִישְׁטָ בְּלוּזָן דַּעַרְנָעָטָן אַיז הַפְּקָרָן, נָאָךְ אַיז סְפּוּלָרָטָן. וּוּאַם
סְמִעְנְטְשְׁלָעֶכָּעָן וְאַרְטָן וְוּאַלְטָן נִישְׁטָ גַּעַוּעָן אַזְוִי הַפְּקָרָן, וְוּאַלְטָן דַּי, וּוּאַם
הַאַלְטָן נִישְׁטָ פָּוּן גָּלוֹתָן, דַּי „שְׁוּלְיִי הַגְּלוֹתָן“, זַיְהַאָטָן צְוָגְעָאַיְלָתָן מִיטָּן זַיְהַעָרָן
קְדִישְׁ-זָאָגָן נָאָכָן גָּלוֹתָן. וּוּאַם אַיְוּבָן חֲבָרִים זָעָנָעָן אַים גַּעַקְוּמָעָן טְרִיאִיסְטָן אַיז
הַאַבָּן אַים דָּעַרְוָעָן אַיז וַיְיָן פִּינְצָטָעָרָן בְּרָאָה, זָעָנָעָן זַיְהַיְפָּרָשָׁטָומָט גַּעַוּוֹאָרָן.
זַוְּכָן טָעָג אַיז זַיְבָּן נְעָכָט זָעָנָעָן זַיְיָ מִיטָּן גַּעַזְעָסָן אַיז גַּעַשְׁוּוֹגָן, אַזְוִי
גְּרוֹים אַיז גַּעַוּעָן אַיְוּבָסָ צָעָר.

סְמִעְנְטְשְׁלָעֶכָּטָן וְוּאַלְטָן גַּעַוּעָן פָּאָרָ דַּי פָּאָרְלִיְּקָעָנָעָרָן פָּוּן גָּלוֹתָן זַיְיָ
וְאַלְן אַיְצָטָ שְׁוּוֹיְגָן. אַיז אָז דַּי צִוְּיָתָן וְוּעָטָ קְוָמָעָן זַיְהַ אַוְסְצָטָעָהָן וְוּלְלָן מיְרַ
נִישְׁטָ בְּלִיּוּבָן הַיְנָגָעָרְשָׁטְעָלִיקָן. אַיז לְאָז עַם דַּאַגְּנָעָטָן וְוּרָעָן — דַּאַם יְדִישְׁ-

קייט, וואס איזו נתגלה געוויאָרַן אויפֿ דער וועלט, דאס איזו גלוֹתִיְידִישְׂקִיט. און דער גלוֹת איזו נישט קיין געטאָ-גלוֹת. פֿון אונדזער משחן — יהוהם ערישטער נְבֵיאַ-שְׁלֵיחַ בָּיו דָעַם לְעַצְמָן נְבֵיאַ — דאס איזו אַיִן דֶּרֶאָגֶג צַיְגִּין אַיִן דער וועלט אַריַין „לְתַקְנָה עֲולָם בְּמִלְכֹות שְׁדִי“. צַו דָּרָחִיבָן אַזְן אַוְיסַט לְיוֹזָן דָעַם מַעֲנְמַשׁ. מִישְׁטַ נִישְׁטַ צַנְגָּפַט דָעַם יְהָדָם גַּיְינַן אַזְן דער וועלט אַריַין מִיטַּדָּר אַוְיסְגַּעַהוֹילְטַעַר שְׁוֹוִינְדוֹבְּכְּטַעַר יְעֻזּוּם-„מִיסְיעַ“ פֿונְגַּעַס זַעַפְּרוֹס-יְדִישְׂקִיט. סְאיַין פִּיל טִיעָפָר. אַזְן אַונְדְּזַעַר אַזְן פֿוןְגַּלְּוֹת, וְאַזְן אַזְן שְׁוֹיַן אַזְן כּוֹרְשַׁסְטְּצִים צַיְטַזְן גַּעֲוֹעַן פֶּאָרְשְׁפְּרִירִיט אַיבָּעַר גַּאנְץ קְלִיּוֹן-צְזּוּעַ, הַאלְטַ נִישְׁטַ אַזְן קִיְּין צְזּוּיִטְוִינְגַּט יְאָרָה, נְאָר צְזּוּיִטְוִינְגַּט פִּינְפַּחַת הַונְּדַעַרְתַּיָּא. בִּיסְט „בֵּית שְׁנִי“ אַזְן יְהָדָה גַּעֲוֹעַן זַעֲלַבְּסְטַעַנְדִּיק בְּלִיּוֹז אַיִין זַיְבָּעַצְקִיךְ יְאָרָה, פֿון שְׁמַעַן דָעַם חַשְׁמוֹנָאי בְּיוֹ דָעַר מִלְכָה שְׁלֹמוֹת. לַיְקַנְתָּ אַפְּ דָעַם גַּלְּוֹת, מַזְן בְּמִילָּא אַזְיךְ אַפְּלִיְּקַעַנְעַן דִּי נְכַיָּוִם, דִי אַמְזְדָאִים, יְהָדָה הַלְּיוֹן — דִי מַדְעָגָעָר פֿון „צַיְוֹן“ אַזְן פֿון דָעַר גַּלְּוֹתִיְּרִידִיעַ.

אַזְן וְעוֹן סְיוֹוָאָלַט גַּעֲוֹעַן אַנְדְּעָרַשׁ, וְוְאָלַט אַזְאָתָה וְוִי רַיְיָהָן בְּן זַבְּיָה, „שְׁקַבֵּל תּוֹרָה מְאַנְשִׁי בְּנַתְּ הַגְּדוֹלָה“, וְוְאָלַט עַר פְּרִיְוּזִילִיק אַוְיסַט-גַּעֲבִיטַן אַיִן יְדִישַׁע מְלֹכָה, סְבִּיתַה הַמְּקַדְּשׁ, אוֹפַט אַיִן יְשִׁיבָה אַיִן יְבָנָה? אַזְן סְפָאָלַק אַזְן נְאָכֵן חַוְּרָבָן גַּעֲגַנְגַּעַן מִיטַּיְוָן בְּן זַכְּאִין. אַזְן וְוִיסְמַט אַיר, אַזְן סְחָאָטַגְטַּעַן גַּעֲנוּמַעַן אַכְּטַח הַונְּדַעְרָתַיְוָן בִּיזְן סְאיַין אַגְּנַעַשְׁרִיבָן גַּעֲוֹאָרַן סְעַרְשְׁטַעַטְלָגְלִיד, דִי עַרְשְׁטַעַטְקִינה, אוֹפְּנַן צְזּוּיַּטְנַן חַוְּרָבָן? „אַיִיכָּה“ אַזְן גַּעֲשְׁרִיבָן גַּעֲוֹאָרַן אַזְן דָעַר צִיְטַפְּן יְרָמִיהָוָן. אַזְן אַזְן מַעַן הַאָט יְאָט עַפְעָם אַגְּנַעַשְׁרִיבָן, וְוִי „עֹזָרָ דָעַר פְּעַרְטָעַר“ אַזְן דָעַר „סִירְיְשָׁעָר בְּרוֹדָה“, הַאָכָּבָן יְזִוְן דָעַרְפּוֹן נִישְׁטַגְעַוָּאָלַט וְוִיסְמַן. אַזְן וְעוֹן נִישְׁטַגְעַוָּאָלַט דִי קְרִיכְטָן, וְאַזְסַט זַיְהָאָכָּבָן עַם פֶּאָרְחִילִיקָט, וְוְאָלַטְנַן מִיר עַס אַיִן גַּאנְצַן נִישְׁטַגְעַהָאָטַט. עַדְשַׁטְדָעַר פִּיטָן הַקְּלִיר הַאָט אַגְּנַעַשְׁרִיבָן דִי עַרְשְׁטַעַטְקִינה, וְאַזְסַט מִיר הַאָכָּבָן זַיְהָאָכָּבָן. זַיְיָה קּוֹמֶט עַס?

וְוִיל בִּים צְזּוּיַּטְנַן חַוְּרָבָן זַעֲנַעַן מִיר שְׁוִין גַּעֲוֹעַן אַזְן וְוְעַלְטַ-פָּאָלַק. אַזְן זַיְיָה גְּרוּוּסְמַן סְאיַין נִישְׁטַגְעַוָּאָלַט דָעַר וְוִוִּיטִיק פֿונְגַּעַס חַוְּרָבָן, אַזְן וְוִי שְׁמַטְאָרָק צַר זַעֲנַעַן נִישְׁטַגְעַנְגַּעַן אַיִן בְּלֹטַן, הַאָכָּבָן מִיר שְׁוִין דָעַמְאָלַט גַּעֲוֹאָוָטַט, אַזְן מִיר גַּיְינַן נִישְׁטַגְעַנְטָרַעַ, אַזְן יְהָדָה אַזְן יְדִישְׂקִיט זַעֲנַעַן צַפְּהָעָנְגַּוק בְּזַוְּ אַיִן לְאָנדַט, וְוִי טִיעָר דָעַס לְאָנדַט אַזְלַּא אַונְדוֹזַנְטַזְוִין. גַּעֲבַעַנְטַשְׁטַט זַעֲלַן זַיְיָן דִי הַעַטְמַט, וְאַזְסַט בְּזַוְּ אַיִינְטַט אַרְזִיְ-יִצְּרָאָל. סְאיַין חַיְינְטַ-צְוָטָאָג אַונְדְּזַעַר לִיכְטִיקְסְּטַעַר יְשָׁוָב. אַזְן מִיר הַאָכָּבָן פָּוְנְקַט אַזְאָת רַעַכְתַּ

אויפֿ אַ יִדְישָׁעֶר מלוכה אין ארץ-ישראל, ווי גריין האבן אַ דָּבֵךְ אוֹףֿ זַיִן-
ער מלוכה אין גריינלאנד. נאָר שטעלן דעם קומ פונעם גאנצַן יידישן פֿאָלֶק,
פֿון אַ ווּעַלְטַ-פֿאָלֶק, בלויוֹ אוֹףֿ אַיִן יְשֻׁבָּ, מַעַג עֲרֵזַן דָּעַר טַיעַרְטַעְר
און לְיכְטִיקְמְטָעָר, טָאָרָן מִיר נִישְׁטָ. דָעַמָּאלָט הָעָרָן מִיר אוֹףֿ צַוְּ זַיִן אַ
וּעַלְטַ-פֿאָלֶק.

און ווי גְּרוּים דָעַר היינטיקער בראָך זַאלְ נִישְׁטָ זַיִן, אַוְן ווי טִיף מִיר
זַאלְ נִישְׁטָ אַפְּגַּיִן אַיִן בְּלוֹטָ, גְּיַעַן מִיר נַאֲךְ זַאלְ נִישְׁטָ אַונְטָעָר.
סַהְאָבָן זַיךְ מִיטְ אַמְּטָל גַּעַנוּמָן באַוְיִזְׁן אַזְּוִיפֿיל ווּאַרְזָאַגְּעָדָם, פֿינְצַ
שְׁעָרָעָ ווּאַרְזָאַגְּעָדָם, ווּעַמְּעָן דָעַר יִדְישָׁעֶר עַכְּרָ, אַיִן בְּרִיטְמָטָן זַיִן, אַיִן
פְּרַעְמָד. אַוְן ווי דָעַר שְׁטִיגְגָּעָר פֿון ווּאַרְזָאַגְּעָדָם, אַיִן זַיִעַר הַיְּינְטָ גַּעַיבְּעָרָט,
וּוִילְ דִּי לִיְתָט זַעַן זַיִן זַאלְ שְׁטַעְנְדִּיק זַיִן ווִיְתָטָ פֿון יַעַדְעָר גַּעַפְּאָר,
לְעַרְנָט בִּי דָעַר פֿאַפְּגָּאָר, ווּאָסְ זַיִצְטָ אוֹףֿ דָעַר יִדְישָׁעֶר קַאַטְּעַרְנִינְקָע אַוְן
שְׁפִילְטָ זַיךְ מִיטְ אַונְדוּעָר גּוֹרְלָ.

נִין, יִדְן, מִיר גְּיַעַן נַאֲךְ נִישְׁטָ אַונְטָעָר.

זַעַט אַוְרָ, נִישְׁטָ אַיִינְמָל חִידְוָשָׁ אַיךְ זַיךְ פֿאָרוּאָס מִיר זַעַנְעָן בֵּין
הַיְּינְטָ נִישְׁטָ אַונְטָעַר גַּעַגְּנָגָעָן. ווי נַאֲךְ זַעַנְעָן מִיר בְּיַגְעַקְומָן דִּי גְּוִירָות
און שְׁחִיתָות פֿון תְּהִגְּנִין, דִּי קְרִיזְצָוָן — וּוּן דִּי גַּאנְצָע ווּעַלְטָ הַאַטָּ זַיךְ
אַגְּגָעָזָעָט אַונְדוֹ אַוִּיצְרוֹאָטָן — מְלֻוכָּת אַוְן דִּי קְרִיךְ, סְאַדְלָ אַוְן קְנָעָט,
שְׁרָרִים אַוְן סְפָעוּוּלָ.

הָאָבָן יִדְן דָעַרְיוֹפֿ אַ פֿאָרטִיקָן תְּרוֹוֹן — צְרוֹת אַוְן פְּרוּעָנִיזָת נִיבָּן צַוְּ
כּוֹחַ, ווי אַיִן פְּסָוק שְׁטִיטָטָ — „וְאַשְׁר יָעַנוּ אֹתוֹתָן כִּיְרָבָה וּכִי יְפָרָזָ“ — ווי
זַיִן הָאָבָן סְיִדְישָׁעֶר פֿאָלֶק גַּעַפְּיִינְקָט, אַזְּוִי הַאַטָּ זַיךְ עַס גַּעַמְעָדָט אַוְן אַזְּוִי
הַאַטָּ עַס זַיךְ גַּעַשְׁפְּרִיטָ.

אוֹבֵ אַזְּוִי, ווי נַאֲךְ זַעַנְעָן מִיר בְּיַגְעַקְומָן דִּי זַאְטְקִימָט, דָעַט ווּאַוְילָ-
טָאגָ אַוְן סְעִירָות, ווּאָסְ אַטָּ זַיךְ אַרְיִינְגְּעָרִים אַינְעָם יִדְישָׁן לְעָבָן, ווי
אַ מְגָפָה, בַּיִּ אַונְדוֹ צַוְּגָעָנוּמָן מַעַר יִדְן דָוָרָךְ פְּרִיאַוְוִילִיקָן שְׁמָה, ווי דִּי
שְׁחִיתָות אַוְן קְרִיזְצָוָן? מִיר הָאָבָן דָאָר אַזְּקָ אַזְּקָ גַּעַהְאָט מְלָכִים צְדִיקִים, ווּאָסְ
הָאָבָן נִישְׁטָ גַּעַרְדָּפָט קִיְּן יִדְן, ווּאָסְ הָאָבָן לִיב גַּעַהְאָט יִדְן. פֿאָרוּאָס הָאָבָן

זַיךְ יִדְן נִישְׁטָ אַוִּיסְגַּעַמִּישָׁט מִיטְ דָעַר אַרְמוּקָעָר ווּעַלְטָ?
הַאַטָּ מַעַן דָעַרְיוֹפֿ אַזְּקָ אַ פֿאָרטִיקָן תְּרוֹוֹן — סְיִדְישָׁעֶר רַעֲלִינְגִּיעָע
לְעָבָן הַאַטָּ אַונְדוֹ אַוִּיסְגַּעַהְאָלָטָן. דָאָס אַיִן נִישְׁטָ מַעַר ווי אַחְשָׁרָה. אַיִן אַ

בך תקופות פונעם דרייטהאלבן טויזנט יעריקן גלות האבן מיר קיין מצוות פונקט אזי נישט אפגעהיט, ווי מיר היטן זיי היינט נישט אפ. ס'אייז א טעות, אז דער דיויטשישער פרומער ייד פון 16-טן יארהונדערט, דער פוי-ליישער פרומער ייד פון 16-טן יארהונדערט, אז דער ייד איז געוען דער טיפֿייד פון אלע תקופות און פון אלע לענדער. אין דער צוית פון די בעלי-תספות, די אמתע טאטעס פון אלע שפטערטידיקע "שלחן-עורך", איז אוז וויכטיקע מצואה ווי ליגן תפילין, במעט ווי נישט אפגעהיט בעוואָרַן. דורות פּרִיעֶר האבן די גאנונים פון בבל זיך געקלאנט, אז יידן זענען נישט מלע די קינדער, אז זיך טרייבן זונת און גילוי-עריות.

געטט די אפיקורטישע, אנטוּ-רעלְגְּ�וּעַ און בבל, זואָס איר אַנְפְּרָעָר איז געוען חייווֹי אַל-בְּלָכִי. ווּעַן די באָווענונג האַט אַרְזִימְגָּעָכָאָפְּט טער ווי אַהֲלֵפְּט פּוֹנְעָם דַּעֲמָלְטְּדִּקְּוֹן יַדְּנָמָוּס. בלעטערט די שוֹתְּתָּה. רבנים קלאנַן זיך, אז מיר גיינַן אַונְטָעַר, מען היט נישט אַפְּ קְיֻין מצוות, מען איז זוּיַּיט פון דער יידישער אַמְּנוֹנָה.

און דאָך זענען מיר געליבן לעבען.

פרעגט זיך: ווּאָס האַלְט אַונְדוֹ אַוְיףְּ?

אונדזערע, "רעאַל-פאַלְיִיךְעָר" לאָכְּן פון אַונְדוֹ, טענהָן, אז אוּפְּ יַעֲדָעָר צרה האָבן מיר אַ פָּאָרְטִּיקָן פָּסָוק. און אַזְּאַ, "אוּסְגָּעָדְאַשְׁעָנָעָר" פָּסָוק איז אוּפְּיךְ: "מיר האָבן אַיבָּרְגָּעָלְעָבָט הַמְּנָעָן, מיר האָבן אַיבָּרְגָּעָלְעָבָט די בְּכָלִים, די גְּרִיכָּן, די רְוִימָעָר, ווּלְזָן מיר אוּפְּ אַיבָּרְלָעָבָן די נָאָצִים".

פרעג אַיךְ:

און איז 25 הונדערט יַאֲרָה האָבן אַגְּנָגָהָלְטָן די פָּסָוקִים — ס'אייז געוען בְּדָוק וְמְנוּסָה — — הַינְּטָעָר יַעֲדָן פָּסָוק, ווי הַינְּטָעָר אַ פָּגְנְצָעָר, ווּאַרְצָלָט אַ יְדִישָׂעָר לְעֵבֶן-קָוק, פָּאָרוּאָם זָאָלָן די פָּסָוקִים — דער יְדִישָׂעָר לעבען-אוּזְּוּלְטִיךְוק — דּוּוֹקָא אִיצְּצָמָז זַיְן בְּאַנְקָרָאָט?

און פָּאָרְקָעָרט — ווּעַן יַדְּן ווּאָלְטָן יַאֲגָלְיִיבָט, אז היינט, מַאְרָגָן ווּעַט מַעַן זַיְן אַוְסְשָׂעָכָטָן, ווּאָלְטָן זַיְן דַּעֲרָמִיט אַוְסְגָּעָמִיטָן די קָאָטָאָס טְמָרָאָפָּעָ?

אַיךְ האַלְט, אז דּוּוֹקָא אַין דָּעַם גְּלוּבָן, אַין די פָּסָוקִים, אז אַונְדוֹזָעָר שְׁכַּנָּן, דער נִישְׁטַיְיד, איז אוּפְּ אַ מְעַנְטָש, נִישְׁטָקְיַין ווּלְדָעָ חַיה, אַין דָּעַם גְּלוּבָן, לִיגְט אַונְדוֹזָעָר כֹּה. דער גְּלוּבָן האַלְט שְׁווֹן אַונְדוֹ אַוְיףְּ טְוִיזְנָטָעָר יַאֲרָ. דער גְּלוּבָן האַט אַונְדוֹ גַּעֲנָבָן כֹּה ווּידָעָ אַוְיפְּצָוּבָיָעָן אַרְץ-יִשְׂרָאֵל

נאר גלות בבל, אויפצובויען יידישע יישובים איבער גאר דער וועלט, ניט
אונדו כוח זו בווען ארץ-ישראל היינט.
און צו ראמעל מיט זיין הארדעם וענען געתטאָגען בי די טווערט
פּון עיגפטן, איי דען נישט געשען קיין נס, וואס ארץ-ישראל האט איזס
געמיטן די קאטטאָטראָפּעס?

און וואס איי א נס? נישט קיין פּסוק?
מיר האבן דאך שווין נישט אינמאָל געזען, צו תמייד, זוען ס'האלט
שמאָל, ס'האלט ביי גיסעה, ווי מיר יידן האבן געהאלטן בעי אנטזיבט עפי-
פָאנָס — אַלְעַ האבן געמיינט, צו ס'אייז ויזיאת-נשמה — האט ערנצע אין אַ
הָעֵק, אין אַ פֿאַרְוּאַרְפּוֹן שטטעט מודיעין, ויך אַנגעניזנדן אַ פֿלְעִימָל. פּונעַבּ
פלעַם איי געווארן אַ פֿלאָם, וואס האט אַרְומְגָעַכְאָפּטּ ס'גַּאנָצָעּ יידיעַ
פאָלק, עם קרייך מהיה-מתים געזען.

און וואו ס'אייז דאַ אַ יְיֻדִּישׁ לעבען, דאָרט אַיְזָק דאַ — דער השטנוּנִי
איים פֿלאָם פּון מודיעין, דער בריכוכבאָ פֿלאָם פּון בִּיתָר, דער ר' עקיבא
פֿלאָם, וואס אין יעדר ע-צְרָה פֿלאָקְעָרֶטּ ער אוֹפּ אַוְן ס'וּעָרֶטּ נישט
בלוייז געביירן אַ נִיְיעָרֶר יְיֻדִּישׁעָרֶר יְשָׁוֹבֶן, נָאָר אַיְזָק אַ וְיְדָעָרְשָׁטָאָנד וְיְדָעָרְ
וְיְדָעְרְשָׁטָאָנד אין דער ווֹאַרְשָׁעָוָרֶר גַּעֲטָאָ, ווֹילְיָ אַן אַונְדוּ, יְידָן, לעבען נָאָר
בִּזְוֹן היינטיקָן טָאגָן די כּוֹחוֹת פּון בִּידָעָ יְהָנָמָן — דער כּוֹחָ פּון יְהָנָן בְּזָ
זְכָאיָ, אַן דער כּוֹחָ פּון יְהָנָן גַּוְשָׁתְּ הַלְּבָן.

אין מודיעין, אין בִּיתָר, אין דער ווֹאַרְשָׁעָוָרֶר גַּעֲטָאָ, גַּיְעָן נָאָר די
פסוקים האנט-אייז-האָן מיט שווערד אַן בִּיקָם. גַּעֲזָעָן אַבָּרְ צִיטָ�ן, ווֹן
בלוייז פּסוקים, פּסוקים ממש, האָן אַונְדוּ גַּעֲרָאַטְעָוָעָטּ פּון אַונְטָעָרְגָּאנָן.
דאָס אַיְזָק גַּעֲזָעָן דעַמְאָלָטּ, ווֹן אַונְדוּרְ נַאֲצִיאָנָאָלָעָרְ וְכַרְוִין-קָאָנוֹאָיָעָטּ
איְזָק נָאָר נִשְׁטָטָגָן אַזְּזָק יְרָדָהָ, ווֹי עָרְ אַיְזָק היינט. ס'איְזָק דעַמְאָלָטּ
נִשְׁטָטָגָן גַּעֲזָעָן אַזְּזָק יְרָדָהָ, ווֹי ס'איְזָק היינט. יְעָדָרְ יְדָעָרְ אַטְגָּעָטָטּ אַזְּ
אוֹרְ-קָרִיטָטָטָטָם — אַ קָּאָרִיקָטָטָרָ פּון יְיֻדִּשְׁקָיָיטָ — ווֹילְיָ אַונְדוּ עָקוּרְ מַזְּ
הַשּׁוֹרֶשׁ זְוִיָּן.

און אַיְזָק גַּעֲזָעָן פּון יְשָׁוֹן, דָּעַם גַּעֲזָטָטָגָן לִיבָּעָ אַן חָסָד, מַאֲרָדְעָוָעָטָטָמָן
אונדו שווין אַבָּרְ אַכְּזָן הַגְּדָרָתָאָ יְאָרָ. אַונְדוּרְ גַּעֲזָטָטָגָן, יְהָוָה, דָּעַרְ „אַל גַּזְקָבָן
וְנוֹטָרָ“, האט נִשְׁטָטָגָן גַּעֲזָעָן אַגְּנָעָמָן אַברָהָם קָרְבָּן, האט נִשְׁטָטָגָן גַּעֲזָעָן
צְוָנָעָמָן יְצָהָקָן, אַבָּרְ יְשָׁוֹן, דָּעַרְ גַּעֲזָטָטָגָן לִיבָּעָ אַן חָסָד, קָעָן זִיךְרָן
אַגְּנָעָמָן מִיטָּ יְיֻדִּישָׁ בְּלוּטָ, ווֹי דָּעַרְ גַּעֲזָטָקָאָנִיבָּאָרָ מַוְלָּדָ.

און ווי געזונקען זענען מיר יידן, און אין אונדזערע בײַדע שפראכָן,
און יידיש און אין העברעאַיש, האט מען דוקאַ היינט גענומען באזינגען
ס'קְרִיסְטָעָנְטוּם.

דאַס אַיִן יַדְיִשְׁעַ וַיְדִיחָה.

ס'זענען געוווען אַנדְרֶעֶץ צִיטְטָן:

אַ פְּנֵף אָן זִיבָּצִיךְ יַאֲרָ נָּאָךְ יְעֻזָּסֶן, וְעַן דֵּי אָוָרְ-קְרִיסְטָן, דֵּי מִינְיָס,
הָאָבָן וַיֵּךְ פָּאָרְנוּמָן אַרְוִיסְטָוָפָן מִיטָּן בְּרִית הַדְּשָׁה אַונְדְּזָעָר הַזָּהָה, הָאָבָן
גַּעַחַלְתָּן אַיִן אַיִן אַפְּלָאָכְן פָּוֹן אַונְדְּזָעָר חָקִים, הָאָבָן וַיַּאֲזִוִּי גַּעַטְעָנָהָתָ:

" — — — קָזְקָט, יְזָה, אַבְרָהָם הָאָט גַּעַשְׁטָ גַּעַהָאָט קִיּוֹן תּוֹרָה. עָרָ
הָאָט גַּעַשְׁטָ גַּעַהָיָט קִיּוֹן חָקִים אָן פָּוֹנְדְּעָסְטוּנָן הָאָט זַיְדָ גַּאָט צָו
אִים גַּעַשְׁטָ אַיִן מָאֵל בָּאוֹזָן. וַיְיָלַגְתָּ דַּאֲסָ אַיִזְלִיבָעַ, חַסְדָ... דַּאֲסָ
איַן יִשְׂוֹ... גַּעַשְׁטָ קִיּוֹן טְרוֹגָעָנוּ חָקִים..."

דָּעָרְיוֹף הָאָבָן אַונְדְּזָעָר תְּנָאִים, גַּאנְצָעַ יַדָּן, וַיַּאֲסֵס הָאָבָן גַּעַלְיוֹבָט אַיִן
פְּמוֹקִים, גַּעַנְטְּפָעָרְטָ מִיטָּן אַ פְּסָוקָ:

— אוֹבֵב אַזְוִי, הָאָט אַכְרָהָם אַפְּגָנְיָהִיט דֵּי גַּאנְצָעַ תּוֹרָה, אַיְדָעָר וַיַּאֲזִין
נָאָךְ גַּעַגְעָבָן גַּעַוּאָרָן אַוְפָּן בָּאָרגָן סִינְיָן.

אַן דָּעָרְ פְּסָוקָ הָאָט אַונְדָּזְנוּ גַּעַרְאָטְטוּוּנָעָט.

דָּעָרְ פְּסָוקָ: "שְׁפָוֹן חַמְתָּךְ" הָאָט אַונְדָּזְנוּ אַוְפָּגָנְעָזְאָלָטָן מִיּוֹנְטָעָר יַאֲרָן
אַן הָאָלָט אַונְדָּזְנוּ נָאָךְ חַיְינָט אָוֹפָּ.

"שְׁפָוֹן חַמְתָּךְ" אַיִזְ שְׁטָאָרָקָעָר גַּעַוּוֹעָן פָּוֹן דֵּי פִּיְעָרָן, וַיַּאֲסֵס הָאָבָן גַּעַנְיָן
ברָעָנָט יַדָּן, שְׁטָאָרָקָעָר גַּעַוּוֹעָן — פָּוֹן דֵּי צְלָמִים, וּוֹאָמָעָן הָאָט גַּעַרְקָרִיָּה
צִיקְטָ יַדָּן, שְׁטָאָרָקָעָר פָּוֹן תְּלִיוֹת אַן בִּיקְסָן. אַן "שְׁפָוֹן חַמְתָּךְ" הָאָט נָאָךְ
הַיְינָט אַיִן זַיְדָ דָעָם כּוֹה בִּיְצָוְשָׁתִין דָעָסְ רְשָׁעָותָ פָּוֹן דֵּי "אָרִיעָרָ".

די פְּסָוקִים הָאָלָטָן אַונְדָּזְנוּ אַוְפָּ.

אַן הַיְינָט, וְעַן מִיר זַעַנְעָן אַוְפָּגָנְעָשְׁטָאָנָעָן פָּוֹן דָעָרְ "שְׁבָעָה" נָאָךְ אַ
דָּרְיָטְלָ יַדָּן, וַיַּאֲסֵס זַעַנְעָן אַוְמָגָעָקָומָעָן וַיַּאֲזִין, וַיַּאֲדָעָר
אַוְמָגָעָקָומָעָנָעָר יַד אַיִזְ אַ קְדוּשָׁ, צִי עַס פָּאָסְטָ וַיַּאֲרִיְין אַיִן דָעָרְ קְלָאָסְטָ
פִּקְאָצְיָעָ פָּוֹן קְדָשִׁים, צִי נִשְׁתָּמָ — הַיְינָט-צְוֹ-טָאָג לְעַבְתָּ נָאָךְ דָעָרְ שְׁבָטָ פּוֹילָן.
מִיר וּוֹיִיסָן, אַן דָעָרְ מָאָרָגָן נָאָךְ דָעָרְ מַלְחָמָה קָעָן נִשְׁתָּמָ זַיְן אַן דָעָם
נִעְבָּתָה, קָעָן נִשְׁתָּמָ זַיְן אַן דָעָם הַיְינָט. דָעָס וַיַּאֲסֵס אַונְדָּזְנוּ דָאָכְטָ זַיְן, אַן ס'הָאָט
זַיְךְ עַפְעָם אַפְּגָנְעָשְׁטָעָלָט אַיִן דָעָרְ גַּעַשְׁוִיכָטָעָ, פָּוֹן דֵּי גַּעַוּאָלְ-דִּרְיָסָן חָאָט זַיְךְ

גענו מען שפרייטן אַתְהוּם אָונְדוֹעֶר אָונְדוֹעֶר פִּים, נְעַמֵּט עַמְּ זַיְדְּ דַעֲרָפָן,
וְאַם אַיבָּעֶר דַּי מַלְחָמָה-קָאַטָּאַסְטָרָאַפְּעָם הָאָבָן מִיר פָאַרְלוֹיְרָן דַּי פַעֲדָעָם,
וְאַם פָּאַרְבִּינְדָן דַעַם נְעַמְּטָן מִיטָן הַיְינְטָן דַעַם הַיְינְטָן מִיטָן שָׁאָרְגָן.

אונְדוֹעֶר חָרְבָן קָעָן מַעַן בְּלִיוֹז פָּאַרְגְּלִיְיכָן מִיטָן חָרְבָן בִּיתְשָׁנָיָן.
פְּרָעָמָט זַיְדָ: וְאַם אַיְזָ טַאַקָּע גַּעוֹזָרָן פָּוָן דַעַר יִדְיְשָׁעָר קָוְלָטוֹר אַוְיפָּ
צָו מַאְרָגָנָם נַאֲךְ חָרְבָן בִּיתְשָׁנָיָן אַוְן נִישְׁתָּה בְּלִיוֹז פָּוָן דַעַר קָוְלָטוֹר, אַוְיפָּ
פּוֹנָעָם בִּיתְהַמְּקָדְשָׁ? אַוְיךְ פָּוָן דַעַר יִדְיְשָׁעָר רַעְלִיגִיָּעָ?

סְיִדְיְשָׁע לְעָבָן, דַעַר וּוֹילָן צָום לְעָבָן, דַעַר יִדְיְשָׁעָר אַוְיפָּהְיִיעָר אַוְן
דָּאַם יִדְיְשָׁע עַקְשָׁנוֹת, הָאָבָן אַוְיפָּן אַיְינְגָעְפָּוְנְדָעְוָעָטָן לְעָבָן, אַוְיפָּ דַי נְכָסִי
דְּלָא נִידָי, וְאַם מַעַן הָאָטָן נִישְׁתָּה גַּעֲקָעָנָט מִיטָן זַיְדָ מִיטְנָעָמָעָן אַיְזָ וּוֹעַג אַרְיָין
— כִּמְיָין אַוְיפָּן בִּיתְהַמְּקָדְשָׁ, אַוְיפָּ דַי קָרְבָּנוֹת, אַוְיפָּ דַעַר רַיְיכָנָר לִיטָעָ
רָאַטָּטוֹר — אַוְיפָּ דַי אַלְעָ פָּאַלְקָס-גִּיטָּעָר הָאָטָן מַעַן אַוְיכְגַּשְׁטָעָלָט וּוֹעַקְמָלָעָן,
וְאַם מַעַן קָעָן זַיְדָ אַרְיָינְגָן עַרְגָּעָץ אַיְן אַוְיטִיקָעָר קָעָשָׁעָנָע, אַבְיָ מִיטָצָר
גַּעֲמָעָן אַיְן וּוֹעַג אַרְיָין.

אַנְשָׁטָאָט אַבִּיתְהַמְּקָדְשָׁ — אַבִּיתְהַמְּדָרָשָׁ, אַנְשָׁטָאָט קָרְבָּנוֹת — דָאַ
וּנְעָן, אַנְשָׁטָאָט שִׁירְהַחְשִׁירִים, רֹות אַוְן קְהָלָת — מַדְרָשָׁ רֹות, מַדְרָשָׁ שִׁירְ
הַשְּׁרִירִים, מַדְרָשָׁ קְהָלָת. אַוְן אַז סְמוּעָרָת שְׁלָעָכְט, נַאֲרָ שְׁלָעָכְט, תָּלִיעָט נַאֲרָ
עַרְגָּעָץ אַפָּאַרְגָּנָן „פִּינְטָעָלָעָ יַדָּ“, דִין אַוְן אַוְמוּעָבָּאָה, זַיְדָ דַעַר חֻמָּר
הַיְוָיָלִי — דָאַם „פִּינְטָעָלָעָ יַדָּ“, וְאַם דַעַר מַשְׁכָּיל אַוְן דַעַר רַאֲדִיקָּאָל הָאָבָן
זַיְדָ דַעַר מִיטָן אַזְוִי גַּעְוָאָרָפָן. דָאַם פִּינְטָעָלָעָ יַדָּ הָאָטָן אָונְדוֹזָ וּנִישְׁתָּה אַיְן מַאְל
גַּעְרָאַטָּעָוּעָט.

אוֹן אַז דַי פְּסָוקִים וּוּרְעָן אַוְיכְגַּעַלְיִידִיקִים, וּוּרְעָן אַוְיכְגַּעַוּעַפְטָט מַאְרָ מַעַן
זַיְדָ נִישְׁתָּה אַנְפְּלִין מִיטָן גַּעְצְנִידָנְעָרִי, טַאֲרָ מַעַן זַיְדָ נִישְׁתָּה אַנְפְּלִין מִיטָן
טוֹם, נַאֲרָ מִיטָן יִדְיְשָׁן אַרְחָאָלָט. . .

מַעַן דָאַרְפָּ שְׁעָפָן פָּוָן אַיְינְגָעָנָעָ רַעְוָרָוָאָזָרָן, וְאַם אָונְדוֹעֶרֶעָ אַכְוָתָ
אַכְוָתִינוּ, דַי „אַתְהַ-בְּחָרְתָנוּ“-יִדְיָן הָאָבָן אָונְדוֹזָ אַבְעָרְגַּעַלְאָזָט, דַי יִדְיָן מִיטָן
וּוְעַלְטָ-חִיסְטָאַרְיִישָׁן אַחֲרוֹתָן.

אוֹן כָּאַטָּש הַיְטָלָעָר אַיְזָ טְוִיטָ, דַי דַיְוָתָן בָּאָזָגָט, דַעְרָשְׁלָאָגָן, דַאְרָפָן
מִיר יִידָן, נַאֲרָ אַלְעָן אַוְיפָּרוּדָעָרָן דַי וּוּלָטָ קָעָן דַעַם יִדְיְ-חָאָטָם, קָעָן דַעַם
יִדְיְ-סָם, וְאַם דַי נַאֲצִים הָאָבָן אַבְעָרְגַּעַלְאָזָט צְוִישָׁן דַי עַלְקָעָה.
דַי וּוּלָט אַיְזָ צְוִילָ פָּאַרְטָאָן מִיטָן זַיְדָ. מַעַן דָאַרְפָּ שְׁטָעָנְדִיקָן גַּעְדָּעָקָעָן
זִינְלְבִּוּםָ לְעַצְטָעָ וּוּרְטָעָרָ:

— — — מיט מיין טויט וויל איך אויסדריקן דעם שטארקסטן פרץ-
טעפט קעגן דער פאסיווקיט, מיט וועלכער די וועלט קווקט זיך צו און
דערלאָטן די אויסראָטונג פונעם יודישן פאלק".

דאַס איז איז די צוואה פון אַ ר' עקיבא, ווּאַס האָט זיך אַנטקענגעַ-
שטעטלט רום, די צוואה פון אַ שלמה מלכוֹ, ווּאַס האָט זיך אַנטקענגעַ-
שטעטלט קאָרל דעם פינפֿטן. אַט מיט די כוחות האָבן די וואָרשעווער געטַ-
יידן גאנצע דריי וואָבן זיך אַנטקענגעַשטעטלט די נאָצִישׁע דֶּצְחִית.

די כוחות פון דער וואָרשעווער געטַ, ווּאַס קומען אוֹיפֿ אַין פִּין
און וויי, ווּאַס גִּיעָן אוֹיפֿ אַין יודיש בְּלוֹט, אַט-די כוחות האָבן די פּוֹילִישׁ
יידן, די שאָרִית הַפְּלִיטָה, אוֹיגְנַעַשְׂמִידַת אַין זיך.

און לאָמֵר נישט מיינגעַן, אָז דער בִּיטְעָרָר גָּז אַין אוֹיגְנַעַנְאָסָן בלויַּוַּי
אוֹיפֿ אַונְדוּרָר דָּרָר. צִי מִיר ווֹילָן, צִי נִישְׁט — דָּאַס אַין אַונְדוּרָר גַּעֲשִׁיכְתּוּ.
איַּז עַם טַאַקָּע אַ שְׁטִיקָ פִּיעַר — וּוּי ר' שלמה בן זעירגאָז האָט גַּעַ-
טראָכְטַ — אַ שְׁטִיקָ פִּיעַר, ווּאַס לִיְכַט פָּאָר אַנדְעָרָע, ווּעַן סְחָלַט זיך
אלְיַיָּן אַין לְעַזְן?

סְאַיָּן יָאָן סְאַיָּן נִישְׁט.

פָּוֹן אַיָּן זִוְּמָת האָבן אַונְדוּרָר גְּרוּסָע יַיְדָן פָּוֹן גִּירּוֹשׁ-שְׁפָאָנִיעַ, אַונְדָּ-
זָעָרָע אַבְּרָכָנָלָם, אַנדְעָרָשׁ גַּעֲטָרָכְטַ, זַיְהָאָבָן גַּעַזְעָן אַינְעָס יַיְד אַ וּלְעַטָּ-
פָּאָלָק, אַון אוֹיב זַיְהָאָבָן גַּעֲרָדָט וּוּעָנָן אַ שְׁלָאָכְטָפְּעָלָה, אַיְזָעַס אַ וְיִדְיִישׁ
שְׁלָאָכְטָפְּעָלָה, וּוּאוּ קִיְּן אַרְמִי אַיָּן נִישְׁטָא, קִיְּן פְּלָאָט אַיָּן זִישְׁטָא. סְאַיָּן דָּאַ
בְּלוֹזָוּסְוָאָרט — מַעַג עַס זַיְן סְזָוָאָרט פָּוֹנָעָם אַגְּנַיְמָעָן סְפָּר, כִּיְהָקְטָר
רַתָּה, אַ פִּירּוֹשׁ אַוְיָף תְּהִלִּים, ווּאַס אַיָּן גַּעֲשָׁרְבִּין גַּעַוּזָאָרָן אַ זַּעַקְמָן, זַיְבָּן יַאֲרָר
נַאֲךָ גִּירּוֹשׁ-שְׁפָאָנִיעַ. דָּאַס אַיָּן אַ מְלָחְמָה-גִּעְזָוָאָגָן וּוּעָנָן "קָזָן". אַון מִיטָּן כָּוח
פָּוֹן תְּהִלִּים קָעָן יַעֲדָר אַמְתָּעָר יַיְד "להָרָוג וְלַאֲבָד אַתְּ הַאוֹבִיטָּס".

און פָּוֹן דָּרָר צְוּוִימָעָר זִוְּמָת שְׁפָרָאָדָלָעָן מִיר, דָּאַס וּלְעַטָּ-פָּאָלָק, מִיט
בִּיְדָע כָּוחַ, מִיטָּן כָּוח פָּוֹן אַ יְהָנָן גַּוְשׁ חַלְבָּן אַון מִיטָּן בָּוח פָּוֹן אַ יְהָנָן בָּן
זָכָאי.

די בִּיְדָע כָּוחַ האָלָטָן אַין אַגְּנַעַמָּן פָּאָרְשִׁידָעָן פָּאָרְמָעָן אַין גַּעַ-
שְׁטָאָלָטָן. האָבָן די כָּוחַ גַּעֲמַעַט זַיְן מַלְחָמָה פָּוֹן גָּוָג וּמְנוֹג אַון די "אַתְּהָלָתָא זְגָאָלָה",
הָאָבָן זַיְן גַּעֲמַעַט זַיְן אַרְצִי-יִשְׂרָאֵל אַון דָּרָר גַּלוֹת.

מייט די צוויי כוחות האבן מיר באזינגט די אראכיבישע מלוכות, צורייך געקראנט אונדזער לאנד און גלייכיזיטיק בליאבן מיר דאס וועלט-פאָך, וואָס טראָנט אין זיך דעם „אַחֲד“. דער יידישער „אַחֲד“ איז שטעהנדייך געווען און איז דער סינטער צוישן די צוויי שעפערישע כוחות, וואָס האבן געלעכט און לעבן אינעם יודישן פאלק.

בלויו צוויי דאָרָף מען קוּקוֹ אַוִיפֶּד דער יידישער גאָוָה. נישט פון קיין פארטוי-שטאנדפונגקט, נאָר פונעם „נצח-ישראל“-שטאנדפונגקט, זוויל דער נס פון יִשְׂרָאֵל, איז דער נס פון יִדְּיִשְׁקִיט, די אַינְגִּיצִיכְעַדְתָּה, ויאָס מיר האבן נאָכָן חורבן מיטגענעמוּן איז די גלוֹת-לענדער, מיטגענעומָעָה, אַפְּגָעָהָית מיט לַיְבָן אָזֶן לעבן אָזֶן געווען, אָזֶן דער פְּלָאָס זאָל אַנְהָאָלָּן.

און די קדושה פונעם „אַחֲד“ האָט אָונְדוֹ גַּעֲרָאַטְעָוּעַ. גאנְן אַדְּזִין יִשְׂרָאֵל אָזֶן דער מלְחָמָה געווען אַיְזָן קדושה. אַנְדָּעָרָשׁ זאָלָטָן די חָלוֹצִים, זאָלָטָן די סָאָברָעָס אָזֶן די פְּרוֹטָעָמָה וּנוּגָעָלִיָּת מִוְתָּפָאָה, נישט גַּעֲנָגָן גען מיט גַּעֲזָנָג אָזֶן שְׁלָאָכָט אַרְיוֹן. טָאַטָּעָס-מַאֲמָעָם, זַיְדָעָס-בְּאָבָּעָם האָטָן אָזֶן זיך גַּנְבָּר גַּעֲוָעָן נִשְׁתַּחַת בְּלֵוִיָּה הַנְּגָעָר אָזֶן דָּאָרְשָׁתָן, נאָר דָּאָרְשָׁתָן, נִשְׁתַּחַת גַּעֲנָמָטָעָה.

דאָט מען באַשְׁיַינְפָּרָלָעַן געווען, ווי דאס גאנְצעַן יִדְּיִשְׁעַ פָּאָלָק, די גאנְצעַן אָוֹמָה, האָט דער גְּרָרִיכְט די העכְּסָטָע מִדְרָה פון נַצְּצִיאָנָאָלָן, „הַיְּקָוָן“, וואָס ווַיִּסְטַּח פון קיין שְׁטָאָנְדָן, וואָאו אַלְעָיְדָן זעֲנָעָן גַּלְיָהָן, צִי אַיְזִין אַרְץ-ישראל, צִי אַיְן אַלְעָיְדָעָה יִשְׁבוּם אַיבָּעָר דָּאָרְשָׁתָן וּוְלָטָן.

דער נס פון אַרְץ-ישראל, איז דער נס פון יִדְּיִשְׁקִיט, וואָס טַגְּאַנְצעַ פָּאָלָק טְרָאָנט אַיְן זִין. סְאִין דער נס פְּנוּעָם „אַחֲד“. אָזֶן זַוְּסָט טִיפָּעָר אַיְדָן גַּעֲמָט אַוִיפֶּד דעם „נצח-ישראל“, זַוְּסָט אַיְן זִין אַיְן דעם „אַחֲד“, אַזְּן טִיפָּעָר גַּעֲמָט עַר אַוִיפֶּד אָזֶן לְעַבְטָא אַיבָּעָר דָּעָם נס פון יִשְׂרָאֵל.

„נסיכס און פסוקיס” —
אוּנְטֵפֶן
חיים גריינברג

מיין ליבער חיות גריינברג:

איך האב איבערנעלויינעם און איבערנעלויינעם איעדרע בידע ארטיק-
לען: "נסים און פֿאָקִים"⁽¹⁾ – און ענטפער אויף מיין עסוי "קַוּם, נישט אונ-
טערנאנגע"⁽²⁾ – און ביי זיך געטראכט: ווען איינער וועט בלויו איבערליינען
גריינבערגם ענטפער, נישט מיין עסוי, וועט ער דאך מויין קומען צום אויס-

פֿיר, און אַפְּאַטְאַשׁו אֵין פֿאָר גָּלוֹת אָן קָעְנוּן אַרְצִיְשְׂרָאֵל.

אווי אַוּוּקְשְׁטָילְן די פֿרְאָגָע לְוִינְט זִיךְ אָפְּשָׁר פֿאָר אַ גַּעֲנִיטָן דַּעֲכָא-
טָאנְט, ס/אייז אַבְּעָר אָן אָוּמְרָעָכֶט צוּ מִיר, קָאַלְעָגָע גְּרִינְבָּרָג. אַיר האט
אָפְּילָו גַּעַחַצְלָטָן פֿאָר נִוִּיטִיך אַפְּצָזְוֹאוּנְהָן בעַרְגְּסָאנְס יִדְיִישְׁקִיט אָן מִיט
קִיּוֹן אֵין וּאָרֶט נִשְׁתְּמָנָט מִוּין שְׁטָעוֹלָגָג צוּ אַרְצִיְשְׂרָאֵל. צוּ אַיךְ עַם
אלְיַיְן. אַיךְ צִיטְרָזְיךְ⁽³⁾:

"...גַּעֲבָעַנְטָשָׁט זָאַלְן זַיְן דַּי הַעֲנָט, וְאָס בְּוּעָן הַיְּינָט אַרְץ יִשְׂרָאֵל.
סִיאַז אָנוֹדְזָע לִיכְטִיקְסְּטָעָר יִשְׁוֹב. אָנוּ מִיר האַבָּן פֿוֹנְקָט אֹזָא רַעֲכָט
אוּרָא אַ יִדְיִשְׁעָר מְלוֹכוֹת אֵין אַרְצִיְשְׂרָאֵל, וְוי גְּרוּיכָן האַבָּן אַ רַעֲכָט
אוּרָא זַיְעָר מְלוֹכוֹת אֵין גַּרְכְּנָאָלָן. נַאֲרָטְשָׁעָלָן דָּעַם קִיּוֹם פֿוֹנְעָס גַּנְצָן
יִדְיִשְׁן פְּאָלָק, פּוֹן אַ וּלְעָטְפְּאָלָק, בְּלִוְיָן אוּרָא אֵין יִשְׁוֹב, מַעַג ער זַיְן
דָּעַר טִיעָרְסְּטָעָר אָנוּ לִיכְטִיקְסְּטָעָר, טָאָרָו מִיר נִשְׁתְּ. דָּעַמְאָלָט הַעֲרָן
מִיר אוּרָא צוּ זַיְן אַ וּלְעָטְפְּאָלָק".

אייצט צום עניין. אַיר שְׁרִיבְטָמָט, קָאַלְעָגָע גְּרִינְבָּרָג, אֵין אַיעַר צְוּוִיתָן

קָאַפְּיִיטָל:

"...צְוָלִיב וְאָס אַפְּאַטְאַשׁו האַט גַּעַדְאָרְפָּט אַרְיִינְבָּרְגָּעָן אֵין זַיְן
אַרְגְּוּמָנְטָאָצִיעָ אֵי דַי נְבָאִיט, אֵי דַי אַמּוֹאָיס, אֵי יְהֻוָּה הַלְוָיָּה,
אָנוּ זַיְן אַ זָּאָג גַּעַטְאָן, אָז וּוֹעֵד נָס לִיְקָנְט אֹפְּ דָעַם גָּלוֹת, מָזָה מְמִילָא
אוּרָא אַפְּלִיְקָעָנָט זַיְן, אֵיז מִיר אַוּמְפָאָרְשָׁטְעַנְדָּלָעָן. אַיךְ וּוֹיס נִשְׁתְּ
פּוֹן קִיְּן נְבָאִיט, וְאָס זָעָנָט גַּעַוָּשׁ אַזְוָאָקָאָטָן פּוֹן לְעַבְנָן אֵין גָּלוֹת
— אָנוּ דַי גַּעַנְצָעָה תְּלָמוֹדְיִשָּׁע לִיטְטוֹאָטָוָר אֵיז אֹזָי צוּ זָאָג,
פְּאַלְעָסְטִינְאָצְעָנְטָרִיש — — — אָנוּ נָאָז וְאָס טָאָן אֹזָא אָוּמְרָעָכֶט
יְהֻוָּה הַלְוָיָּה — — — עַס וּוֹעֵט נִשְׁתְּ זַיְן צוּ עַקְסָטְרָעָם צוּ בָּאָ
הַוּוֹפְּטָן אָז טְפָעָצִיעָל אֵין "כּוֹרְרִי" דָעַרְשִׁינְט פֿאָר אָנוֹדוֹז יְהֻוָּה הַלְוָיָּה

(1) "יִדְיִשְׁעָר קַעְמָפְּרָי", 15, 22 מרץ, 1946

(2) "זָמְלָבִיכְעָר", 6, זייט — 490

(3) "זָמְלָבִיכְעָר", 6, זייט — 490

אלס יפערישיסט פון ארכ'ישראָל — — — און סיינז נישט ווּרְיך
טיַק, או אָזֶה חָנָא, ווּרְיךָ יְוֹדָנוּ בְּן זָכָר — — — האָט פֿרִיזּוּלִיכָּע
אויסגעבעטן אַ יְדִישָׁע מְלוֹכוֹה, סִיבֵּית הַמְּקוֹדֵשׁ, אוֹוָךְ אַ יְשִׁיבָה אַנְצְּבָּעָן
יְבָנָה" — — —

מיין ליכער חיים גראינבערג, איך חידוש זיך, וואָם אַיר שטעהלט דֵי אלְעָז
פראנְן מיט אָזֶאָן זַיכְעָרְקִיכְתִּים. ווּוִיסְט אַיר דָעַן נִישְׁטָמָן, אוֹ ווּעָן דִי יְשִׁיבָה פֿוֹן
מהאַמְּחָתִיא אָן פֿוֹן פּוּמְבָּדִיחָתָה האָכָּנוּ גַעֲנוּמָעָן פֿאַרטְוּנְקָלְעָן דִי יְשִׁיבָה אַין
אַרְץִישְׁרָאֵל, ווּעָן דָעַר צַעֲנְטָעָר פּוֹנָעָם יְדִישָׁן לעָבָן אוֹז אַרְיבָּעָר פֿוֹן אַרְץִ
ישְׁרָאֵל קְיֻן בְּבָּל, דַעְמָלְטָה האָט דָאָס לִיכְטָט פֿוֹן "קְדוּשָׁת חָרְדִּין" אוֹיךְ זַיךְ
גַעֲנוּמָעָן לְעַשֵּׂן. אָן מִיטָּן ווּאוֹקָם פֿוֹן בְּבָּלְישָׁן יְשָׁוב, אוֹז גַעֲבָאָרָן גַעֲוָאָרָן
"קְדוּשָׁת בְּבָּל". מַעַן האָט גַּאֲרְנִישָׁט מְוֹרָא גַעֲהָטָם צָו זָגָן, אוֹ בְּבָּל אוֹז נַאֲךָ
חוּוְילְיקָעָר פֿוֹן אַרְץִישְׁרָאֵל, ווּוְילָן עַזְרָא האָט שְׂוִין אַין זַיְיכָא צִיּוֹן: אָן
די יְדָן פֿוֹן בְּבָּל זָאָלָן וַיַּן דָעַר "סּוֹלָת", דָאָס זַעְמָלְמָעָל, ווּעָן אַין אַדְּין אַרְץִישְׁרָאֵל
אוֹז פֿאַרְבְּלִיבָן דָעַר "עַרְבְּדָבָּ", דָאָס "דְּלַתְּ-הָעָם", וואָם חָטָט גַעֲדִינְטָ צָוָם
אַרְץִישְׁרָאֵלְדִּין אַפְּגָגָט "בָּעֵל". סָאָז גַעֲגָנָגָן אָזֶוּ ווּוִיטָם, אוֹז דָעַר אַמְּדָא
רִי יהָודָה האָט גַעֲהָטָם דִי העָזָה צָו זָגָן: "כָל הַעוֹלָה מִבְּבָּל 'אַרְץִישְׁרָאֵל
עַוְּבָר בְּעַשָּׂה, שָׁנָאָמָר (ירמיה כ"ז, ב"ב). בְּבָּלָה יוּבָאָו וְשָׁמָה יְהָוָה" (שבת
מ"א, א'). אָן דָעַר רִי יהָודָה פֿוֹן בְּבָּל אוֹז נִישְׁטָמָן גַעֲוּונָן דָעַר אַיְנָצִיקָה. מַעַן
הָאָט טָאָקָע אַין אַנְהָוִב גַעֲלָאָכָט פֿוֹן "בְּבָּלְאי טְפְּשָׁאִי". סָחָטָט אַבָּעָר נִישְׁטָמָן
גַעֲהָלָפָן. דִי אַוְּבָּעָרְהָאָטָן האָט גַעֲהָטָם בְּבָּל. דִי אַרְץִישְׁרָאֵל יְשִׁיבָה וְהָאָבָן
זַיךְ גַעֲמוֹזָת צְוָהָרָן צָו דִי בְּבָּלְישָׁע יְשִׁיבָות. אָזֶוּ הַוְּנָדָעָטָרָיָרָן. יְדָן
הָאָבָן אַגְּגָעָנוּמָעָן דָעַם תַּלְמֹוד בְּבָּלִי, נִשְׁטָמָן דָעַם יְוּשָׁלָמִי, וואָם אוֹז אָזֶוּ
פֿאַרְגָּעָן אָן פֿאַרְוּאַרְלָאָטָן גַעֲוָאָרָן, אוֹז גַעֲנָצָעָ טִילָן וְעַנְעָן פֿאַרְלָאָרָן גַעֲ
גַעֲגָעָן. יְדָן פֿוֹן דָעַר גַּאֲנְצָעָר וְוּעָלָטָה האָבָן אוֹיךְ גַעֲשִׁיקָט וְזַיְעָרָעָ "שְׁקָלִיט"
(נדבות) קְיֻין בְּבָּל. מַעַן האָט דָאָךְ מַתְּפָלָל גַעֲוּוֹן פֿאַרְוָן בְּבָּלְישָׁן יְשָׁוב, צָעָן
הָאָט גַעֲזָגָט "יְקָוָם פֿרְקָן". אָן יְדָן זָגָן נַאֲךָ הַיִּנְטָט דִי תְּפִילָה.

אוֹז נִשְׁטָמָן בְּלוֹזָי גָלוֹת בְּבָּל אַין בַּיְיָדָן פֿאַרְהִילְיִיקָט גַעֲוּוֹן. נִעְמָט
מְרַדְכָּיָן פֿוֹן שָׁוֹשָׁן, ווּאוֹה המָן אָזֶה גַעֲוּוֹן גְּרִיטָט אַוְּסְצָרָאָטָן אַלְעָזָן יְדָן דִי
הַוְּנָדָעָט-זִיבָּן-אַרְץִזְוָאָנְצִיק מְדִינָה. אָן אוֹ אַסְטָרָה האָט זַיךְ פֿאָרָ אַ וּוּילָ
גַעֲקוּוּנְקָלָט אַפְּצָוּשְׁרִיּוּן דִי פֿינְגָטָעָ גַּוְרָה, האָט מְרַדְכָּיָן צָו אַיר גַעֲזָגָט:
"אֹוְבָּ דַו וּוּסְטָ נִשְׁטָמָן אַפְּשָׁרוּיָעָן דִי גַוְרָה, אַסְטוֹה, ווּעָטָ רְחוֹחָ וְהַצְלָה יְעָזָד
לְיְהָוָדִים מְמֻוקָּם אַחֲרָ".

(יא), קאָלעגע ג্ৰিনבערג, דער מרדכי איז אויך געוווען אַ „מעדיינן
טען“, אַ „בִּישׁוֹפְּטָאָכֶר“, וואָס האָט געגלייבט אַין רָאָמְעָלָס מְבָלָחָ).
זוי די הײַנטיקע אַרְץ-יִשְׂרָאֵל-יִדְעָן האָבָן געגלייבט אַין רָאָמְעָלָס מְבָלָחָ).

אַון דער מרדכי דערמאָנט מִיט קִיּוֹן אַיִּין וּוְאָרָת נִישְׁמָה, אַו יִדְעָן אַרְפָּן
איינפֿאָקָן האָבָן-אָזְנָגָטָם אַון פְּלוּעָן קִיּוֹן אַרְץ-יִשְׂרָאֵל. וּוְיַיְלָן שְׁוִין דַּעֲמָלָט
הָאָבָן יִדְעָן גַּעֲוָאָסֶט, אַז אָונְדוּעָר קִוּם דַּעֲנָגָט נִישְׁטָה אַפְּ בְּלֹוֹז פָּוּן אַין
לאָנד.

אַון פּוֹנְדָּעָסְטוּוּנָן אַיז הָמָן גַּעֲוָעָן דַּעֲרָסְמָאָל פָּוּן יְהֻדָּן דַּיְתְּלָעָר בֵּין
היַינְטִיקָן טָאג. אַון דער גָּלוּת יוֹם-טּוֹב „פּוֹרִיבָּ“ וּוְעָרָת מַעַר אַפְּגָהָהָט וּוּי
שְׁבָת.

אַיז דָּאָס אַלְעַז אָזְוֵי איינפֿאָקָן קאָלעגע ג্ৰিনבערג?

אַון אַז דער צְעַנְטָעָר אַין בְּכָל האָט וּזְיַקְּנָעָמָן זַאֲקָלָעָן, די יִדְיִישָׁ
ישְׁכּוּבָּים אַין מַעֲרְבָּד-אִירָאָפָּעָה הָאָבָן גַּעֲהָאָלָטָן בֵּין אַיְבָּעָרְנָעָמָן סְפִּירָעָרָ
שְׁאָפָּט, האָט נִישְׁטָה גַּעֲהָאָלָפָּן, וואָס שְׁרוּרָא גָּאָן האָט זַיִּינְשְׁטָאָפָּט, גַּעַ
טָעַנְהָט, אַז בְּכָל אַיז דַּעֲרָיְדִּישָׁעָר „קָאָפָּ“, די יִשְׁיָּוָה אַין בְּכָל אַיז אָונְדוּעָר
סְנָהָדְרִין, אַון דַּעֲרָ „גּוֹפָּ“ דַּאֲרָף נַאֲכָנוּ נַאֲכָנוּ „קָאָפָּ“.

די יִדְיִישָׁע יְשָׁכּוּבָּים אַין מַעֲרְבָּד-אִירָאָפָּעָה זַעֲנָנָן דַּעֲמָלָט שְׁוִין גַּעֲוָעָן
זַיְכָּעָר בְּיוֹ זַיִּיךְ, אַז זַיִּיךְ טָאָגָן דַּעֲם „תּוֹךְ“ פָּוּן יִדְיִישָׁקִיט. בְּכָל אַיז גַּעֲלִיבָּן
בֵּין „שְׁאָלָעָכִין“. מַעַג די שְׁאָלָעָכִין זַיִּין פָּוּן דַּעֲרָ שְׁעַנְסְּטָאָפָּרָ, פָּוּן אַ מִילָּ
גְּרוּוּם, בְּלִיְבָּט עַס אַלְעַז שְׁאָלָעָכִין. אַון דַּיְכָּטָעָר וּוּי רָ' שְׁמוֹאֵל הָגָנָה, זַיִּיךְ אַבָּן
גְּבוּרָל הָאָבָן אַין זַיְעָרָעָ קִינוֹת בָּאוּוּינָט דַּעֲם אָונְטָעָרְגָּאָגָּה פָּוּן בְּכָל, וּוּי
מַעַן האָט מִיט הָוְנְדָעָטָעָר יַאֲרָן פְּרָוּר בָּאוּוּינָט חָרְבָּן יִזְשָׁלִיכָּן.

אַון אָזְוֵי אַיז גַּעֲגָנָגָנָן אַון גַּיִּיט דַּעֲרָיְדִּישָׁעָר צְעַנְטָאָפָּר פָּוּן לאָנד צַ
לאָנד.

אַרְץ-יִשְׂרָאֵל, וואָס האָט אוּפְּגָעָה עָרָט צַו זַיִּין אַ „גַּעֲגָרָאָפִישָׁעָר“ באָ
גְּרִיפָּה, האָט קְרִיק אַגְּנָגָנָמָעָן דַּעֲם נְבִיאִישָׁ-עַטְישָׁן גַּעֲדָאָנָק פָּוּן יְרָמִיהָוָן: דַּעֲרָ
קְרִוְמִישָׁרָאֵל אַיז נְשָׁט אַפְּהָעָנִיק פָּוּן אַ לאָנד, פָּוּן אַ מְלֹהָה. אַון וְעַרְנָבִיָּ
אַיְשָׁעָר גַּעֲדָאָנָק האָט גַּעֲבָאָרָן סְגִּרְוִוִּיסְעָ יִדְיִישָׁע וּוְאָרָט, דַּעֲם „גַּזְהָ יִשְׂרָאֵל“
(ירמיה 7"א).

אַוְהָאֵי אַיז אַין יְהֻדָּן בָּאוּוּאָסְטוּזָנִיקָן יַד דָּא לִיְבָעָ, דָּא בְּעַנְקָעָנִישׁ נַאֲרָ
אַרְץ-יִשְׂרָאֵל. די לִיְבָעָ צַו אַרְץ-יִשְׂרָאֵל אַיז בְּיַי אָונְדוּז אַין בְּלֹאָט. דַּעֲרָפָאָר
טָאָקָע גַּעֲפִינָגָן מַעֲנָטִישָׁן, וואָס פָּאָרְטִיָּפָן וּזְיַקְּנָעָמָן דַּעֲרָיְדִּישָׁעָר גַּעֲשִׁיכָּן

טע, איזיפיל סתיירות ביוי די נבייאים, כיוי די אמוראים. דער זעלבעדר אמורא, ווואס זאגנט: „כל הדר בא-ען-ישראל שורי בלא עון“ (כתה בות קי'א) זאגנט אויך: „לא הגלח הקב"ה את ישראל בין האומות אלא כדי שיתומספו עליהם גרים“ (פסחים פ'ז). און איזוינע בתורה זונגעבעצין זענען דא אין די הונדערטער. זוי גיעין בי גאנצע יידן האנט-אייז-האנט.

ס'אייז דאך אל-פֿ-בּוֹת, אzo די נבייאים לאבן אוימגענאלסן זיעיר גאנצע בעס און צאָרֶן אויף די יידַן, ווֹאָס ווֹילַן דזוקא זוּן „כָּל הַגּוּיִם“. און אווב דער קיומ-ישראל איזו נישט אָפְּהָעֲנִיגָּק ביוי די נבייאים פָּוּן „לְאַנְד אָן מְלוּכָּה“, אויב קיומ-ישראל איזו איזו אַיְכִּיק, זוי די גאנט-וְרָגּוּעָץ: „...אמ ימושו החוקים האלה מלפני... גַּם וְרֻעִ יִשְׂרָאֵל יִשְׁכַּת מְהִוָּת גּוּי...“ (ירמיה ל"א).

אייז דאך פְּאַרְשָׁת-עֲנָדָלָעַךְ פְּאַרְשָׁוָאָס יְרֻמְּיה אָז גְּעוּעָן דָּעַר „אֲדוֹןָאָקְּטָמָן“ (ה. ג.) פָּוּן גָּלוּת-בְּבּּאָלָה. יְרֻמְּיה הָאָט גָּעוּיָּסְנָן די יַיְדַּן בְּוּיָּעָן הַיּוּעָר אָז בְּכָלָל, פְּלָאָנְצָן וְוַיְיָנְגָּרְטָנָעָר, בעטָן גָּאטָט פָּאָר בְּכָלָל.
און זוי זאגנט יהוקאָל:

„...כִּי הַרְחַקְתִּים בְּגּוּיִם וְכִי הַפִּיצְזָהִים בְּאֶרְצָות וְאֲהֵי לָהֶם לְמִקְדָּשׁ מַעַט בְּאֶרְצָות אֲשֶׁר בָּאוּ שָׁם“ (יהוקאָל י"א).

אייז ווֹאָס זענען יְרֻמְּיה אָז יהוקאָל, נִישְׁטָט קִיּוּן „אֲדוֹןָאָקְּטָמָן“ פָּוּן גָּלוּת אָז זעט, ווֹאָס אָז שָׁוֹנָא פָּוּן גָּלוּת, זוי דָּר. קְלִוְיָנָעָר, שְׁרִיבָּט וְוָעָגָן די צָווּיָּה נְבִיאָים אָז זוּן „הַיּוּסְטוּרִיה יִשְׂרָאֵלִית“, חָלָק רָאָשָׁון, עַמ' 103: „...הַגָּוֹלָה הִיא לְבָבָ האָוֹתָה, כִּן חַלְלָתִים יְרֻמְּיה וּכִן הַחֲלָלִים יהוקאָל. וְהַחֲלָלָה זוּ היהָתָה לֹא בְּלִי יְסֻוד נְכוֹן.“.

און יְרֻמְּיהָם גַּעֲדָאָנָק פָּוּן „נְצָחָה יִשְׂרָאֵל“ צִיטָזְיךָ בַּיּוּ דָעַם הַיּוֹנְטִיכָּן טָאגָג. סְאָזִי אִינְטָעָרָעָאנְט וְזַדְדָּקָה פְּרִישְׁמָאָן גַּעֲמָט אַוְיפָּה דָעַם נְבַיאִישָׁן „נְצָחָה-גַּעֲדָאָנָק. אָז זוּן עַסְפִּי „עַל הַיּוּדּוֹת“ זַאגָּט עַר אָזּוּי: „...עַם בְּלִי אָרִין, לֹא רָק שְׁחוּתָה אָפְשָׁר וְאָפְשָׁר בְּעַנִּין, אֲלָה שְׁחוּתָה לְיִתְחַלְּלָה הָאַחֲתָה, שְׁאָלָה שְׁוֹאָף רֹוח הַיּוּסְטוּרִיה: עַם נְצָחָה הוּא, עַם בְּלִי מְרוּגָּח“. .

אייז שׁוֹין פְּאַרְשָׁת-עֲנָדָלָעַךְ, פְּאַרְשָׁוָאָס יַיְדַּן, ווֹאָס ווֹילַן דזוקא זוּן „כָּל הַגּוּיִם“, מַוּן פְּאַרְלִיּוּקָעָנָעָן די נְבִיאָים? אָז זוי טוּעָן עַם. זוי שְׁטָעָלָן דָעַם קוּם פָּנָעָם גָּאנְצָן יְיָדִישָׁן פְּאָלָק בְּלִיּוֹן אַוְיפָּה אָרוּצִי-ישראל, זוי זענען די „שְׁוֹלְלִי הַגָּלוּת“. .

דר. יעקב קלאצקין שרייבט אין זיין בריך "די פראבלעטען פון מאדער-
געס יידנטום" (זוית 42):
 ....ווען ס'וואלט געויגט די נביישע ריכטונג פון גויטטיקיט... און
 די דזוקע ריכטונג וואלט באקומוון און אנטשיידענען אינפלומ אוף יידיש-
 קיט, וואלטן מיר שווין לאנג אויפגעעהרט צו זיין א פאלק אין להה".
 און איך זאג פונקט פארקערט. ווען נישט דער גלוות, ווען מיר וואלטן
 נישט געווארן קיין וועלט-פאלאק, וואלטן מיר אפשר הײנט שווין אין גאנצן
 נישט געווען.
 בי דעם ערשותן חורבן זענען יידן נאך אלץ געווען פארוונקען אין
 געאנציגער. מען האט זיך נישט צוגעהרט צו די נבייאם, נאך צום אפ-
 גאט "בעל", וואס און געווען דער גאט פונעם לאנד, פונעם "ארץ". און
 בכל, וואו ס'איו געווארן אוייס "ארץ", אוי אויך געווארן אוייס "בעל". ערשות
 אין בבל איז געשפֿן געווארן דער יידישן מאנטשטאיום, וואס איז נישט
 אָפְּהַנְגִּיק פון איזן לאנד, וויל "לה' הארץ ומלאה".

באים אונטערגאנגע פונעם בבלישן ישוב האט אויך שטאל געהאלטן מיט
 העברעאי. ווען ס'וואלטן דעםאלט נישט געווען קיין יידן און צרפת, און
 אשכנו, ווער וויסט צי העברעאי וואלט נישט געהאט אוז סוף ווי אכדיות,
 ווי סאנסקריט. די ספרים, די שאלות ותשבות זענען געשריבן געווארן און
 אָרָאכְבִּישׁ. אָפְּלִילו אוז ווערך, ווי רב החפּן בן יצילחים "כתב המצוות" (דער
 דעםאלטדייקער "יד החזקה"), איז אויך געשריבן געווארן און אָרָאכְבִּישׁ. די
 יידן פון צרפת, פון אשכנו האבן קיין אָרָאכְבִּישׁ נישט געקענט. אָ דענק דעם
 יידישן "פּוֹרֶר" זענען העברעאי און אָרָאכְמִישׁ ווועדר געווארן די נאצ'יז-
 נאָלָע שפְּרָאָכָן, וואס האבן פְּאָרְבָּןְדָּן בְּלֵ מִתְּ דֻּרְגָּן צָעֵר יידישער וועלט.
 אַיְצָט, לְבִּכְעָר גְּרִינְבָּרג, לְאַמְּרִיר וַיְךָ אָמְקָרְעָן צָו יְהֹוָה הָלוּין, וואס
 איך רופ אים: "דער טְרַעְגָּעָר פָּן 'צִיּוֹן' אָן פָּן דֻּרְגָּן גָּלוּת-אִידִּיעַ".
 אַיְרָה האט, אָן כְּתוּ יהֹוָה הָלוּין אָן אָמְרָעָט. נִין, גְּרִינְבָּרג. בֵּי
 מִר אַיְזָנִישׁן לְעָבֵן גַּעֲפִינְעָן אָ בְּאַרְכְּטִיקְוָן. יהֹוָה האט אָן זיך גַּעַ-
 טָרָאָן סְגָּנָצָע יְדִישׁע פְּאָלָק. יהֹוָה הָלוּי האט אָ וְאָרָף גַּעֲטָאָן סְגָּרְוִיסָּע
 יְדִישׁע וְאָרָט, וואס לעבעט נאָך הִיאַנט אַיְן אָונְדוֹ: "וְאָל תְּשִׂיאָךְ חַבְמָה וּנוֹתָה,
 שָׁאַיְן לְה פְּרִי, כִּי אָם פְּרָחִים". אָטְזָעָר הָלוּי מִתְּ זַיִן בְּעַנְקָעְנִישׁ נאָך צִיּוֹן
 האט דערהויבן אָונְדוֹעָר גָּלוּת. עָרָה האט גַּעֲשָׁפָּן אָ גָּלוּת-פְּאָלָאָפְּעַי, וואס

גיט אונדו כוח בי צום היינטיקן טאג. דאס האט ער אין אנהויב פון 12-טן
יארהונדערט געזאגט:
„ישראל באומות כלב באברים.“

יידישקייט, מסציאלאע גערעכטיקיט איז בי יהודת הלוין א דראנג צו
ווערט איזנט מיט די פארגאנגענע דורות, מיט דער מענטשלעבער נאנצ'קיט,
מיט דער אייביקיט.

דאס איז געוווען דער וועג פון יהודת הלוין.
איך ע קיין סטירה נישט, וואס יהודת הלוין האט ליב איז „ציון“, או
דעם „גלוות“. איך ציטיר דוד סלוצק אוייסנגןבע פון „כוזרי“. דעם

„...כמו זה, יהיה בגנות חיים ערבים ופורה פרי תורתו בעולם הזה
ובועלם הבא,ומי שהוא סובל הגנות מתקסץ, נחטע שהוא מפסיד
עלומו ואחריתו“ (חאטור ג'ייז'ב).

„...יש שכט מפני שהוא נושא על הגנות בין הכרה ורצון, כי אלו
היה רוזחה היה חבר לנשג אוטו מלגה שיאמר בלי טוחה“ (חאטור
א. קט'ו).

אייז דאס ליבע צום גלוות, קאלאגען גראינבערג?
און וווען יהודת הלוין וואלט נישט געוווען קיין באגריניזער מון גלוות,
וואלט ש'י איש הורוויז אים איזו נישט אַרוֹנְטָרְגֶּעֶרְסֵן. דער הורוויז,
וואס האט זיך צעדריגן אין דער העברעה夷ישער ליטערטטור מיט דער
חווצפה פון א גבר אין אַסִּימְלָאָטָאָר — אויב נישט אַרְזִיְשָׁרָאָל איז זיך
אויסמיישן מיט די גוים — „להוות או להתבולל“ — דער זעלכער הורוויז
פרענט נישט בלוייז-אָפּ דעם „כוזרי“ נאך אויך הלוים לידער. דער „כוזרי“
און די לידער הייסן בי הורוויזן: „פִּילּוֹס֋ופִּיה שֶׁל הַגּוֹלָות וַיְשִׁירָת הַגּוֹלָות“
(„מאין ולאיין?“, עמ' 158).

דא נויט נישט, גראינבערג, ווי נאך דער אויסטוייש צוישן יוחנן בר
וכאיין און וועספֿאַסְיָאַנוֹס (ריכטיקער טיטוֹס) אייז פָּאַרְגְּנָעָקוּמוּן. איזן די
לעגענדעם פון תלמוד, פון „אבות דרבנן נתן“ א', ב', פון מדרש — סימבאל-
זירן די צוויי מענטשן צוויי פָּאַרְשִׁידָעָנָע וועלטן און צוויי פָּאַרְשִׁידָעָנָע כוהות
— דער כוח פון „כל דאילם גבר“ און דער כוח פון גיסט. וועספֿאַסְיָאַנוֹס
— אָ וְעַלְתִּיְמְפֻּרְאָטָאָר, ר' יוחנן בָּנֵי-זְכָאֵי — שוואר און דער שלאנְגָן, דער
גביאישער „תולעת יעקב“. פון וועספֿאַסְיָאַנוֹס מיט זיין געדאנְקָעָן איז

כך קיין זכר נישט געלילין און בזוכאים גיטטיקער כוח לעבעט לאן אלין אין אונגןץ.

אוֹן ווָאַם „שְׁטַעַכְעַלִירַט“ אַיר מֵיךְ אֶזְוִי, גְּרִינְגְּבָרג, מִיטְ דִּי „פָּסְקוּמִים“? אוֹן ווָאַם ווָאַרְפַּט אַיר מֵיר אֶזְוִי פָּאַר דָּעַם „מַעֲדִיצְיוֹן-מַזְן“, דָעַם כִּישּׁוֹפְ-מַמְכָּעַר, פָּוּן גַּעֲשִׁיכְתָּע? אוֹן ווָאַם הַאֲטָם אַיר אֶזְזָה יְרָאת הַכְּבוּד פָּאַר דָעַר

מיתן אופישטייג פון גאליליאן און ניטאנען האט די וויסנשאפטלעכען וועלט נישט געהאט קיין אנדער נאמען פאר פיטאנזאדרעסן, ווי, "معدיזין-מאז", כישוף-מאכער, מאגיקער. געהערשט האבן גאליליאן און ניטאנ. אוזוּ חזענען פארביי אָדררי הונדערט יציר. און מיטאטאל האבן די עידינגענס אַרומגען, אָז דער מאדערגער וויסנשאפטלעכער וועג פון גאליליאן, פֿן ניטאנען — "די אִיזערנע נאמור געועצין" — אָז דאס איז גאָר אַבער-גלהיבּן", און "מאגיק". און פיטאנזאדרעס, זואָם האט טאָקע גענלייבט אַין גָּלְגָּול", אַיז אויפגעשטאנען תחית המתוֹים און זיין "מייטעריעע מסטע-נאָטיק", ריבטיקער, זיין "מייסטיישׁ צוּפֶּר", אַיז קָרֵיך גַּעֲיוֹאָרֶן דער רוקְנֶה. בְּיַיְזָן פֿון דער היינטימען וויסנשאפט.

...צַי זָעֲגָעָן מִיר מְסֻגָּל צַו נְעַמָּעָן אֹוֵיפַ וַיַּךְ אָוִיפָסְנַיִּי דַעַם עַל פַּנִּים
גָּלוֹתָה?"

איך גלויב, אzo מיר וועלן קריינן ארץ-ישראל. און אzo מיר וועלן אין
צען יאר צויט באזען דארטט נאך א מיליאן יודן, וועלן אין גלות נאך אלע
בליבין א צען, עלף מיליאן, מער יודן ווי סיינגען דא מענטשן און צויז
פלוכות, און בעלגייע און אין נאָרוּוּנְגַּע.

איו וואָס טוֹט מעַן, גְּרִינְבָּרֶג, מִיט דַי עַלְפַּ מִילְיאָן יודָן?

אייר שטעלט אָזּוּק אַהֲנָה אָזּוּ אַר בּוֹיֶט זַיַּךְ אַטְעָמָרְיעַ, אzo "נאָר
מענטשן, וואָס הִינְטָעָר זַיַּ שְׂמִיטָה אַקְטִיוּעַ אַמְנוֹנָה קָעָנָעַ מַאֲכָן אַפְּטִימִיסַּ
שִׁיעַשׁ פְּרָאָגָנָאָזָן (וועגן גָּלוֹת) אָוִיפַן גְּרוֹנְטַ פָּן דַעַר פְּאָרָגָאנְגָּעָנְגַּעַת... אַבְּעִיר
ニישט אַיְינָעָר פָּן אַנְשָׁיַּלְוָמָן, וואָס ווֹיל הַאֲכָן אַמְנוֹנָה אַיִן יָעָנָעָם אַמְנוֹנָה".
בּוֹזּוּס נִישְׁט וַיַּךְ אַיִר, גְּרִינְבָּרֶג, נַאֲר אַיךְ ווֹיל נִישְׁט קִיַּן אַמְנוֹנָה אַיִן
יָעָנָעָם אַמְנוֹנָה.

איך חָאַלְמַ, אzo יְעַדְעַר דַעַר שְׁאָפַט זַיַּן וַיַּוְן יְיִדְישְׁקִיּוֹת, אַנְדָּעָרֵשׁ ווּאַלְטָן
מִיר נִישְׁט גַּעַחַת קִיַּן הִיפְּטָאָרִישׁ יְיִדְישְׁקִיּוֹת. אָזּוּ דַעַם יְיִדְישְׁקִיּוֹת פָּן אַיִן
דַעַר אַונְטָעָרְשִׁידַט זַיַּךְ פָּן יְעַדְעַר אַנְדָּעָרֵן דַעַר. דַעַר דַי אַלְעַ דָּרוֹתָנָה נִיְעַן דַעַר
בְּשִׁוְתְּפָהָדִיקָּעַ פְּעָדִים, סְפָּלִיצָּן בְּשִׁוְתְּפָהָדִיקָּעַ זְאָפָטָן. וועגן אַזְּאָה הִיסְטָאָ
רִישְׁן "פְּאָדָעָם" רַעַדְטַן, "אַחַד הַרְבָּנִים הַמְּרָגִישִׁים" אַיִן זַיַּן, "לְשָׁלוֹת
חִיהָדוֹת":

...הַהֲנָהָ שֶׁל נְצָחוֹת הַיְהוּדָה לֹא מַפִּי זְקִירָה זוּ אָזְהָרָה הֵיאָ זְהָהָ,
אַלְאָ הֵיאָ דָבָר הַמְסֹרֶה לְלָכֶב. וַיַּשְׁנוּפְשׁוּ מְמוֹשָׁקָה בְּעַסְטִים הַיְהוּדָה הוּא
חָאַטְ�וָן, וְלֹא רַק מְאַטְ�וָן אַלְאָ חַשׁ וּמְוֹגַשׁ שְׁהִיּוֹתָה חָהָהָ.

דַעַם לִיְבָעַר גְּרִינְבָּרֶג, הָאָט שְׁוִין גָּאָרְנִישָׁט צַו מַאֲן מִיט אַיִיר "אַקְ"
שִׁיוּעָר אַמְנוֹנָה", מִיטָן שְׁוְלָחָן-עֲרוֹן-יְיִדְישְׁקִיּוֹת. דַעַם אַיִן אַזְּאָה ווּיְדָעָרְהַיְלָךְ פָּן
דַעַם מָאַמֵּר חֹזֶל: "כָּל הַכּוֹפֵר בַּעֲבוֹדָה זָרָה נִקְרָא יְהוּדָי" (מְגִילָה י"ג).
אָזּוּ גְּלִיְבָט מִוּ, גְּרִינְבָּרֶג, אzo אַן דַי "בָּאָזְנְגָעָרָט", אַן דַי פְּרָצָעָם, אַן
דַי בִּיאַלְקִים ווּאַלְטָן קִיַּן "פִּיאָנָעָרָן" נִשְׁטָה גְּעוּוֹן. בָּאָזְנְגָעָט מְעַן נִשְׁטָה דַעַם
פִּיאָנָעָט, אַיִן עַר נִשְׁטָמָא. נִעְמָט אָזּוּק "סְבָאָזְנְגָעָכִי" פָּן אַבְּזִיכָּאָן, וּעְטָט
אָונְגָז בְּלִיְבָן אַטְרוּעָרִיךְ בַּיְלָד, עַנְלָעָךְ אֹוֵיפַ אַקְרָבָן פָּן אַהֲנִינְטִיקָן קָאָנָ-

צענטראכיע-לאגער. און די יומיהום, און די יהזקאלם, ווער זוויסט צי מיר זואלטן אין גאנצן היינט געוווען. און אויב יא — זואלטן מיר געוווען נויכ-טיקע ציגינער.

וויסן זאלט איר, און אויפֿ יעוז פון די "רבנים המרגשיים" זאבן מיר צענדייקער טויונטער יידן, וואס אינמייטן דזועגעגען, ווען זוי שטייען אין טלית און תפילין, שמירן זוי די רעדער, כפּון א הון, וואס ליינט זיך, מאפּן צי הון האט און איי. זוי זענען דאס די "אקטיווע מאטניעס". אבעד די פרצעם, די ביאלייק זענען בלויו, "סימפֿאטישע באָאַכטערעס?"

פארוואם זאגט איר דאס נישט וועגן יהודה הלוין? ער האט געטראָן סאמעטנען קני-חויזן, שיך מיט שענאלן, געטראָן א פעלערינען, זוי פרײַן, איז געועטן אין א שפּאנישער טרונקסטוב און זיך געזונגען:

„שלאה לבּי בּזְדִּיזֶן עַלְיָה בּוֹנוֹחִים,
לבּ כּתוּ אַבּוֹן וּרְדֵן גַּטּוֹל שָׂוֵי תְּפָחִים
וְצָבוֹ וְהִיוֹ לְשָׁמָאֵל וְיָמֵן כְּרוֹמָהִים.“

און איז הלוイ איז דערנאָך אָוועַע אַין בִּית-המְדֻרֶשׁ, אַין ער נישט געוווען קיין „סימפֿאטישער באָאַכטער“? און הלוイ, זוי דער רַמְבָּס, האָבן אוּיך נישט גענלייבט אַין אַגָּט, וואס שלאָפְטַן נישט בִּינְגָאַכְטַן, אַוְ סְפַעֲצִיעַל מיט יִשְׂרָאֵל זָאֵל, חֲלִילָה, עַפְעַם נישט פָּאַסְרִירַן“. און הלוイ איז געוווען זיעער הייניש אַין ער אַרְאָכִישער פָּאַעַזְעַי, אַיז דָּאַרט גַּעֲזַעַן אַבְּנִיכְתָּא אַין מְשָׁה אַבְּן עֹזָרָא דָּרְמָאַנט קיין אַין מָלֵן נִשְׁתַּחַת הַלוּי זָאֵל זָאגַן בַּיִם אַרְיִינְגָּאנְגָּן פָּוּנְעַם אַרְאָכִישָׁן פָּאַעַזְעַי-טַעַמְפָּל: „שְׁקִין תְּשַׁקְּצַנְנוּ“.

אונ וואס הייסט אַמְוָנה?

לאָמֵיר רעדן אָפּן. אַיר ווֹילְט דָאָך ווֹיסְן צַי דַעַר גָּלוֹת קָעָן נָאָך היינט אַרוֹיסְבָּרְעַנְגָּעָן גָּאנְצָעַיְיךְ, פָּאַרְפָּאַנְצָעַרטָעַ פּוֹן אָונְטָעַרְגָּאנְגָּן, זַוי זָאָלַן נישט שְׁטָאָרְבָּן קיין „מִתְתַּחַת נְשִׁיקָה“.

יא, לִיבּעַר גְּרִינְבָּרְג.

דעַר אַיִינְצִיקָעַר „קְדוּשָׁה“, וואס אַיז פְּרִיּוֹוִילִיך גַּעַנְגָּעָן צַו דַעַר עַקְדָּה, אַיז אַומְגָעָקְמָעָן פָּאַרְזָן כָּלְ יִשְׂרָאֵל (נִשְׁתַּחַת אַין גַּעַטָּא, נִשְׁתַּחַת אַין אַקְּלָנְצִיעָן)

טראכזיע-לאגער, נאָר אַין לאָנדָן), דער אַינְצִיקַעַד קָדוֹשׁ, אַיז גָּעוּעַן אֶל
זַעֲלַטְלַעַבָּעַר גָּלוֹתִיֵּיד. ער אַיז גָּעוּעַן ווַיּוֹטְ פָּוּן אַיִּיר „אַקְטַּיוּעַר אַמּוֹנָה“. אַין דָּעַם ווּעַלְטַלְעַבָּעַן יַיְד הַאֲטָם אֶלְעָבָר גָּעֲבָרוּוֹת דָּאָס „חִיסְטָאַרְישָׁע וַיְדִישָׁ-
חִיטִּיט“, דָּאָס יַיְדִישְׁקִיּוֹת פָּוּן אֶפְרַיִּים, פָּוּן דָּעַר גָּאנְצָעַר יַיְדִישְׁעַר לַיְטַעְרַאְפּוֹר,
הָאָס אַיז אֶחָמְשָׁךְ פָּוּן דִּי נְבָאִים, פָּוּן דִּי תְּנָאִים, פָּוּן יְהֻדָּה הַלְּיָין אָונְ אָוֹד
פָּוּן „שָׁולְחָן עֲרוֹךְ“. דָּעַר ווּעַלְטַלְעַבָּעַר יַיְד אַיז דָּעַר קָדוֹשׁ — אַרְטְּנוֹר זַוְּגַלְבּוֹם.
אָונְ דָּעַר גָּלוֹת, בַּיִּם אַיְצְטִיקָּן גָּאנְצָן בְּרָאָה, הַאֲטָם נָאָךְ בַּאַדְיוֹתְנְדִיקָּע
דַּעֲזַעְרוֹאָזָרָן, וּאוֹ סִ'אַיז דָּאָ גָּלוֹיבָן, פָּאָרָאָן בְּטַחְוֹן, פָּאָרָאָן הַתְּלָהְבוֹת אַיז
דָּעַר יַיְדִישְׁעַר נְשָׁמָה, וּאָס קָעָן אַוְיְפָהָאַלְטָן דָּוֹרוֹת אָונְ וּאָס קָעָן
אָונְ וּוּעַט אַוְיְפָבּוֹיָן אַרְעַן-יִשְׂרָאֵל.

1946

מ שיחים:

שלמה מולכו

או שבותי צבי

ב'

יז היינט זענען נאך נישט ווי געהעריך אפגעשטאט געווארן די צווײ
משיח-באוועגונגונגן — די שלמה מולכו באוועגונגונג און די שבתי-צבי באָ
וואָענונג.

פֿון די עטלעכע צענדייק משיחים, וואָס יידן האָבן געהאט, איז מולכו
דער טיפסטער און שבתי-צבי — דער טראָניישטער.
אויב היסטאריקער, ווי גרעין און אנדרער, האָבן און שבתי-צבן געוזע
אַ שוׂוינְדֶלֶעֶר, האָבן זוי בשעת-מעשָה פֿאָרגעטען, אַז אויבן-אויף איז יעדער
משיח, וואָס זוּנט נישט — אַ פֿאָלשער משיח. יעדער בר-כוכבא וואָס פֿאלט
דורך ווערט אַ בר-כזיבאָ.

קײַן אַיינְדר פֿון אַונְדוּרָעַ משיחים, אַריינְגעָרָעָכָנְטַה העַרְצָלָעַן, האָט
אַזוי נישט אויפגעטרויסלְטַה גָּאנְצָעַ יִדְיִישָׁעַ פֿאָלְקַה, ווי מולכו האָט עם גַּעַזְעַת
טָאנַה אַין זעכְנָטָן יַאֲרָהָנוֹנְדָעָרטַה אַון שבתי-צבי — אַין זיבעַצְנָטַה, אַון נישט
בלוּזָה אויפגעטרויסלְטַה. זוי האָבן דָּאס אַיְינְגעָשָׁלָאָפְּעָגָעַן, פֿאָרָקָלָטָנְטָעַן יִדְיִישָׁעַ
שַׁעַלְבָּן אַיְינְגעָרִיסַּן, טִיף אַיְינְגעָרִיסַּן, ווי מעַן רִיטְסַטַּה אויף בְּרִיטְסַע אַון
וּוִיטְעַ שְׁטִיקָעַר לְאַנד, וואָס זענען טְרוּקַן אַון פֿאָרָוָאָרְלָאָזָטַה.

אי שלומה מולכו, אי שבתי-צבי האָבן אויך אַיבְּעָרָגְעָלָאָזַטַּה פֿלאָנְצָן אַון
קערנְגָּער, וואָס לעַבְנַן בַּיּוֹ דָעַם הַיְוָנְטִיקָן טָאנַה אַין אַונְדוּרָעַ דָּרִי לְיִטְעָרָאַ
טוּרָן — אַין דער רבְּנִישָׁעַר, אַין דער העַברָּעָאַישָׁעַר אַון אַין דער יִדְיִישָׁעַר.
גִּירְוּשַׁ שְׁפָאָנִיעַ, גִּירְוּשַׁ פֿאָרטְוָגָלַ, די אַנְטְּדָעָקָוָגַ פֿון אַמְּדָרִיקָעַ,
אַכְּרָבָנָאָלָם אַנְזָאָגַ, אַז רְוִים ווּעַט אַונְטָעָרְגִּיָּין, מָוֵן אַונְטָעָרְגִּיָּין, אַז די גַּאֲלָה
איּוֹ נָאָעָנְטַ, אַז דער „קִיזְעַ“ ווּעַט זַיִן אַין 1582, די קַאָבָאַלִּיסְטִישָׁעַ צְפָתַה, לְזַ
טָעַר, דער פּוּיְעָרִיסַּ-אוּפְּשָׁטָאנְד — אַינְגָּסַעַ קַעְסְּלָגְרוּבַּ פֿון די אַלְעַ גַּעַשְׁעַעַ
נִישְׁן אַיּוֹ אַין זעכְנָטָן יַאֲרָהָנוֹנְדָעָרטַה גַּעַבְּרִירָן גַּעַוּאָרָן אַוְועָגָגָן
אוֹן נאָךְ גּוֹרִתַּה — די שבתי-צְבִּיכְ-בָּאַוְועָגָגָן.

נאָךְ גִּירְוּשַׁ-שְׁפָאָנִיעַ אַיּוֹ אַין דער קְבָּלה בְּאַשְׁפָּאָן גַּעַוְאָרָן אַ נִיעָרָ קְוָקָּה,
וְאָסַ האָט זַיְדָּן צְוָמָהָרָן אַזְמָן צְוָם גִּירְוּשַׁ, גַּעַנְעַבְן אוּפְּסָאָפָּרָן
עַנְטָפָעָר.

פֿון אַ מִיסְטִישָׁעַ בָּאַוְועָגָגָן, וְאָסַ אַיּוֹ גַּעַלְעַנְן אַין די העַנְטָמַטַּה פֿון אַרְיסַּ
טָאָקְרָאַטִּישָׁעַ יְהִידִיְ-סְגָּולָה, אַיּוֹ די קְבָּלה נאָךְ גִּירְוּשַׁ-שְׁפָאָנִיעַ גַּעַוְאָרָן אַ
פֿאָלְקָסַ-בָּאַוְועָגָגָן, וְאָסַ האָט אַרְומְגָעְכָּפָטַ אַלְעַ יִדְיִישָׁעַ יְשָׁכָּבִים. ס' אַיּוֹ

געוווצאן דער טרייב-כמה פון יידישער געשיכטן אין צשך פון איבער צוויי
הונדערט יצאר.

וועם איז דא פֿאָרגעַקּוּמָעַן?

יידן האבן דערזען אין גירוש-שפאניען די „אתחליהָ דגאָלהָ“. דער קאַז איז נאָענט. דער גאנצער דור נאָך גירוש-שפאניע איז גווען אין לאָנגער משיחישער אויפֿרוויז בי יידן, און אָז דער דור איז פֿאָרְבִּי און משיח איז נישט געקומען, האט ס'פֿאָרְכִּיטֶרְטָע יידזְטָום אַרוּסְגָּלְאָזָט מְדֻבְּרָגְעָשָׁרִיו.

פָּרֹזֶם ? —

— פָּאַרְוּאָס קָומֶט עִם אָונְדֵז, גָּאַט? פָּאַרְוּאָס אַיִּז דָּעַר גְּרֻעַסְטוּר יִידִי-
שָׁעַר יִשּׁוֹב, דָעַר שְׁפָאַנִּישְׁעַר יִשּׁוֹב, דָעַר חֹטְחַשְׁדָּרָה פָּוּן יִידְנְטוּם, פָּאַרְוּאָס
אַיִּז דָעַר יִשּׁוֹב אַוְיְסְגָּעַרְטוּם גַּעֲוָאַרְוָה מִיטְנוֹ וְנוֹאַרְאַל?

אויף דעם ביטערן פאלקס-געשרי האט זיך אפגרוּפַן צפת. ס'קלייעזע, הייליקע שטעהל צפת האט אונדו געלערנט, אז דער גלוט איז נישט קיין פינצטערעד צופאָל. ניין, דער גלוט איז דער גאנגע פון דעם יוד אין דער וועטל ארין — „לְתֹקֵן עַלְמֵן בְּמִלְכֹות שְׁדִי“. דאס איז קיין קאנקוריינץ מיט ארץ-ישראל. ארץ-ישראל דארף זיך בויען און וועט זיך בויען מיט דער הילעט פון גולדת.

די קבלה, וואם האט אריינגעדרונגנוון און דורכגעדרונגנוון ס'גאנצע
VIDISHUS פאלק, די קבלה האט אין יענע דורות פארטונגנקלט די VIDISHUS פילאַ-
זפֿיע, וויל די פילאַזפֿיע האט נישט געהאט קיין ענטפֿער אויך די אלע
ברענגענדיקע פראגן. די קבלה האט אריינגעדרופֿן די שלמה-מלוכו-בָּאוּגענְגָּן.
די מולכו-אווענגג האט פונקט אוזי ברײַט און טיף גענראָבן אינעם
VIDISHUN לעבען, ווי די שבתי-צבי-אווענגג. איבער די שטענדיקע הריגות
און גירושים או נישט אלין פאֶרצייכנט געוואָרן. און אין די מהומָה זענען
כמעט אלע פאֶרצייטיקע בראניקעם צעשטערט געוואָרן. זענען די געציילטע
„עמק-הכְּבָאָה“-מאנוסקריפטן וואָלטן אויך פאֶרלוֹוִין געאנגען (און ס'האָט
קײַין סך נישט געפֿעלט פֿיזאָל פֿון זוי קײַן זכר נישט בלַיבִּין), ויאָלטן נישט
איין היסטָרִיקָע געפֿקסנט — „מולכו לא היה ולא נבראָ“.

דער כראָנִיקער פון „עַמְקַ-חַבְּכָאָ“, ר' יומֶף הַכֹּהֵן, האָט אַלְיוֹן אַיבָּעַר-גַּעֲלָבֶט דָּרוּיִ גִּירּוּשִׁים. אָנוֹ דִּי מַולְכּוּ-עַפְּאָכָע אַיז נִישְׁתַּחַת דִּי אַיְינְצִיקָּעַ, וּוְאַם מִיר וּוְיִזְמָן אַיר אָזְזִי וּוְיִזְמָנִיק. וּוְאַם וּוְיִזְמָן מִיר וּוְעַגְן דָּעַר גַּאֲנוּסִים-עַפְּאָ

כע? פון טויל גאנס זענען בלויו געלביבן נעמען. און זואס וויסן מיר זענען
די פויטנים — יוסיבּ-ביינסן, ינאי, קאלאיר? פון ר' אליעור טריווישעס אַבעערקונג, אָפֿגעדרוקט אַין זיין פֿאטערס
ספר: „דקודק תפליה“, דעררויסן מיר זיך, או אַין 1531 האט די מולביזאָ
זענעונג שווין געהאט אָרומגעכָּאָפְּט די קהילות פון איידראָפְּעָן, פון ארץ-
ישראל:

, — — — שנות רצ"א... הגאולה התחילה וכבר החלו בני גוריית עט

קדש ירושלים ושלונייק עד קראקוב (קואזקע) — — — — — חוקן חנויות

ותשובה בה"ב בכל שבוע — — — גט הנשים שפּנו לבט גצט.

שלמה מולכו, ווי שפּעטער שבתי-צבי, איז ביים לעבן געוועארן דער
יידישער קניג, דער מישיח בזידוד. יידן האבן אויפֿגעעהרט צילין לוייט
„בריאת העולם“. מען האט גענומען צילין לויט די יאָרֶן פון מוליכום
התגלות, פון מוליכום הערשאָפְּט. מען געפֿינט פֿאָרְצִיכָּנְט אַין ספרדים,
צווישן די יאָרֶן 1528 — 1532 לוייט דעם נסח: „ספר זה היה בבית נחמי^ה
בשנת שלש למילפה!“.

טאָ ווי קען מען דאָ רעדן, או מולכו האט נישט געהאט קיין אנהען-
גער?

זענע נישט מולכו, זאָלט קיין שבתי-צבי נישט געוזען, די שבתי-צבי
באָזועונג איז בלויו אַגעכלטע מולכו-בּאָזועונג. נישט בלויו ויחידים —
שפטער, גאנצע שטעת האבן זיך געקליבן באָגֿעגעגען בּחצִיחָנָס היינער, גיטעה
מייט שמחה אָזועקנעוואָרֶפְּן מסחר, אָזועקנעוגעבען בחצִיחָנָס היינער, גיטעה
געצ'זיגן, ווי מען גויט אַון שטייט, אין די האָפְּנִישְׁטָעָט, מען זאל זיבער קעָד
נען באָפְּן אַשיַּף קיין אָרְצִישָׁרָאֵל. דאס אַין שווין מער נישט קיין באָזועונג.
דאָס אַין שווין אַ רעליגיעזער הונגער, וואָס אַין בכוח אָזיצְטוֹאָן זואַנדער.
דער רעליגיעזער הונגער, וואָס האט שטענדיק געדראָמלט זוישן יידן,
האט זיך אַ וועק געטאגן, סוףּ פֿופְּצָטן יאָרְהָנְדָעָרט, האט זיך פֿאָרְמָאָסְטָן
מייט דער רשעווידיקער וועלט, מיט אַזומען אַין 1532, האט זיך פֿאָרְגָּאָסְטָן
מייט ישמעאלן אַין 1666 אַון דרעמלט אַין אַונדז בּוֹז דעם היינטיקן טאג.

דער ט"ז, איינער פון די גראָטָט פֿוֹילִישָׁע גאנס, האט געשיקט קיין

טערקיי דעם אַיְיגְּעָנָעָם זוּן זיינען, אַנְצּוּקָן דעם „הָאָרְמִישְׁחָה“.

ס'אַין דאָך געוווען נאָך בּמְעַלְנִיצִים שְׁחִיטּוֹת. ס'פֿאָרְגָּאָסְעָן יְהִוָּשִׁין

בלוט האט זיך נאָך נישט געהאט אָוּסְגָּעָטְרִיקָנָט, ס'הָאָט זיך נאָך גַּעַ

בלעוזלט. הרוגים האבן זיך נאך געוואלגערט פון די קאוזאצקע סטעפערם ביז
טיפ איזן קליעו-פויין אריין.

ווײַ קומט עם אכער, וואס די יידן פון מערב-אייראפע, פון צווע, פון
אפריקע, וואו נאך אָ יְדִישֶׁעֶר יִשּׂוֹב — וואס האט זוי אָזּוֹ אַיְפְּגַעַטְרִיבְּלָט? —
און נישט בלויוּסְפָּאַלְקָן, נישט בלויוּן די מאָסָן, גאנטס, דבנִיט, כל-טוער —
אלָלָעּ וְעַנְעָן, ווי אַיבָּעָר נַאֲכָט, גַּעֲוָאָרְן פַּאֲרַבְּרָעָנְטָעּ שְׁבָתִיְּצָבִּיחִיטִּידִים. דעם
חַכְמַ-צְבִּים פָּאַטְמָעָר, דָּעָר אַובָּעָנָר רְבָּה רְ' יַעֲקֹב, האט גַּעֲפְּסָקְנָט, אוֹ אַיְינְעָרָה,
וואס גַּלְיְבָט אֵין שְׁבָתִיְּצָבִּי, מעָגּ מַעַן אִים הַרְגָּעָנְעָן אָפִילּוּ אָזְדַּעַת.
פָּוּן דָּעָר הַעֲלָעָר הַוִּיתָה האָבָּן קִינְד אָוּן קִוְּטָן גַּעֲנוּמָעָן רְעַזְן וְעַגְּן דָּעָר גַּאֲוָה,
גַּעֲנוּמָעָן רְעַדָּן, אוֹ דִּי גַּאֲוָה האט עַרְגָּעָן אַגְּגָהוּבוּן מַאֲגָן. משִׁיחָה, דָּעָר
אַמְתָּעָרָה מַשִּׁיחָה, אוֹי אַיְפְּגַעַטְרִשְׁתָּאָנְעָן אֵין דָּעָר שְׁטָאָט סְמִורָּגָן. זִין נַאֲמָעָן —
שְׁבָתִיְּצָבִּי — האט זיך גַּעֲטָרָטָן, זַוְיְשָׁן יַדְן, ווי אָלְהָמָה-רוֹת, זיך גַּעַן
רִיפָּן, ווי דְּבוּרָהָם גַּעֲזָנָג מִיטָּפָּוּק אָוּן צִימְבָּל, מִיטָּפָּעָדְגַּעַטְיָה, זיך
גַּעֲהָרָט ווי דָּעָר אַנוֹגָן אַוְיָף תְּהִתְ-חַמְתִּים. אָוּסָה קַנָּהָה, אָוּסָה שְׁנָהָה. דָּעָר
פָּאַרְטָוּגְּזָוּיְשָׁרָיְד, דָּעָר חַמְּפָּן, האט זיך גַּעֲנוּמָעָן חַבְּרָן מִיטָּן דִּיְתְּשִׁיחָן יְהָה,
מִיטָּן פּוֹיְלָשָׁן, אָוּסָה רְיִיךְ, אָוּסָה אַרְעָם. סְקָוָטָן אָן אָנִיעָ וְוּלְתָן, וְיָסָם וְעַמָּתָן
נִישְׁטָה וְוִיסָּן פָּוּן קִיּוּן גְּלוּתָה, פָּוּן קִיּוּן קְנַעַטְשָׁאָפָּת. סְטָאָגְ-טְּגָלְלָעָכָּבָּעָן לְעַבְּן אֵין
גַּעֲוָאָרְן אָלְפָּהָלָה, נִישְׁטָה אָזּוֹ צָוָה גַּאֲטָה, ווי אָזְמָעְגַּשְׁיָה, צָוָה שְׁבָתִיְּצָבִּי, וְזָאָסָה
הַאָט זיך גַּעֲבָאָדָן זְוּמָעָר אָוּן וְוִינְטָעָר אֵין יָם.

שְׁבָתִיְּצָבִּי האט זיך גַּעֲפִינִיקָט אָוּן סְלִיבָּזְוִינָם, וואס האט גַּעֲטִעְמָט
מִיטָּן כּוֹוָאַלְיָעָם, האט נִישְׁטָה אַיְפְּגַעַטְרִהָּרָט צָוּ לְיִוכְטָן. די אַוְיָגָן אָזּוֹ צְלָיִן, אָזּוֹ
שְׁוֹאָרְץָן פָּוּן בְּלוּקִיְּט, ווי דָּעָר יִם שְׁפָרָאָץ אַוְיָף טָאָגָה. אָוּן סְקוּל — אָ
פְּלִיְּמָטָן בַּיִּם זְוּן-אַוְנַטְעַרְגָּאָגָן. האט שְׁבָתִיְּצָבִּי פָּאַרְזָוָאָרְפָּן די וְוִיסְטָעָן, זְאָקָעָן
טָעָה העַנְטָט צָוָם הַיְמָל אָוּן גַּעֲנוּמָעָן זַיְגָעָן שְׁטִיקָעָר „וּזְהָה“, גַּעֲנוּמָעָן זַיְגָעָן
לִידָּעָה, אַיְגָעָן לִידָּעָה צָוָה דָּעָר בַּת-מְלָכָה מַעְלָיוּלָדָעָה. נִישְׁטָה בלויוּן יַדְן,
נִישְׁטָה בלויוּן קְרִיסְטָן אָוּן מַאֲכְמֻדָּאָנָה, נִאָר אַוְיָךְ שְׁטָעָרָן אָוּן דּוֹרוֹתָן זְאָבָן
מִיטְגָּזְוָנָגָעָן. פָּוּן שְׁבָתִיְּצָבִּי האט שלמה מַולְכָּו אַרְוִיסְגָּזְוָנָגָעָן.

אָוּן דּוֹוקָא אַמְסְטָעָרְדָּאָם, וואו נִיעָזָה וְוִינְטָן האָבָּן שְׁוִין-בְּעַבְּלָזָן, אָוּרָאָל
אַקְאָסְטָא אָוּן בְּרוֹךְ שְׁפִינְגָּאָזָה האָבָּן גַּעֲהָמָעָרָט די טְוִיְּעָרָן פָּוּן דָּעָר גַּעַטָּא.
דוֹוקָא די פְּרִיְּעָ אַמְסְטָעָרְדָּאָם אַיְוּ גַּעֲנוּמָעָן דָּרְקוּן די הוּוִיפְּטָ-אַנְבִּידְרָעָרִין.
אֵין די סִידָּרִים האט מעָן גַּעֲנוּמָעָן דָּרְקוּן אָלְגָוָה, נִוְתָּן תְּשֻׁ�ָּה" זָאָרָן "מֶלֶךְ
מִשְׁיחָה", פָּאָר שְׁבָתִיְּצָבִּי. אָוּן אָזְמָעְגַּשְׁיָה גַּעֲמָאָכָט דָּעָם "נִוְתָּן תְּשֻׁ�ָּה".

האטט מען געטאנגעט ארום און ערום בעלעמער מיט ספרידית: תורה, מיט פוקן, טאצן און געלקלען. יונג און אלט האבן געטראגן ברייטע בענדער פון גערדי זעם זייד — א סימן, און מען דינט משיחן, און ס'קען נישט זיין קיין גדרעסער פריד ווי וווערן שבתי-צבים א ליב-קנעט.

רבנים האבן בט געמאכט דעם תענית תשעה-באב. אוים פאסטן, אוים פייןינקן זיך. תשעה-באב — משיחם געבוירך-טאָג — דאָרָפּ גַּאֲרָז עַרְוָן אֶיְוֹס-טוֹב, און ס'אייז געווארן. און אָז דִּי שְׁמָטָט אַמְסְטַדָּצָם האט געשיתket שבתי-צבי א ברוּן, האבן זיך אלען — רבנים, רashi-шибות, די אַנְגָּעָז עעננטע באַלְעַבָּטִים — אלען האבן זיך געתהטעט און געשות-אוירן איבער-געבענקייט. און אָז צוֹוישָׂן די אָונְטַעַרְשְׂרַפְּטָן אָז דִּי הַתִּיכָּה פָּוֹן דִּי בְּנֵי-מְעַדְּקָעָר פָּוֹן דִּי בְּנֵי-קִינְגָּן מְסַאְפִּיעָן נישט געווען, האט ער, מוסאפע (דער ליב-معدיקער פונעט קיניג פון דענעמאָרָק, אַ דענְקָעָר און אַין רעליגיעז'� זאָקָן אָזְוִי פרְּרִי ווי שפֿינְגָּזְעָן).

אליאין צוֹנוֹפְּגָעָנוּמָעָן חתימות און זיך אַזְוָעַקְעַשְׂקָט צום

„משיח פון גאט פון יעקב, אונדזער קייניג און אונדזער אויטלייזער — — האָר, קייניג, הייסט אונדז אַרטָּן, ווען מיר אַילְזָן זיך, ווען מיר ווילְזָן וואָס שנעלער זיך לעבען דיר, מיט דיר? ווען מיר שרעגען, אָז דִּי היְיִיקָע מוחשבה דיין מוחשבה, זאָל זיך אַין ווערטעו נישט צערעען? — — פָּאָרְשְׂטָאָרָק אַין אַונְדוֹז דָּאַס פִּיעָר, האָר אונדזערעו — — ”

דער „האָר מִשְׁיחָ“ האט זיך צונעהערט. די פִּיעָרְלָעָן, וואָס האָבָן אויפּ-צעפְּלאָמָט דָּא אָז דְּאָרטָּן זענען זיך צעווואָקָטן אַין אַשְׁרָפּה, וואָס האט זיך צעפְּלאָמָט פָּוֹן אָזְוִי קיין אָפְּרִיקָע אָז אַרְמְנְגָעָכָאָפּט גַּאנְץ אַירְאָפּעָן. צעטראָגן פָּוֹן אָזְוִי קיין אָפְּרִיקָע אָז אַרְמְנְגָעָכָאָפּט גַּאנְץ אַירְאָפּעָן. נאָך אַמְסְטַדָּצָם האָבָן זיך אָפְּגָעָרְפָּן ווֹין, פָּרָאָן, לאַנדָּאָן, פָּרָאנְקָעָר, פָּוֹרָט, האָמְבָּרָגָג, ווֹילְגָע, לְבָלִין, אלען האָבָן דערזען: אַטְמָט צַיְיכָן, אלען האָבָן געשיתket שלוחים צו שבתי-צבי, וואָס מיט זיין קומען האָבָן אויגעהערט שרויער אָז ווֹאָכְעָדְקִיּוֹת. וואָז אַקְעָר — פריד אָז גַּעַזְגָּנָג צו פְּשִׁיחָן, צו דער בְּתִ-מְלָכָה ווַיְנָעָר, צו מְעַלְיוּעַלְדָּעָן.

מען דאָרָפּ נישט פָּאָרְגָּעָסָן, אָז דער מְולְכוֹ-קְיֻדְשָׁ-הַשָּׁסָה האט זיך אָפּ-געשפְּלִיט אַיבָּעָר פִּיר הַנוּדָעָרָט יָאָר קְרִיק. מען דאָרָפּ נישט פָּאָרְגָּעָסָן, אָז די שבתי-צבי-טראָגָנְדִּיעָן האט זיך אָפּגְּנְעַשְׂפִּילְט מִיט קְנָאָפּעָן דָּרִי הַנוּדָעָרָט יָאָר קְרִיק. סְמֻעָן הַיִּנְטָמֵד אַוְיָזָעָן נָאָיָו אָז קִינְדָּרִיש. יָאָר וואָס ס'אייז פָּאָר הַעֲרָצְלָעָן גַּעַזְגָּנָג „דִּיפְּלָאָמְטִיעָן“, פָּאָר מְשָׁה הַעֲטָן „קְלָאָטְנְקָאָטָאָפּ אָז

פעלקער דערוואָטונג", אוּז פֿאַר מְוֹלְכֶן אָזֶן שְׁבָתִי-צְבֵין גְּעוּוֹן — שְׁטִיקָעָר זֶהָר, גְּעוּוֹן פְּנַזְמָלָכִים אָזֶן הַיְלִיקָע שְׁמוֹת. אָז אַנְדָּעֶר צִיְּם גְּעוּוֹן, אָז יַעֲדָע צִיְּם הָאָט אִיר לְשׁוֹן. נִישְׁתְּ בְּלוּיוּ יִידְן הָאָבָן גַּעֲגִילִיבָט אַיז "שְׁמוֹת". דִּי גְּאַנְצָע וּוּלְטָט, דִּי קְרִיסְטָלְעַכְעַ אַזְוִי גּוֹט וּוּדִי מַאֲכְמֻעָדָאַנִּישׁ, הָאָט זַיְר אָפְגָּעָגָעָבָן מִיטָּ קְבָּלה. אָזֶן אַזְוִי וּוּדִי גַּעֲלָרְנָטָע וְעַנְעַן גְּעוּוֹן וִיכְבָּרָה, אָז אַיז גְּזַעַדְן הָאָט מַעַן גַּעֲלָרְדָט הַעֲבָרָעָאַישׁ, אָז דַּעֲרָפָן גַּעֲדָרְנוּגָן, אָז אַלְעָ אַיְירָאַפְּעָאַישׁ שְׁפָרָאַקְן שְׁטָמָמָעָן פְּנַן הַעֲבָרָעָאַישׁ. אַזְאָ אַוְסְפָּרָה הָאָט דָּעָ-מַאְלָט בַּיִּ קִינְיָנָם נִישְׁתְּ אַוְסְגָּעָעָן קְרוּם. כְּמַעַט אַזְוִינָן טָעָנוֹת הָאָט אַיז יַעֲנָעָר צִיְּם אַזְוָעָגָעָלִיגָּט רְ' מְשָׁה בְּ-יִשְׂרָאֵל. אָזֶן אַלְיוֹוּדָר קְרָאָטוּזְעָל הָאָט זַיְר צְוָגָעָה הָעָרָט צַו זַיְר.

דָּאָם אַיז גְּעוּוֹן דִּי שְׁפָרָאַק — פְּסָקוִים, שְׁמוֹת — אָזֶן אַוְיפָּ דַעַט, לְשׁוֹן הָאָט מַעַן זַיְר צְוָאָמָעָגָעָרְעָדָט.

וְעַנְעַן גְּעוּוֹסָן קְרִיסְטָלְעַכְעַ גַּעֲלָרְנָטָע אָזֶן הָאָבָן גַּעֲהָאַלְטָן אַיז אַיִּין אַיְבָּרְשָׁטְעָלָן, אַיז אַיִּין אַיְבָּרְקָאַמְּבִינְרָן נִישְׁתְּ בְּלוּיוּ דִי חַעֲבָרָעָאַישׁ וּוּרְמָטָר, וּוּאָסָרְיָבָן זַיְר פְּנַן רָעְכָטָן צַו לִינְקָם, נַאֲר אַזְיָץ טָאַשְׁן אַיז בָּרְטָאַשְׁן דִי אַוְתִּוּתָו, וּוּאָסָלִיגָּט דַעַר כּוֹחַ פְּנוּמָן גְּאַנְצָן וּוּלְטָטְ-בָּאַטְאָף — "אַיז אַנְהִיבָּ אַיז גְּעוּוֹן פְּזָוָאָרָט אָזֶן פְּזָוָאָרָט אַיז גְּעוּוֹן גְּאַטָּט".

אַזֶּן שְׁלָמָה מְוֹלְכֶן הָאָט גַּעֲגִילִיבָט.

עַר הָאָט גְּעוּוֹקְלָט פִּיְוָרְקְלָט אַלְפְּ-בִּיתָן, גַּעֲפָלְאַכְטָן אָז גַּעַמְידָט דִי גַּעַהְיִימָע בְּחוֹתָה, גַּעַשְׁטָרָאַלְט מִיטָּ גַּאַטְסָ נִיְּסָט, גַּעַרְעָדָט מִיטָּ גַּאַטְסָ וּוּאָרָט אָזֶן אַלְעָ — וּוּאָזַיְן הַזְּיָץ אַיז נַאֲר גַּעֲפָלָן — הָאָט בָּאַקְוּמָעָן לְעָבוֹן. מְוֹלְכָה דָּאָרָף זַיְר בְּלוּיוּ בָּגָאנְגָעָן צַוְּנָן מִיטָּ קָאָרָל דַעַט פִּינְפְּטָן — אַזְוִי אַזְוִי, קִינְגִּי — אָזֶן קָאָרָל וּוּעָט אִים קְרִיקְגָּעָבָן אַרְיַ-יִשְׂרָאֵל.

אַזֶּן אַזְאָרָל הָאָט גַּעַהְיִין מְוֹלְכֶן פָּאַרְכְּרָעָנָעָן? אַיִּין קִיְּתָן, מִיטָּ אַשְׁלָאָס אַוְיפָּן מְוּיל, עַר זַיְלָ נִישְׁתְּ קְעַנְעַן דָּעַרְןָן צּוֹב הַמּוֹן, אַיזֶן מְוֹלְכָה גַּעַגְגָּנָעָן צּוֹם פִּיְּעָר, גַּעַגְגָּנָעָן מִיטָּ אַשְׁטָוּמָגָן אַיז אַלְעָ גַּלְיְדָעָר:

— נִישְׁתְּאָ קִיְּן גַּרְעָמְרָעָ פְּרִיְּד וּוּ אַומְצָזְקָאַזְעָן פְּאָר גַּזְמָט. דִי פְּרִיְּד הָאָט אִים גַּעַמְאָכָט שְׁמַעְלָעָר, דִּינְעָר, אַרְאָפְּגָעָוּזְאָרָטָן אַיז גִּיְּן אַיִּין לְבּוֹשָׁ נַאֲכָן אַנְדָּעָן. אָזֶן דַעַר גַּוְף — אַבְּלוּי פְּלָעָמָל אַרְוָם דַעַר נַשְׁמָה — הָאָט מַעַר נִישְׁתְּ גַּעַפְּלָט דַעַט קְלִימְפָעָר פְּנַן דִי קִיְּתָן אַרְוָם דִי אַיְגָעָנָעָ בְּפִסְךְ. דִי הַיְיָנָט — וּוּיְסָעָ, אַיְדָעָלָעָ הַעַנְטָ — הָאָבָן זַיְר גַּעַצְיָינָן צַו דַעַר

עקדת, וואס האט זיך געווונט פאָר די אוינגן, געטראַבן דאס רישועות פון דער
וועלט, אוּנוּ געווואָרן אַיִינַס מיט די פֿלאָמְעַן, וואס האָבָן זיך בעשפֿאָרט, הוּאָם
האָבָן געוויאָרט אֹוף אַים, אֹוף מְולְבָּן.

און שבתי-צבי האט אֹין געגְלִיבֶּט.

ער האט גענְלִיבֶּט מיט יעדן צִיטָעָר פון דער נשמה, אָן צוּט שְׁמוֹת,
גְּמַתְּרִיאָות אָן צְרוּפִים ווּעַט ער ברענְגָּעָן די גָּאָוָה.

ער דָּרְךָ בְּלוּזָּי אַרְיִינְגָּיְן צָוּסָ סּוֹלְטָאָן — אֹוּנוּ אָן צְיוּיָה — אָן דער
סּוֹלְטָאָן ווּעַט אַים קְרִיקְגְּבָּעָן אַרְיִין-ישְׂרָאֵל.

און אָן גָּאָט האט זיך נִישְׁתְּצָחָרְתָּ צָוּ אַים, אָן אָן אָן צְיוּיָה — אָן דער
גְּעוּעָן מִיט אַים, אָן ער, שבתי-צבי, האט דעם היְמָל אֹוף דער ער דְּרָדְנִישְׁתָּ
אַרְאָפְּגָעָבְּרָאָכְּט?

אלָעַ האָפְּגָעָנְגָּעָן זְעָנָן זיך צְעָפָּאָלָן, אלְּזָן — צְעַשְׁטוּבָּט אֹוּפָּק פִּיצְּלָעָן.
אָלְּזָן ווּעַלְּט יְוִדָּן האט ער אָפְּגָעָנְאָרָט. אָן דָּס סְטְרָאַשְׁעָט מְעָן אַס מִיט
טוּטָּט, אֹוּב ער, שבתי-צבי, ווּעַט נִישְׁתְּצָחָרְתָּ ווּעַרְוָן קִין מַאֲכְמֻדָּאָנָּר.

די היְלִיקָּע שְׁמוֹת פְּלָאָטָעָרָן נִישְׁתְּצָחָרְתָּ מַעַרְפָּאָר די אוּנְּגָן, זְיִי וְאַלְגָּעָרָן זיך
אָרוּם די פִּים, זְיִי גְּעַשְׁאָכְטָעָן פִּיגָּל, מַאֲכָן שְׁוּוּעָרָרָר דִּים גָּוָף. אָן דער
גָּוָף, וואס ווּרְטָה בְּלוּזָּי חָוָרָה, לְאָזָט זיך פְּאָמְעָלָעָךְ אַרְאָפָּ, פְּאָלָט דִּים סּוֹלְטָאָן
צָו די פִּסְסָ, בְּעַט רְחָמִים.

נִישְׁתְּצָחָרְתָּ זְיִקָּה שבתי-צְבִּי גַּעֲבָעָטָן, — ער נִעְמָט אַיִּד זְיִקָּה
צָעַשְׁלָד — נָאָר פָּאָר זְיִינָן נְאַעַנְטָסָטָה תְּלִמְדִידִים, וואס דָּעָר סּוֹלְטָאָן האט
זְיִי אֹוּקָן גַּעֲוָאָלָט אַוְמְבָּרְעָנָן. אָן וְיִי לִיגְט אֹוּיָה, ווּרְטָה זְיִט בֵּית אַמְּקָאָל
לִיכְטִיק אַיִּן מֹוח. שבתי-צְבִּי גַּעֲרָמָטָן זְיִקָּה אַזְּוֹהָר:

————— אַיִּזְעָר די גָּאוֹהָה ווּעַט קוּמָעָה, ווּעַט מְשִׁיחָה פְּרוּעָר זְיִן

דִּיקָן. מְשִׁיחָה ווּעַט האָלָט אַיִּזְעָר פְּאָלָן, ער זְאָל קְעָנוּן מַתְּקוֹן זְיִן

אָנוּ דָּעָרְהִיבָּן יְעָזָן "ニイツォּץ", וואס גְּעַפְּיוֹת זְיִקָּה אַגְּעָפְּגָעָנָן אַיִּן

דָּעָר טְוָמָהָה.

שבתי-צְבִּי האט גַּעֲוָאָלָט זְיִן זְיכָרָה. דָּעָר מֹוח האט גַּעֲפָּלָאָט, אַרְוִיסָּה
גַּעֲשָׁלָעָט דָּרוֹתָה פָּוּן די קְבָּרִים, גַּעֲזָוָתָה נָאָךְ אַחֲרָה. אָן ער האט גַּעֲפָּנוּן.
וּעַן אַיִּד האָלָט בְּיִם פְּאָרְלִירָן סְלָעָבָן אֹוּב ער ווּרְטָה נִישְׁתְּצָחָרְתָּ
מַאֲכְמֻדָּאָנָּר — דָּס האט דָּאָר דָּעָר רְמַבָּ"מ שְׁוִין לְאַנְגָּמָה גַּעֲוָעָן אַיִּן
זְיִין "אַגְּרָתָה תִּימָּן".

און שבתי-צבי האט אונגעטן דאס „טאכטידאנושע מיטעל“. ער האט געגלייבט, אzo „רישמעאל“ דארף פריער משיחן איינשילונגען, ווי דער זיאל-פיש האט איינגעשלונגען יונחן.

און מערקווירדייק — די אלע, וואס האבן געשריבן וועגן שבתי-צבי באולד נאך זיין שם, האבן אים כמעט ווי נישט באשולדיקט. במעט אלע האבן געווארפֿן די שולד אויפֿן דור, וואס איזו נישט ראיי געוווען אויפֿצי-געמען משיחן.

גלאיל פון האAMIL, וואס האט געלעכט אין יונגער צייט, האט פאר-ציכנט אין איר טאג'בּוֹך:

—— — אין דער זעלביבער צייט (1665) האט מען אונגעפאונגען צו רעדן וועגן שבתי-צבי. מײַן שוער האט איבערגעלאָזט ס'יהוּן חיטן וויאטשאָפֿט. ער האט מיר געשיקט קיין האםברוג צוּי גרויסע פֿעסער — — מיט אלערהאָוט עסנוואר. ער האט געעכט פֿוּן האםברוג גלייך קיין ארץ-ישראל צו פֿאָרָן. די פֿעסער זענען געטהָז נען דריי יָאָר. אַבער ווי צו אונדוֹן, ס'יאיז פֿוּנָס אַוביערשטן נישט באַשערט געוווען — — "

קיין איין בייז זאָרט נישט וועגן שבתי-צבי.

און נאך שבתי-צבים טויט האט די אמונה אין אים זיך טער פֿאָר-שטארקט. רבנים און מקובלים האבן זיך געלאָזט איבער דער זעלט איזו גענומען פֿאַרשְׁפּרִוּטן שבתי-צבים תורה. ערשת דעמאָלט האבן גאנצע קהילות זיך אַ געם געטאן צו די שבתי-צבניכען. מען האט ווי גערודפֿט מיט הונגר, מיט מלכות, מיט חרם. מען האט געברענט וואָא אַ ספר, וואָא אַ דראַיש, וואָא אַ בריזו — ס'יזָאָל קיין אָות, קיין סימן און קיין זיך נישט בלויַּיבָּן נאָבן ימח-שפּוּנִיק, נאָך שבתי-צבי. שען מען האט קיינעם נישט געשווינט, אַפְּילוּ דעמאָלט האבן רבנים און מקובלים, באָהאלטגענערהייט, וויאטער געגלייבט איז אים. ס'יאיז געוואָרָן אַ געהוּיָּע סעקטער, וואָו די מיטגְּלִידְעָר פֿון דער נײַעַר „אמונה“ זענען פֿאַרבְּלִינְן פֿרְדָּן, אַפְּגָּעוּתָּע יָדָן.

גענוג צו דער מאָנָען דעם באַהאלטגענעם שבתי-צבניכען, זעם מקובל ר' אברהם רוזיגן, ר' משה האגוז, וואס האט אַזְוֵי גערודפֿט ר' נַשְׂתָּה וְחַיִּים לְזַעֲמָנוֹן, דער זעלכער האגוז רעדט וועגן רוזיגן מיט גראָס דֶּרֶךְ-אַרְזָן איזו

באוואונגענערונג, בלויו דערפֿאָר, זומס רוזוּנו איז געוען אַ שְׁבִתִּיְצְבִּינִיק
בְּאַחֲלָטָעַנְעָרָהִיט.

אֹזֶט מְקוּבֵל אָוֹן טִיפְּן דִּיכְטָעָר, וּוְמְשָׁה חַיִּים לְזַצְאָטוֹן, הַאָט מַעַן גַּעֲנִיָּת
„בְּפָנִי כָּל עַם וְעֲדָה“, עָרָ וְאֶל זַיְקָ נִישְׁתָּבֵלְיוֹן אַפְּזָאנָן פָּוֹן שְׁבִתִּיְצְבִּין, נַאֲר
אוּירָ פָּוֹן קְבָּלָה. אָוֹן לְזַצְאָטוֹן, זומס אַיז וְוַיּוֹת גַּעֲועָן פָּוֹן שְׁבִתִּיְצְבִּין, דִּזְיקָ
עָרָ הַאָט אָוְנְטָעָר אַ שְׁבוּעָה צְגֻעָאָגָט נִישְׁתָּבֵלְיוֹן צַו שְׁרִיבָּן קִין וְוַאֲרָט אַיבָּעָר
קְבָּלָה.

אָוֹן אָז מַעַן הַאָט זַיְק אָזְוִי „גַּעֲמְפָרָאָוּעָט“ מַוְתָּלְזַצְאָטוֹן, זומס אַיז גַּעַנְ
וּוּן אַיְינְגָעַטָּוֹנְקָט אִין יְהָוָם, אִין עַשְׂרָוֹת, קָעוֹן מַעַן זַיְק פָּאַרְשָׁטְעָלָג, זומס
מַעַן הַאָט אַפְּגָעָטָאָן מִיטָּ דִּי אַרְעָמָעָ מְקוּבָּלִים, שְׁבִתִּיְצְבִּים תְּלָמִידִים, זומס
הַאָבָּן זַיְק גַּעַשְׁלָעָפְּטָטָאָן שְׁטָאָטָט צַו שְׁטָאָטָט, גַּעַדְאָרְפָּט אַנְקָוּמָעָן צַו קָהָל נַאֲר
אַ בִּיסְן בְּרוּוּט.

אָוֹן נַאֲר דָּעָר גַּאנְצָעָר אַוְיסְרָאָטָוֹנָג אַיז שְׁבִתִּיְצְבִּים תְּוֹזָה גַּעַבְּלִיבָּן
צְוִישָׁן יְהָדָן.

גַּעֲועָן מְשִׁיחָה-בָּאוּנְגָוֹנְגָעָן, וּוְסְ'קְרִיסְטָנְטוֹם, גַּעֲועָן טִיף דַּעֲלִינְגְּיעַזְעַז
שְׁפָאַלְטָוֹנְגָעָן, וּוְזַיְק קָאַרְאִימָעָן, זומס זַעַנְעָן צְוִישָׁן יְהָדָן גַּעַבְּוִירָן גַּעַוָּאָרָן
אוּן סְ'יִידִישָׁע פָּאַלְקָ הַאָט מִיטָּ זַיְק נִישְׁתָּבֵלְטָהָן קִין מַגְעָזָמָשָׁא. יְהָדָן
הַאָבָּן זַיְק אַפְּגָעָטְרִוִּימְלָטָטָאָן זַיְק. אָוֹן דִּעְרָפְּאָר אֹזֶט שְׁנָאָה, בֵּין דָעַם הַיִּנְזָן
מִיקָּן טָאג.

די שְׁבִתִּיְצְבִּי-בָּאוּנְגָוֹנָג בֵּי אָלָעָ רְדִיפָׁות אַיז גַּעַבְּלִיבָּן צְוִישָׁן יְהָדָן.
אוּן שְׁפָעָטָעָר, וּוּעָן סְ'אַמְּטָעָ פִּיְעָר הַאָט זַיְק גַּעַהְאָלָטָן אִין לְעָשָׂן, די מְשִׁיחָה-
אִידְיָעָהָט זַיְק גַּעַהְאָלָטָן אִין אַוְסָוּעָפָן, סְ'כְּלוֹט-אַרְעָמָעָ יְדִישָׁע לְעָבָן הַאָט
גַּעַקְרָאָגָן אַ גַּעַשְׁוּרִיר — די פְּרָאַנְקִיסְטָן — הַאָט פְּרִישָׁה בְּלוֹט אַ שְׁלָאָג גַּעַטָּאָן,
סְ'חִימִידָות — שְׁבִתִּיְצְבִּים אַיְינְיָקָל — אַיז גַּעַבְּוִירָן גַּעַוָּאָרָן, הַאָט גַּעַבְּרָאָכָט
מִיט זַיְק פְּרִישָׁ אָוֹן נַי לְעָבָן.

שְׁלָמָה מְוּלְכָם גַּעַזְאָגָן צַו דָּעָר גַּאֲלָה פּוֹנָעָם פָּאַלְק יְיָאָרָאָל, שְׁבִתִּ
צְבִּים גַּעַזְאָגָן צַוְמָעָנְטָש — זַיְעָר וְוּקָן אַיְנָעָם מְעַנְטָש דָעַם „גִּיצְוִין
קוֹדֶשׁ“, דָעַם הַיְלִיקָן פָּוֹנָק, זומס הַאָט גַּעַגְעָבָן דָעַם שְׁטוֹוִת צַו הַסִּידָוֹת אָוֹן
הַאָט גַּעַשְׁאָפָּן די יְדִישָׁע בִּיאָגָרָאָפָּיָן, דָעַם אַלְץ אַיז גַּעַבְּלִיבָּן זַיְק אַיְן דָעַר
יְדִישָׁע אַזְוִי אִין דָעַר הַעֲבָרָעָאִישָׁע לִיטְעָרָאָטוֹר. גַּעַבְּיָטָן הַאָט זַיְק בָּלוֹיָן
די פָּאָרָם, דָעַם לְכֹזֶץ.

דען יונגעער מישוח-דיקטער, משה חיים לוצאטו, האט געשיאפַן די ניעע
העברעאיישׁ ליטעראטור.

מוליכום גאולח-געוואנג, די בת-מלכה מעלייעולדען, וואט שבט-יביזי דאט
זו אויר געונגגען שיריים — קיין זיך אויז נישט פארלויין גענאנגען, ר' נחמן
בראצלאווער האט אונדו אפנעראטעוועט ס'געוואנג, עם אונדו קריינגע-
בראכט. ער האט בלויו געכיתן דעם נאמען. און די שיינע מעלייעולדען, די
בת-מלכה — די יודישׁ טאקטער — אויז געליבן און לעבעט אין אונדייערדע
בידע ליטעראטורן, און דער העברעאיישׁער, אין דער יודישׁער.

1922

ס.ב.ו.ז
דָוָרֶךְ דָוָרוֹת

אם וואם דער מענטש איז זיך מיט א לוייכט געמייט מתודת פאָרַן בוך, פֿאָרטְרוּיט דעם בוך ס'אייגענע נישט-וויסן, ס'אייגענע עס-הארצאות און שעט זיך דערבי נישט — דאס איז אָפֶשֶׁר דאס גַּרְעַמְטָע פֿאָרְדִּינְסְטָט פֿוֹנְעָם בוך.

אויב דער קרייסט האט איז מיטלאָלטער געפּונְעָן אַינְגָּעָם בְּזֵץ אַחֲרָבָּר פֿאָרַן וועמען זיך מתודה צו זיין, געפּונְעָן אַינְגָּעָם בוך אַשְׁטְּילְעָן לעערער, וואָם שלאָפֶט קִינְמָלָן נישט — האט דער ייד אַינְגָּאנְצָן זיך אוּסְטְּגָּעָלְעָבָּט אַינְגָּעָם בְּזֵץ. דער ייד, דער למְזָן, איז בטְּלָגְּוֹאָרָן אַינְגָּעָם ספר, ווי דער ייחיד — אַינְגָּעָם קִיבּוֹץ.

ס'האט זיך אָכְבָּר גַּהְאַלְטָן איז קְלִיבָּן טְרִיףְּ-כְּלוֹטָן. אַוְן אַשְׁפָּאָר בִּימָלְדָּה. דער פֿאָלְקְסְּ-מְעַנְטְּשָׁן, די יְוִידִישׁ פֿרְוִי — זַיִהְאָבָּן זיך נִישְׁתָּבְּאָנְגָּאנְטָמִיט תּוֹרָה אַוְן מְעַשִּׂים-טוֹבִים. זַיִהְאָבָּן, אַמְּדִי „עַמִּ-הָאָרֶצִים“, וואָם האָבָּן כְּבָעָר נִשְׁתָּבְּאָנְגָּאנְטָמִיט גַּוּזָאָלָט גַּיְין אַיְן שְׁפָּצָן בַּיִּדְךְ רְבָּנִים — זַיִהְאָבָּן נַאֲךְ אַיִן פֿוֹפְּצָנְטָן יָאָרָה הָנוּנְדָּעָרָת אַוְפְּגָּנְעָרִים דָּסָס פֿאָרְשְׁנְוּרְוּעוּטָע יְדִישָׁעָן לְעָבָּן, גַּעַשְׁאָפָּן די יְדִישָׁע לְיטָעָרָצָהָר, וואָם האָט פֿאָרְבִּיטָן עַולְמָ-הָבָּא אַוְיָףְּ עַולְמָ-הָהָהָה.

אַז מְעַן רְעַדְתָּו וועגן קְוָלְטָהָר, וועגען אַ קְוָלְטָהָר-מְעַנְטָשָׁן, קְוָטָעָן אַוְיָפָּן זַיִן-עַרְזְוּנְלְעָכְקִיטָן ווּיְפָרְוּסָט, דְּזַוְשָׁאִים. דָּסָס זַעְנְעָן מְעַנְטָשָׁן, וואָם האָבָּן זַיִהְאָבָּן אַנְגָּעָזָט מִיט אַגְּנָעָזָטָלָטָה הִיסְטָאָרִישָׁעָן עַשְׁרִותָן צְוָלִיבָּן אַגְּנָדְיוֹוִידְעָלָעָן צְוָעָקָה, ווי דער צִיל פָּוּן דער גַּעַשְׁכִּטָּע ווּאָלָט גַּוּזָעָן צַו בַּאֲשָׁפָּצָן אַינְגָּעָם יְחִידָה אַמְּדָעָל פָּוּן אַז אַוְיָטְעָרְלִישָׁעָר, רַאֲפִינְרָטָעָר ווּעָלָט. פִּישְׁטָט כְּעָדָה. אויב דאס וואָם פִּירְט אַז עַרְגָּעָץ נִישְׁתָּבְּאָנְגָּאנְטָמִיט קִיְּן מְעַנְטָשְׁלְעָכָעָן מִסְּרִיתָה-נְפָשָׁעָן צַו קְרִינְגָּן אַזְּאָלְטָהָר.

נוֹוואָה, חִסְּדִיּוֹם, סְאַצְּיָאַלְיּוֹם, יְדִישִׁיּוֹם, צְיוּנִיּוֹם, קְאַמְּנוֹנִיּוֹם — דָּסָס וְעַגְּנָעָן פּוּעַל-זַוְצָאָס פָּוּן גְּרוּיָעָן הִיסְטָאָרִישָׁעָן לְפָאָצָעָן. מִיר אַטְּעַמְּעָן די לְפָטָט, וואָם די הִיסְטָאָרִישָׁעָן אַרְבָּעָטָן אַוְן אַיְבָּרְקָעְרָעָנִישָׁן האָבָּן אַיְבָּרְגָּעָעָן לְאָוָת נַאֲךְ זַיִהְאָבָּן. די הִיסְטָאָרִישָׁעָן לְוָפְּט — אַזְּזַיְּן דִּי נְשָׁמָה פָּוּן יְעַדְעָר עַפְּאָכָעָן, אַיְרָסְטִיל. דָּסָס דְּאָרָף זַיִהְאָבָּן צְגָּאָנְגָּן פָּוּן דָּעָר יְדִישָׁעָר לְטָעָרְאָטָהָר אַזְּזַיְּן שְׁכְּנִישָׁעָן קְוָלְטָוָן. דָּסָס האָט שְׁוִין אַוְיָךְ יְ. לְ. פֿרְזָן גַּעַזְגָּטָן:

„...דָּסָס לִיְּסָט, דָּעָר גַּרְאָנִיט, אַזְּזַיְּן בֵּיתָן יְיִזְרָאֵל זַיִכְתָּעָר אַזְּזַיְּן הַעֲנוֹת — דָּסָס פֿאָלָקָ, זַיִהְאָבָּן, דָּסָס לְעָבָּן. זַיִהְאָבָּן עַזְּזָעָזָה טָרָה, זַיִהְאָבָּן דָּעָלִירָט עָרָה, זַיִהְאָבָּן שְׁאַפְּטָעָר אַרְבָּעָר.“

או מען רעדט זועגן יידן, דערמאָנט מען גלייכציזטיק (פֿון גַּרְעָצֵן בְּיַו
בעסיל רַאֲטָן), או מיר זענען שוין צוֹווִי טוֹזֶנֶט יַאֲרָדָם „עַבְ-הַטְּפָרִי“. ס' איז נישט ריכטיק.

די לכיש-בריוו, וואָס מען האָט אין 1945 אויַסְגַּעֲנְגְּרָאָבָן אַין אַרְץ-
ישראל, די לכיש-בריוו האָבָן אַ רְוקְ גַּעֲטָאָן די דַּאֲטָע אַוְיףּ מַעַרְ וַיְזַוְּיַת אַ
הַאֲלָכְ וַיְאַרְטְּוִיּוֹןְטָ.

די לכיש-בריוו זענען געשְׂרִיבְן גַּעֲוָאָרָן אַין די צִוְּיָוָן פֿון יַרְמִיה
הַנְּבִיא, 590 יַאֲרָדָם פֿאָרְ קְרִיסְטוֹסְן. אַוְן די בְּרִיווּ פֿון דַּעַם פַּאֲרוֹזָאָרְפְּעָגָעָם
פַּרְאָוִוִּינְ-שְׁטָעָטָל לְכִישׁ דַּעֲרְצִיְּלָן וַיְעַנְּג אַן אַלְטָעָר יַדְוִשְׁעָרְ קְוָלְטָוָר, וַיְעַנְּג
דַּעַם אַלְטָן רַעַיְ-כְּתָבְ, וַואָס אַיְזְ שַׁוִּין דַּעֲמָאָלָט, 590 יַאֲרָדָם
אַלְטָמְ גַּעַוְוָן הַנְּדָעָטָעְ יַאֲרָן. אַוְן די בְּרִיווּ קְוָמָעָן נִישְׁטָ פֿון דַּעַרְ קְרוּוֹן-
שְׁטָאָטָ, פֿון וּרְוּשְׁלִיםְ, וַואָסְיַעְגָּעָן פַּאֲרָאָן סְוּפְרִיםְ, וַואָסְקַעְגָּעָן שְׁרִיבְּיָוָן, נִאָר
די בְּרִיווּ קְוָמָעָן פֿון אַ פַּאֲרוֹזָאָרְפָּעָן שְׁטָעָטָל. אַוְן די חַאנְטְשָׁרִיפָּט אַיְזְ אַ גַּעַ-
נִיטָּעָ, אַ זְיכָרָעָ. דַּאֲס אַיְזְ דַּעַרְ בַּעַסְטָעָר בְּאָוֹוָיְן, אַוְן שַׁוִּין מִיטָּ 26 הַזְּנָדָעָטָ
יַאֲרָן זְרוֹיָק זענען מִירְ, יַיְזָןְ, גַּעַוְוָן דַּאֲס עַמְ-חַסְפָּרָ.

ס' אַיְזְ גַּעַנְג זִיךְ צַוְּ פַּאֲרָטִיפָּן אַין דַּעַרְ גַּעַשְׂכָטָעָ פֿון תְּגָנְךְ אַוְן דַּעַרְזָעָן
פַּאֲרָד זִיךְ די גַּעַשְׂכָטָעָ פֿון דַּעַרְ גַּאנְצָעָרְ וּוּלְטְ-לִיטְעָרָאָטָוָר.

די פְּרִיְידְ פֿון שָׁאָפָּן, די מַעְנְלָעָכָעְ פַּרְאָוָעָן, די טִיעָפָעְ לִירִיקְ, נִישְׁטָ בְּלוּוּזְ
פֿון אַ בִּימְלָ, וַואָס שָׁאָקָלָט זִיךְ אַין פְּעָלָהְ, נִישְׁטָ בְּלוּזְ פֿון אַ יְחִידָה, נִאָר אַיְזְ
פֿון אַ גַּאנְזְ פְּאָלָקְ, וַואָס לִיְדָט אַוְן וּוּיְטִיקָטְ. דַּעַרְ מַעְנְטָלָעָכָעָרְ דְּרָאָנָג אַוְן
גַּעַרְאָגָלְ, דַּאֲס וּוּלְזְ דַּעְרָגָיְן צַוְּ דַּעַרְ אַיְבִּיקִיָּטְ, דַּאֲס וּוּלְזְ פַּאֲרְכְּלִיבְּיָוָן אַוְיךְ
דוֹרוֹתְ, דַּאֲס וּוּלְזְ אַרְיִינְגָעָנוּמוּן וּוּרָוָןְ, אַוְיבְ נִישְׁטָ אַין „גְּבָאיִיםְ“, אַיְזְ בְּאַטְשָׁ
אַין „כְּתוּבִיםְ“, וַיְיִ „שִׁירְ-הַשְּׁרִירִיםְ“, וַיְיִ „קְהַלְתָּ“, וַיְיִ „אַסְטָרָ“. דַּעַרְ קְאַמְפָ
טִיטָ „בּוּסְרִירָאָןְ“, וַואָס וּוּרָטָ עַטְלָעָכָעְ פֻּעָרְצִיקְ מַאֲלָלְ דַּעְרָמָאָנטָ אַין תְּלָמָדָ
טִיטָן טְרָאָדִיצְיָאָנָעָלָן „כְּכֹתָבָןְ“ אַוְן אַיְזְ נִישְׁטָ אַרְיִינְגָעָנוּמוּן גַּעַוְאָרָן אַין
„כְּתוּבִיםְ“. — דַּאֲס הָאָט אַירְ דַּעַם גַּאנְצְ גַּעַרְאָגָלְ פַּאֲרָ אַוְשְׁטָרְבְּלָעְכְּקִיּוּטְ.
די עַרְשָׁטָעְ אַיבְּרוּעָצָזָונְג אַין דַּעַרְ אַיְרָאָפְּעָאַיְשָׁעָרְ לִיְטְזְיָאָטָזָרְ אַיְזְ
דַּעַרְ תְּגָנְךְ — די סְעַפְטוֹאַגְּנָנָטָעְ.

די אַיבְּרוּעָצָזָונְג הָאָט גַּעַעַפְּנָטְ פַּאֲרָן גְּרִיכִישָׁןְ פְּאָלָקְ נִיּוּ הַאַרְיוֹזָאָנָטָןְ,
חָאָטְ אַרְיִבְּעָרְגָּעָפְּרִיטְ די גְּרִיכָן אַין אַ נִיּוּרְ וּוּלְטָ, וַואָס אַיְזְ פַּאֲרָ זִיְ גַּעַוְוָעָן
אַיְגָאנְצְ אַפְּרָמָדְ. אַדְאָקְ דַּעַרְ אַיבְּרוּעָצָזָונְג הָאָבָן אַוְיךְ יַיְזָן אַרְיִיבְּ-עַפְּרִיטְ
אַוְן אַפְּשָׁר אַרְיִינְגָעָנוּבָעָטְ, אַין דַּעַם יַיְדִישָׁןְ לְעַבְ-קּוּקָ, אַין דַּעַם יַיְדִישָׁןְ

זועלט-kok, גרייבישע געדאנקען אונ אידיען.

פָּרָה-יְלִיקֶת גַּעֲוֹזָרָן בְּיֵד אַלְעַקְסָאַנְדְּרִיךְ יִזְׁדָּן. עַמְּזָא אַזְּנָבְרִיךְ גַּעֲוֹזָרָן
מִימְּדָעַ דָּעַר תּוֹרָה-אַיְבָּרְעָזְצָוָנָג אַיְן גַּרְכִּישָׁ, אַיְן אָוֵךְ דִּי גַּרְכִּישָׁ שְׁפָרָאָן
דָּעַר גַּלְוִיבָּן, אָז דִּי אַיְבָּרְעָזְצָעָר הַאֲבָן בְּיֵד אַרְבָּעָט גַּעֲהָאָט „עַלְיתָה-
קַשְׁתָּמָה“.

די אלעקסאנדרייר יידן האבן געוקומט אויפֿ די איבערוועצעה, זיין אונגענבייאם. און איז ס'גראיכישע לשון איז פאראהייליקט געווארן, זענען איז פפאראהייליקט געווארן די פילאזאפאיש-גריביש׷ ווערך, וואס זענען געווען געגענט צום יידשין גייסט, צום עטיש-מאנטאטע איסטישן. מיט וואָס פֿאָר אַ ההייליקן ציעטער ייך פֿילאָזֶן רעדט וועגן פֿלאָטאנען.

אנן אויב די תורה-אייבורעצעונג איז גראכיש איזו פאָר די אַרְצַ-יִשְׂרָאֵל יידזּ געווען אַטרוּיר, אַ צוֹוִיטָר „מעשה ענֶל”, איזו עס פאָר די אלעַקְסָאנְדְּרִיךְרָאָרְ יידזּ געווען אַ יְסָמְטָבָן, ווֹאָס מַעֲןָה הָאָטָן גַּעֲפִיעַרְטָן פָּזָן, יָאָרְ צָיָאָר. דערמײַט האָבען די גראכישע יידזּ אָונְטָעְרָגְעַשְׁטָאָרָאָן דעם גַּרוּזִין קָוָלְטָוּלְעָן ווּערְטָפָן דער אייבורעצעונג. סָאַיזּ מַקְוִים גַּעֲוָאָרָן דער חָלוּם — “יפִּיפּוֹתָו של יִפְתָּחָה לְשָׁם” (גראכישע שיינְקִיּוּט זָאָל זָיוּן אַיזּ יִדְיּוּשָׁ גַּעֲצַעְלָטָן).

ארום דער איבערוועציגונג אויז פאראן אַ שלל לעגענדעם, ס'איין פאראן גאנצע ליטעראטור. און כאטש מיר וווײסן היינט, אָז די איבערוועציגונג אויז נוישט געמאכט געווארן פון צוועייז אָזונ-זיבערעיך חכמים און נישט זײַטן פאָר לאָנג פון עיגפֿטישן תלמי דעם צוועיתן, וווײסן מרד אֶבער אויך, אָז דער מהבר פון די איבערוועציגונג-לעגענדעם, אַרישטיאם, אויז געווען אַ זיך, נוישט קיקין גויז, נוישט קיין הוּפֿ-מענטיש בעים קיניג.

נישט געוקט דערוף, אוין פאָרטן אַסְט אַמת אַין אַרְיסְטִיאָס בְּרוֹוֹן.
 אוין יָאָר 132 פֿאָר קְרִימְטוֹן, וּוּנוּ בְּזִיסְרָאָס אַיְינִיקָל אוּנְקָומְעָן
 קְיִינְזָן אַלְעַקְסָמָןְדְּרָעָן, אוּזָ שְׁוֵין כְּמַעַט גָּאנֶץ תְּגָנְדָבָן אַיבְּעַנְגְּעוּצָט אַין
 גְּרוּכִּישׁ. דַּי אַיבְּעַרְזְּעַצְּנָג הַאֲטָם זַיְךְ גַּעֲזִינוֹן אַ 150 יָאָר. הַיְסָט עַט, מַעַן הַאֲטָם
 אַנְגְּעַהוּבוֹן אַיבְּעַרְזְּוֹעָן דַּי תּוֹרָה אַין גְּרוּכִּישׁ אַן עַרד 280 יָאָר פֿאָר קְרִימְ
 טְוֹן. דָּאָס אַיְזָן דַּעַר צִיּוֹן פֿוֹן תְּלִמְיָה פֿילְאַדְעָלָפּוֹם.

דורך גראיביש איז די ליטעראטטור פונעם יוד געווארן זאם איגנטזט פון דער מענטשטייט. און דער גראיבישער איבערזעציגונג וואלט אומגעלאַד געוווען איראָפֿע וְאֵל ווערן קריםלאַד. און דער סעפּטאָגִינטָע וואלט מעין

ニישט געהאט קיון יודיש-אלעקסאנדרישע ליטעראטור, קיון יודיש-אלעך-סאנדרישע פילאזהפייע.

וואר אן אנטראפמאפרישער באגראף איז דער תורה — איז ער אין דער איבערזעציגונג אַפְגָעוּוִישַׁט גַעֲוֹאָרֶן. פָוּן „גָאָטָם הַאָנָטָם“ אַיְזָ גַעֲוֹאָרֶן, גָאָטָם מַאָכָט“. דערצו אַיְזָ דֵי גַרְיכִישָׁע שְפָרָאָךְ גַעֲוֹעָן מַעַר מַסְוָגָל אַוְיפְּצִינְגָעָמָעָן דֵי פִילָאָזָפִישָׁע בָאָגְרִיפָן.

„וַיַּבְרָא אֱלֹהִים אֶת הָאָדָם בְּצַלְמוֹ“ — אַוְן גָאָט הָאָט בָאַשָּׁפָן דָעַם מענטש אין זיין געשטעטלט — אַין דָעַם זָאַץ אַיְזָ נִישְׁטָטָם קיון רָמוֹן, קיון אַנְדִיְוִיט פָוּן פִילָאָזָפִישָׁע. אַין דער סֻעְפְטוֹאָגְנָמָע אַיְזָ דָאָם וּוְאָרֶט, „בָצָלָם“ — געשטעטלט — אַיְבָרְגָעָזָעַט גַעֲוֹאָרֶן מִיטָן וּוְאָרֶט, „אִיקָאָזָן“, וּזָאָם דָרְמָאָנָט שָׁוִין אַ פִילָאָטָנִישָׁע אִידְיוּעָ. דער גַרְיכִישָׁע אַוְיסְדוּרָק אַנְטָחָלָט מַעַר וּוְיָדָר הַעֲבָרְאָיְשָׁר, דָעַרְמִית הַאָבָן זִיךְ בָאָנוּצָט דֵי יְדִישְׁ-גַרְיכִישָׁע אָוִים-טִוִישְׁטָעָר אַוְן אַרְיִינְגָעָבָרָכָט אַין דער תורה פִילָאָטָאָנס אִידְיוּעָן-לְעָרָע.

געמט דָעַם פָסָוק אַין שְׁמוֹת: „וַיָּעַלְוּ מֹשֶׁה וְאַהֲרֹן... וְיַרְאֵו אֶת אֱלֹהִי יִשְׂרָאֵל“ — אַוְן מֹשֶׁה אַנְדָרְגָעָזָעַנְגָעָן... אַוְן זָאָבָן גַעֲוֹעָן דָעַם גָאָט פָוּן יִשְׂרָאֵל. דֵי סֻעְפְטוֹאָגְנָמָע וּזָאַט אַיְבָר אַנְשְׁטָטָם „גַעֲוֹעָן זָאָט“, — „גַעֲוֹעָן סְפָלָאָזָן“, גַעֲוֹעָן דָעַם „מָקוֹם“. דָאָם אַיְזָ סְעַרְשָׁטָע מִאָל, וּזָאָו גָאָט וּוְעָרָט בָאַצְיָכָנָט מִיטָן וּוְאָרֶט, „מָקוֹם“. אַוְן פָוּן דער סֻעְפְטוֹאָגְנָמָע, פָוּן גַרְיכִישָׁן, אַיְזָ עַמְּאַרְבָּר אַין הַעֲבָרְאָיְשָׁ, סְאַיְזָ גַעֲוֹאָרֶן אַ שְׁטִיקָן פָוּן אָונְדָעָר וּוּלְטָקָוק.

סְעַרְשָׁטָע בָזָק אַין דער וּוּלְטָלְ-לִיטָעָרָטָור, סְעַרְשָׁטָע בָזָק פָוּן גְרוּוּם באַדִימָט, פָוּן גְרוּוּם פָאָרְנָעָם, אַיְבָרְגָעָזָעַט צָו וּוּרָג, אַיְזָ גַעֲוֹעָן דער תְּגָנָה. דֵי גַרְיכִישָׁע אַיְבָרְגָעָזָונָג, דֵי סֻעְפְטוֹאָגְנָמָע, אַדָּעָר וּוְיִחְיִסְטָמָט בַיִו אָונְדוֹ, „תְּרָגּוֹם הַשְׁבָּעִים“, אַיְזָ נִישְׁטָמָע גַעֲוֹעָן דֵי עַרְשָׁטָע אַיְבָרְגָעָזָונָג. שְׁוִין עֹזָאָר אַוְן פִינְפְּטָן יִאָרְהָוְנְדָעָרט פָאָרְ קְרִיסְטוּסָן, הָאָט גַעֲלִיְעָנָט דֵי תורה פָאָרְן פָאָלָק יִשְׂרָאֵל אַוְן זַי גְלִיאָק אַיְבָרְגָעָזָעַט אַיְזָ אַרְאָמִישָׁ, וּוּ סְשָׁטִיטָה אַיְנָנָחָמָה: „וַיָּקָרָא בְסֶפֶר בְּתוֹרַת הַאֲלֹהִים מִפְרָשָׁ“. אַוְפָן וּוְאָרֶט, „מִפְרָשָׁ“ זָאָגָן אָונְדוּרָעָר חַכְמִים, אַזְעָזָאָר הָאָט גַעֲלִיְעָנָט דֵי תורה אַין לְשָׁׁן-קָודָש אַוְן זַי גְלִיאָק אַיְבָרְגָעָזָעַט אַיְזָ אַרְאָמִישָׁ.

וּוְיִזְט אָוִים, אַזְיָזָן, וּזְעָזָן זַי גַעֲלִיְעָנָט צְוִירִקְעָקְומָעָן פָוּן בָבָל, הַאָבָן שְׁוִין נִישְׁטָמָע גַעֲלִיְעָט קיון גַעֲלִיְעָט. דֵי תְּרָגּוֹםִים, דֵי אַיְבָרְגָעָזָעָגָעָן, זַיְעָנָע אַבָּעָר נִישְׁטָמָע גַעֲוֹעָן קיון גַעֲלִיְעָט. סְאַיְזָ אַלְעָן גַעֲוֹעָן בָעָל-פָה. דער

איבערזעצעער, דער „תרגמן“, איז געשטאנגען הינטערן „בעל-קורא“. נר האט נישט געטארט אונשפערן די הענט אין שלחן. ער איז געשטאנגען גלייך, ווי פאר מלכות און אויף אויסנונויניק איבערגעזעצעט יעדן פוק, איט איבערגעזעצעט מיטן זעלבן ניגון און מיט דעם זעלבן טראפ ווי דער בעלה-קורא. דער צו זענען העבר�יש און אראמיש ליבלעכע שועטטע. דער אראמישער תרגום איז נישט בלויו אן איבערזעצעונג. תרגם איז אויך טויטש — באך, פרש — פארטיטישן.

אין די איבערזעצעונג פון תנ"ך ליגט שוין ס'ויגעלע אングענדייט פאר דער „צאינה וראיינה“, וואס וועט געבערן ווערן אין א פוליש שטעהט מיט איבער צוויי טוינט יאָר שפערטער. אין די תרגומים גנבט נישט רהאל איר פאטערם תרפים. זי נעמט זי בלויז צו. לאה האט נישט קיין רויטנא פאַרוּוֹיַנְטָא אַיְגָן. זי האט שיינע, ליכטיקע אַיְגָן. משה האט נישט חתונה געהאט מיט אן „אַשָּׁה כּוֹשִׁית“, מיט א געגערטע. ווי פאמט עם טאָקע פאר משחה? ער האט חתונה געהאט מיט א שינער פרוי. מיט די אראמיש איבערזעצעונג האבן זיך בגאנזט די יודן פון אַרְצָה יישראל, פון בבל. אין די צייטן פון די תנאים, פון די ערשות אַמְרָאִים אַיז אַרְצַ-יִשְׂרָאֵל געוווען דער שאָפָעָר, בְּכָל — דער איבערגענעםער. און דארט, וואו מען האט נישט גערעדט קיין אַראָמִיש, אין פֶּרֶם, אין פֶּצְרִים, האט מען די תורה געליענט און די לאַנדשפראָכָן, וואס יודן האבן גע-רעדט.

א יידיישער דיבטער פון צווײַיטן יאַרְהוֹנְדָּעָרט פאר קרייסטומן זאגט: „נישטאָ קיין לאָנד אויף דער וועלט, ס'זָּלָן דאָרטן נישט זיין קיין יודן“. האט דעמאָלט אַ ייך אויסגעוֹוֹזְנָדָעָרט, האט ער נישט בלויו געהאט צו אַדרעם פון אַ ייך, נאָר די לאַנדסְלִיטָה האבן אַים מיט פרײַד אויפֿגעַנְכָּעָן. און דער ייך האט נישט געוֹזְנָדָעָרט אלְין. גאָט איז מיט אַים בִּינְגָנְכָּנְגָּן. דער ייך האט פֿאָרְשָׁפְּרִיטָט, אַיבָּעָר יִמְעָן, די תורה זיין.

בשעת די תרגומים זענען געוווען בלויו פאר יודן, איז די גְּרִיכִישָׁע תורה איבערזעצעונג, די סְעָפְּטוֹאָגִינְטָא, געוווען פאר יודן אַן נישט-יידן. ווי קומט עם אַבעָר, וואס איז דער צוּיָּיט פון ר' עקיבאָן האבן יודן זיך ווידעער גענִיְטִיקָט אַיז אַ נִיְעָר גְּרִיכִישָׁע אַיבָּעָר זעצעונג אַן זיך עקלְמָד אַיבָּעָר זעצעונג? וווער האט זיך געדאָרְפָּט? אַן צוֹלִיב וואס האט מען זיך מאָכָט?

דער ענטפער אוין א פשוטער — דאס דעמאָלטְדוּיקָע יְוִידִישָׁע "עַבְן הַאֲטָמָגֶעָפָאַדְעָרֶט נַאֲךָן אַיְבָּרוּעָצָנָגָה. הַוְנְדָעָרְטָעָר מְזִוְּנָטָעָר יֵידָן הַאֲבָן נַאֲךָן אַלְזִינְגָּרְעָדְטָעָר גְּרִיכִישָׁאָן דִּי יֵידָן הַאֲבָן זַיְקָמָעָר נִישְׁתָּגָעָנָט בְּאַנְצָן מִיטָּהָר עַפְטוֹאַגְּנִינָטָע.

איין פְּילָאָס צִיְּטָן אוין בי דִּי גְּרִיכִישָׁ-דְּרָעְדְּנִיקָע יֵידָן דִּי בְּעַפְטָאַגְּנִימָע גַּעֲוֹעָן אַזְוֵי חַיְּלִיק, וַיְיַי דָּרָר הַעֲבָרָאַישָׁעָר אַרְיִינְגָּאַל. איין אוין אַרְחַונְדָּעָרֶט נַאֲךָן פְּילָאָס נַעֲמָנָה הַאֲטָמָז זַיְקָמָעָר אַלְזִי גַּעֲהָאָט גַּעֲנְדָעָרֶט. איין דָּעָס זַעְלָמָן יָאָרֶת הַמְּנְדָעָרֶט אוין גַּעֲוֹעָן יְעוֹסָם גַּעֲבָרָת אָנוֹ זַיְן וּזְקָטָן. דִּי קְרִיסְטָן הַאֲבָן נִישְׁתָּגָעָנָט בְּלִיּוֹ אַיְבָּרוּעָנָמָעָן דִּי סְעַפְטוֹאַגְּנִינָטָע, וַיְיַי הַאֲבָן אוּרִיךְ בַּיּוֹם אַיְבָּעָר-שְׁרִיבָּן וַיְיַי גַּעֲמָאָכָט אַוְסְבָּעָסְעָרָוּנָגָעָן, וַואָסָם זַאלָן פָּאָרָן קְרִיסְטָנָטוֹם.

יֵידָן הַאֲבָן נִישְׁתָּגָעָנָט גַּעֲקָעָנָט פָּאָרְטָרָאָגָן דָּאָס וּוָאָרט "קְרִיסְטָאָס" אַיְזָדָעָר סְעַפְטוֹאַגְּנִינָטָע, וַואָס אַיְזָנִישְׁתָּגָעָנָט מַעָּר וַיְיַי אַיְבָּרוּעָצָנָגָה פָּוּנָעָם וּוָאָרט "מְשִׁיחָה" — דָעָר גַּעֲזָלְבָּטָעָר. יֵידָן הַאֲבָן נִישְׁתָּגָעָנָט גַּעֲקָעָנָט פָּאָרְטָרָאָגָן דָּאָס וּוָאָרט "יעֻזּוּם", וַואָס אַיְזָנִישְׁתָּגָעָנָט מַעָּר, וַיְיַי אַיְבָּרוּעָצָנָגָה פָּוּנָעָם וּוָאָרט "יהָושָׁעָ". אַיְזָנִישְׁנָן גְּרִיכִישָׁע יֵידָן אוּזָן יְעוֹזְמִיחְשָׁע גַּעֲוֹעָן אַפְּאַפְּלוֹעָדָעָר נַאֲמָעָן. דִּי קְרִיסְטָן הַאֲבָן אוּרִיךְ גַּעֲנְמָעָן אַיְבָּרוּשָׁרִיבָּן דִּי סְעַפְטוֹאַגְּנִינָטָע. יוֹסְטִינָס, דָעָר הַיְּלִיקָעָר, עַקְיָלָטָם אַמִּיטְצִימְטָלָעָר, הַאֲטָמָז בָּאַשְׁוֹלְדִיקָט דִּי יֵידָן, אַזָּזָיְיַי הַאֲבָן גַּעֲפָעַלְשָׁטָמָט דָעָם פָּסָוק: „אָמָרוּ בְּגּוֹיִים יְהָוָה מֶלֶךְ“ — זַאנְטָ צְוּוּשָׁן פְּעַלְקָעָר גַּאֲטָמָט קִינְגָן. אַיְזָנִיְיַי סְעַפְטוֹאַגְּנִינָטָע אַיְזָגְעַשְׂתָּאָגָעָן:

יֵידָן הַאֲבָן אַפְּגָעָוָאָרָפָן דִּי סְעַפְטוֹאַגְּנִינָטָע אַיְזָמִיט דָעָר הַיְּלָפָט פָּוּן רֵיַעַיְבָּאָן, מִיטָּהָר הַיְּלָפָט פָּוּן רֵיַהָוּשָׁע בְּן הַנְּנִיחָה, הַאֲטָמָז דָעָר גָּר, עַקְיָלָט, גַּעֲמָאָכָט אַנְיָעָ אַיְבָּרוּעָצָנָגָה.

מִיטָּהָר נִיעָר אַיְבָּרוּעָצָנָגָה הַאֲבָן יֵידָן בָּאַקְעַמְפָט קְרִיסְטָנָטוֹם. יוֹאוֹ אַגְּרִיכִישָׁר גַּעֲדָאָנָק, אַדָּעָר אַקְרִיסְטָלָעָכָר אַנְדִּיָּט, הַאֲטָמָז עַקְיָלָט אַפְּגָנָעָט, וַיְיַשְׁתָּה, אַפְּגָנָעָט. עַר הַאֲטָמָז נִישְׁתָּגָעָנָט בְּלִיּוֹ אַיְבָּרוּגָעָזָעָט וּוּרְטָמָעָלָעָךְ דִּי תּוֹרָה. עַר הַאֲטָמָז אוּרִיךְ פָּאַרְיִידִישָׁט דָעָם גְּרִיכִישָׁן סִינְטָאָקָסִים. נִישְׁתָּאַזְמִוָּסָט הַאֲטָמָז מַעָן אַיְם בָּאַשְׁוֹלְדִיקָט, אַז עַר וּצְצָט נִישְׁתָּגָעָנָט אַיְבָּעָר קִיּוֹן וּוּדְמָעָר, עַר וּצְצָט אַיְבָּעָר טְרָאָפָן. עַר הַאֲטָמָז אַפְּיָלוֹ גַּעֲשָׁמָעָן אַז וּוָאָרט אַיְן גְּרִיכִישָׁ פָּאָרָן הַעֲבָרָאַישָׁן אַקְזּוֹאַטְמִיוֹו „אָתָה“. גַּאֲטָמָס נַאֲמָעָן „יְהָוָה“ זַאֲטָמָעָר נִישְׁתָּגָעָנָט אַיְבָּעָר-גַּעֲעָצָט, וַיְיַי סְעַפְטוֹאַגְּנִינָטָע „קְרִיסְטָאָס“ — הַאֲרָר, אַדְוָנִי. עַר הַאֲטָמָז אַזְמָעָטָם

איבערגעלאָזט דעם נאמען "יהוה" אין דעם אלטן יידישן כתב, אין דעם
"רעץ"-כתב.

און אוזו וויקלען זיך ארום דעם תנ"ך — דורות דורות. פון די תנאים
זו די גאנונים. פון די גאנונים צום יידישן רענעסאָנס אין פינצטעהן מיטל-
אלטער. פונעם יידישן רענעסאָנס ביז צום היינטיקן טאג.

טויזנטער יארן ווי דער ייד וויקלט די תורה, קושט זי, צידט זי אין
מענטעלען, אין קריינען. ער צילט די אוותיות, היט אָפּ דעם כתיב מיטן
קרי, האָלט הייליך די תיבת, דעם אַרְוֹנוֹקָדֶשׁ. דער ייד האָט טראָקָטָאָטָן
ווי נאָך צו מַאֲכָן טינט, ווי אוַיְסָצָאָרְבָּעָטָן פֿאָרְמָעָט, נִיעָן יְרַיעָות, שְׁרֵיבָן
אָפּ עַרְלְדוּקָן כתב.

טויזנטער יארן ווי יעדער ייד האָט זיך זיין ווינקעלע פֿאָר ספרים,
זיין ספרים-שענקל, זיון שטיקל ביכילאָטען. און ייד איז סינאניס צום פֿאָר.
יאָגָט מען יידן, מען ברענט זי — ברענט מען אוֹיך זייער עַרְבָּעָט ספרים. מיר
האָבָן דאָ כְּרָאָנִיקָעָם אָוֹן קִינוֹתָה, ווֹאָס באָשְׁרַיבָּן אָוֹן באָוַוְוִינְעָן די רְדִיפָּה
אוֹיף ספרים. אָוֹן דָּס לְעַבְתָּ יְעַדְעָר יְיָד אִיבָּעָר.

אִיך אלְיאַן דערמאָן זיך אָגָט אָוַנְפָּרָזָן.
ס'איַז גְּעוּעָן 1901. אִיך האָב זיך אַרוֹמְגָעָדרָיוּת אָוֹן אָ שְׁטוּמָעָר וּוּלָט
פֿוֹן היְזָעָר אָוֹן שאָטָטָן. כְּבִין פֿאָרְבִּיגְעַנְגְּעַנְגָּעָן די טּוּרְעָמָס פֿוֹן נַגְּטְעַדָּאָט,
דעם קוֹפָּאָל פֿוֹן פֿאָנְטָעָאָן. די שְׁטוּמָעָ שְׁטִינְגָּעָר האָבָן מִיר דְּעַרְצִילָט פֿוֹן
לוֹדוֹיָק דעם נִיְינְטָן, ווֹאָס האָט גַּהְיָיָן צְנוּפָנְעַמָּעָן אַלְעָ גְּמָרוֹת פֿוֹן
פֿרָאָנְקָרִיך אָוֹן זַיִן עַפְנְטָלָעָר פֿאָרְבָּעָנְעָן אוֹיפָּן פֿלָאָזָן, ווֹאָו אִיך בֵּין גַּעַנְתָּאָגָן.

אָרוֹם די גַּעַבְיָדָעָם האָבָן זַיִן גַּעַנוֹמָעָן שָׁארָן שאָטָטָן, מִיטְגָּעָברָאָכָט
מייט זיך פֿוֹן דער פֿינְצְטָרְנִישָׁ פֿאָרְשְׁטִיקָטָעָ קְוּלוֹת.
אִיך האָב זַיִן גַּעַנוֹמָעָן אַרוֹמְקוֹן, גַּעַנוֹאָלָט זַיִן צַי די דְּאָמִינִיקָאָנְעָר
רוֹקָן זַיִן נִישְׁטָט פֿוֹן הִגְּנָטָר דעם קִינְגְּלָעָכָן שְׁלָאָטָם.
כְּהָאָב קִינְגָּעָם נִישְׁטָט גְּעוּעָן. די ווֹאָך-זְעַלְגָּעָר האָבָן גַּעַשְׁפָּאָצִירָט זַיִך
אוֹין-צָוְרִיךְ מִיט די בִּקְסָן אָוֹן די העָנָט. די אָלְטָעָ בִּיְמָעָר מִיט די נַאֲקָעָט
צְוַוְוִיגָּן האָבָן גַּעַרְעָכָט אָוֹן צְוַוְוִישָׁן די פֿלְגָּלָעָן פֿוֹן די גַּעַבְיָדָעָם האָט זַיִך
סִיטָּאָל דֻּעָרָהָעָט אָ פֿיְיָפָּ, ווֹי די שְׁטוּמָעָ שְׁטִינְגָּר, ווֹאָס ווֹיְסָן אַלְאָ אָוֹן
שְׁוַוְוִיגָּן, וּאָלָטָן גַּעַנְגָּבָן אָ גַּעַהְיָמָעָן צִיכָּן מַעַן זַאֲלָ זַיִך הִיטָּן.

כְּהָאָב זַיִך אַרוֹמְגָעָקוֹקָט. ס'הָאָט זַיִך גַּעַפְנָט אָ טִירָל אָוֹן ס'איַז אַרוֹסָ-

געקומען דער משומד דונין. נאך אים אָ פַּרְאָצְעֶסְיָעַ דַּאֲמִינִיקָּאנָּעָר. דער משומד האט באזינגט דעם לעצטן פון די בעליותספות, דעם גרייז-גרוייען ד', ייחיאן.

פון הינטער די פינצטערע געביידעם זענען אַנְגָּעֵלָאָפָּן פַּאֲרָכְלֹוְטִיקְטָעַ יידן. זיין האבן געשרגין נישט מיט קיין מענטשלעכע קולות. און דאס פעל, ווילד פון פריד, האט געזוואנגען די יידן צי קוקן, ווי מען פאר-ברענט די גמרות, אויפן ועלבן ארט, וואו דעם רמבל'סס קעגנער האבן גע-היימן פַּאֲרָכְלֹוְטִיקְטָעַ דעם „מָרוּהַ-נְּבּוּכִים“.

טויוונטער גמרות-האבן געללאָקערט. די פַּיְעַרְדִּיקָּעַ אִיתְּיוֹת הַאָבָּן אַיִּינְגְּהַיִּלְּטַדְּ אַיִּשְׁטָמָט אַיִּן פְּלָאָמָעָן, גַּעֲוּיִינְגְּ — אַיִּזְ אָמָס די תורה אַזְּ דָּמָס אַיִּזְ שְׁכָרְ? "

און צוישן די געשרגיינַן האט זיך געללאָנטערט דער ניגען פון דער ישיבת, וואו דער גרייז-גרוייר ר' ייחיאָל האט געלערנט מיט זיינע הונדער-טער תלמידים, געלערנט פון אויסווענייך, אַן גָּמָרֶזֶת. אויפגעעהאלטן כ'פייער, געגעבען דעם ייד כוח און בטחן.

און דאס אַיִּזְ נישט בלוייז אַיִּן פְּרָאִיז גַּעֲוּעַן אַיִּן סּוּרָאָ, אַיִּן פּוּמְבָדִיתָאָ, אַיִּן קִירְוָאָן, אַיִּן קָאָרְדָּאָזָוָעָ, אַיִּן מִינְגָּעָן, אַיִּן אַנְמְטָעָרָדָס, אַיִּן ווּוֹן, אַיִּן פּוּזָן, אַיִּן לָוּבְּלִין, אַיִּן ווּרְשָׁעָן.

און נישט בלוייז אַמְּאָלָּ. אויך היינט. אַט אַיִּזְ אַ בִּילְדְּ פָּזְן פּוּלִין אויף צומאָרגְּנָס נָאָכוּן חָרְבָּן.

סּוּפְּפָטְעַמְּבָעָר 1939. סּאָיִזְ נָאָכָתָה. שׂוֹן פִּיר טַעַת-לְעָתָה וּוּיְ מְשֻׁלְּעָפָט

זיך אַ פְּאָזָוּזְיָרְ-צָוָגְּ פָּזְן ווּרְאַרְשָׁעָן קִין ווּילְגָעָן. עַם האט זיך דערהערט אַ גַּעֲשָׁרִיָּ. דאס גַּעֲשָׁרִיָּ, אַ שְׁבִּיצְיָקָם, האט זיך גַּעֲקִיְּקָלָט דָּרָךְ דָּרָךְ פַּינְצְטָעָרְנִישָׁ.

פָּזְן אַלְעָן וּוּיטָן קָולָות:

— טָאַ לָאָזָעָר עַר עַפְּעַנְגָּעָן די ווּאַלְיָוִן!

— עַר ווּוַיְלָ נִישְׁטָמָן?

— נָעַמְתָּ בַּיִּ אִים צָוָּדִי ווּאַלְיָוִן אַוְן ווּאַרְפָּט אִים אַרְוִוִּים פָּזְן ווּאַגְּגָן!

— נָעַמְתָּ אִים, חֲבֽוֹה! נָעַמְתָּ דַעַם יְיָ!

דאס גַּעֲשָׁרִיָּ האט נִשְׁתַּחַת גַּעֲלָאָזָט אַיִּנוֹצָן, גַּעֲשָׁתָאָכָן די אוּיעָרָן. אַ בְּלָאָנְדָעָ דָּצָמָעָ האט זיך גַּעֲכָעָטָן בַּיִּ אַ גָּלָחָ:

— זַיְיָ קָעְנָעָן דָּאָךְ טָאָקָעָ דַעַם יְיָ אַרְוִיסְוּאָרְפָּן.

דאס געשרוי איז געווארן גרעסער. די דאס האט איז אונגעכט
פ'נים אין ביידע הענט אריין, זיך שיר נישט צעווינט:

— כ'קען נישט הערן!

דער גלח האט זיך איז חייב געטאן. ער איז אריין צוישן די פאָסָאַ
ושיזון, האט זיך געפרענט:

— זואָס איז דאָ?

— דער ייך באָהאָלַט עפָם פון אונז, — האט דער הויפָט-טומלעַר
געמָאָכָט פְּלָצִין פָּאָרֶן גָּלָח — פִּירְט עפָם אֲרוֹיָס פָּוּן וּאוֹרְשָׁעָן.

— זואָס פִּירְט ער?

— דאס ווילַן מֵיר וּוַיסָּן.

עמיינער האט אַנְגָּעָצָונְדָן דאס שטייקל ליבט איז דער לאַמְּטָעָנָן. אוֹין
פָּאָרְשָׁלָאָפָעָנָן, אַיבָּרְגָּעָשָׁרָקָעָנָן. בְּלוּיוּן דער טָוּמָלָעָר, אַ גָּלָעָר, גַּעַנְקָטָעָר גָּוִי, זואָס איז עַנְגָּלָעָךְ אַוִיפָּאָ קְוִילָעָר, צִי אַוִיפָּאָ קְזִירָה-הַעֲנָדָלָעָר.
בְּלוּיוּ ער האט אַיְוָנָגָלִיָּגָט וּוּלָטָן.

אַ יְוָנָגָעָר יְיך, אַן אַוִימָגָעָמָגָעָטָעָר, אַין די אוֹין טְרוּיָעָר, האט זיך
אוֹפָגָעָשָׁטָעָלָט. ער האט גָּעוֹיוֹן דעם גָּלָח אַוִיפָּאָ דער אַפְּנָגָעָרְבָּעָנָה, צְעָרָאָץ
טעָנָגָעָר וּוְאָלִיָּג, אָוּן זַי גַּעֲפָנָט:

— פָּאנְנִיעָ קְזַעְנְדוֹן, אַיר זַעַט זואָס אַיך פִּיר? דַעַתְּן מַעֲסָטָמָעָנָט
אוֹן אַנְדָעָרָעָ הַיְלִיקָעָ סְפִּירָם. כִּיְהָאָב אַיבָּרְגָּעָלָאָט אַין זַאֲרָשָׁע אַ הַזָּוִי, אַ
גַּעַוּעַלְבָּ. פָּוּן מִיּוֹן גַּאנְצָ פָּאָרְמָעָן הַאָב אַיך בְּלוּיוּ זַאֲסָם גַּעַרְאָטָעָוּוּת. אוֹן
דער פָּאָרְשָׁוִין — האט דער יְיך אַנְגָּעוֹיוֹן אַוִיפָּאָ גָּלָן פָּאָלִיאָק — האט זיך
אַנְגָּעוֹצָט אַוִיפָּאָ מֵיר. אָוּ כְּפִיר... כְּזָוִיָּס זַאֲסָם? פְּרָעָגָט אִים! ער ווּלְמִיד
דוֹוקָא אַרְוִיסָוּאָרָפָן מִיט דער ווְאָלִיָּג פָּוּן וּוְאָגָּן, מִינְגָּט, אָוּ אַיך אַיז אַ
כִּישָׂפָּמָאָכָעָר, וּוּטָט נִישְׁטָט דֻּרְחָרְגָּעָט וּוּרָן.

סַגְּלָעָלָכָטָעָר בַּיּוֹם עַולְמָ אַיז גַּעַבְלִיבָּן שְׁטָעָקָן אַין הַאַלְדוֹן. מעַן האט זיך
בְּאָרְשָׁעָמָט פָּאָרֶן אַיְוָנָגָעָם חַוְּבָן. אַ פָּאָלִיאָק האט גַּעַזָּאָגָט נַעַם: להָזָה:
— דער פָּאָן קְשָׁאָגָדוֹשָׁ האט גַּעַזְעָן, זַאֲסָם אַ יְיך האט: עַדְאָטָעָוּעָט

פונעם חורבן? אט-דא, אין דער אלטער קולטור, זיינער, דאראך מען זוּן
דעם בות, וואס האלט זידן אויף...

און נישט בלויו טרויער איז געלעגן איינעם יודם באציאינגע זום ספה,
זום בוך. אויך פרײַד, א סך פרײַד איז פַָרְבִּינְדֶּן מיטן בוך. די פרײַד פונעם
זידישן קינד, וואס האט אַנְגָּעוּהֵיכְן צוֹ לערנען חומש. נישט איז איזין יידֿ-
שער שטוב איז די פרײַד פַָרְוּאַנְדֶּלֶט גָּוּוֹאָרֶן. איז אַ טְּפָעַקְטָּמָקְלָּ פָּאָרְ
קִינְדָּעָר. די פרײַד פונעם חתְּנִיכְחָרָה, וואס מען האט אַיט פַָרְשְׁרִיבְּן אַיז די
תְּנָאִים אַ שְׂסָפֶס, די רְמְבָּסֶס. די סְעוּדוֹת נְאָכְּלָן פַָרְעָנְדִּיקְּן אַ נְּסָתָּאָ, די
פרײַד פָּוּן שְׁמַחְתִּיתָוָה. אַטְ-דיַיַּ פרײַד דָּאָרָךְ מען ערשות אַיְכְּפָּאַדְּזִין.

אונדוזערע בוכעהנדער דָּאָרָפֶן זיך לערנען בי זיינער אַמְּאַלְיָקָע קָאָ-
לעָנָן ביַיַּ די פַָקְנְטְּרָעְגָּעָרָס ווי צוֹ אַנְגָּסְטִּירָן אַ בּוּן.

יוסף בן יקר, אַ פָּאַרְלָעָגָעָר אַז אַ פָּאַקְנְטְּרָעְגָּעָר, האט אַיז 1544 אַפְּ-
געדרוקט אַ סיְדָּוָר אוּפֶּן יִדְּישָׁ. עֲדַלָּאָוּת וְוִיסְּטָה דָּעָם אַיז אַ עֲדַרְקָמָן
אנָאָסָם, טָאָקָע אַיז זִין אַיְגָּעָנָעָם סְדִּוָּר, אַז זִין אַיְבָּרוּזָעָזָנוּג — אַיז פָּאָרְ-
גְּלִיאָק מִיט אַנְדָּעָרָע אַיז — „אַזְּאָ גְּרוּמְפָּר אַיְנְטָעָרְשִׁיָּהָד, זַיְיָ צְוִישָׁן אַן אַלְטָ
חוּיָּב אַז אַ יְוָנָגָעָר מַוְּדִּיָּה.“ ..

אַז מִין פָּאַרְגְּלִיאִיךְ אוּפֶּן די בְּלָעְטָעָר פָּוּן אַ סיְדָּוָר אַיז גָּעוּוֹן מִיטְּפִישָׁ
פָּאָר דָּעָר יִדְּישָׁר לִימְעָדָטוֹר פָּוּן יְעָנָגָר צִיְּמָה, וואס האט זיך גַּעֲרָבָנָט
מיַנְּזָה גַּעֲוָונָטָן גַּעֲשָׁמָאָק פָּוּן די פָּאַלְקָסְמָאָסָן.

לוּוִיט דָּעָם תַּלְמוֹד, לוּוִיטן „סְפָּר הַקְּבָּלָה“ פָּוּן רָאָבָּד, לוּוִיט דָּעָר צְוָאָה
פָּוּן רְ' יְהוָה אֱבָקְתָּבוֹן, לוּוִיט דָּעָם „סְפָּר חִסְדִּים“, לוּוִיטן „לְקוּמִי בְּהָרִיָּה“,
וּוְאָלָט מעַן לְיִכְתּוּ גַּעֲקָנָט צְוּנוֹפְשָׁטָעָלָן אַ שְׁלָחָן-עָרוֹר, זַיְיָ נָאָר אַ יִדָּ
זַאָּל זִיךְ בָּאָגִינְזָמִיט אַ סְפָּר.

אַז מעַן לְיִעַנְטָה דִּי אַלְעָ „עֲשָׂהָם“ אַז אַז „לְאַתְּעַשְּׂהָם“ פָּאַרְגָּעָסָטָה
אוֹסְרָעָט זִיךְ וּוּעָנָן אַ בּוּ. מעַן דְּעַרְזָעָט פָּאָר זִיךְ אַ לעַבְעָדִיק נְפָשָׁ, וּוּעָ-
מעַן „סְעַם הַסְּפָר“ גִּיטָּה אַפְּ גְּרוּוּם כְּבָוד. סְיוּעָרָת גְּנוּנִי באַשְׁרִיבָן זַיְיָ נָאָר
איַיְנְצָוּבִּינְדָּן סְפָרִים, זַיְיָ נָאָר זַיְיָ אַוִּיסְצּוּפְדָרָן אַיז „אַרְמָרִים“ (בִּיכְעָרָשָׁעָנָק).
זַיְיָ נָאָר זַיְיָ אַיְנְצָוּדָעָקָן מִיטָּטָעְפִיכְעָר, זַיְיָ זָאָלָן נִישְׁתָּפְאַרְנָעָצָט וּוּעָן. אַז

אויב ס'טראעפט זיך א פאָרפלוייזונג, צי א שרפה, אויז נאָכֵן נפש דאָרֶפֶט מען גלײַך רاطטעווען די ספרים. אוון איזצט — ווי אַרומצוביינְדֶן ספרים — וווען אוון ווי צו קושן ספרים. אוון אָז די ספרים וווערן צעריסן, ווי נאָך צו ברענְגִּין די "שְׁמוֹת" צו קבורה.

אוון אָז ביכער וענען געווען אָזוי טייער אוון היילֶיך, האָבן זיך שטָעֶן דיַק געפונְגָּן בעלְגִּים אַונְטַעֲרַצְשָׁלָגָן אַסְפֵּר. פֿון גָּאָר אַלְטָע צִיטָן בֵּין זַיְגִּינְטִיקָּן טָאג קָעָן מען געפִּינְגָּן אַוְיפְּשָׁרִיפְּטָן אַוְיפְּשָׁרִיפְּטָן:

אַט צִיטָר אַיך דָּרְיִי הַעֲבָרָעָאִישׁ אַוְיפְּשָׁרִיפְּטָן:

„רְגֹּנוֹ לְאַלְהָנוֹ, לוֹ הוֹדוֹ,

אַךְ לְקֹדֶשׁ הַסְּפָר לֹא תְּהִמֹּדוֹ.“

אַדָּעָה:

שְׁמַעוּ אֵלֵינוּ, הַטּו אַזְנִיכָּס הַקְשִׁיבוּ
הַתְּפִלְלוּוּ, אַחֲרֵי כֵּן סְפָרִי תְּשִׁיבוּוּ.

אויפְּנָן רַמְבָּ"מָס „מְלוֹת הַהְגִּינְיוֹן“, אַ יְרוֹשָׁה פֿון מִין זַיְדָה, גַּעֲפִיטָט זַיְך
אָז אַוְיפְּשָׁרִיפְּטָן:

„אָפַע עַל פִּי שָׁאָפָרוּ חַכְמִים לְכַתּוֹב עַל הַסְּפָר, אָבֵל לְחַתְּבִּים שְׁמָנוֹ כּוֹתֶר,
מִפְנֵי שְׁוֹשַׁן אַנְשִׁים צְדִיקִים, שָׁאַנְן הַוּלְכִּים דְ' אַמּוֹת בְּלִי נְטִילַת יְדִים וּנוֹטְלִים
סְפָרִים בְּלִי מְעוֹת, אַלְאָ בְּעֶשֶׂר אַצְבָּעָות“.

די אלְעָ „אוֹהָרָות“ זענען געשרהַבָּן אַין הַעֲבָרָעָאִישׁ. אוין יִדּוּשׁ הַאָב
אַיך קַיְנְמָאָל נִישְׁטָן גַּעֲהָאָט בָּאַגְּעָנָגָן אָז „אוֹהָרָה“ נִישְׁטָן צוֹ גַּנְבָּעָנָן קִין
בִּיכְעָר.

אויפְּנָן אַ בִּיכְעָר לִיצְיָאָצְיָע אַין בָּעָרְלִין, אַין 1931, הַאָב אַיך צְוָעָלִיק
געַקְוִיפְּט אָז „חַלְכָּות עַולְמָם“, מַאנְטוּבָה, שְׁנָג (1593). דָּאָרָת הַאָב אַיך גַּעַג
פּוֹנְגָּן אַן אוֹהָרָה פָּאָר גַּנְבָּה, גַּעֲשָׁרָבָן אַין יִדִּישׁ, אַין יִאָרָתָלְיָא (1671).

דָּעָרָת מַעֲקָסָת לִיְעָנָט זַיְך אָזוי:

„דאָז סְפַר אִיז מִיר לִיפֶן;
 וועֶר עַז שְׁטַעַלִיט דָעֵר אִיז אִין דִיף;
 זִין רִיטֶר אֹודֶר קְנַעֲכִיטֶן;
 הַנְגַעַן אִיז זִין רַעֲכִיטֶן;
 הַיּוֹם וֵי דִי תְשָׁרָה (י') חַלְיאָא לְפָקֶן;
 דָאֶךְ וְעוֹר עַז וּוֹיל קְוִיבָן;
 דָעֵר זָאָל נִיט דָאָ ערְפִין קְוִיבָן;
 דָאָז גַּעֲלִיט אִיז עַז וּוּרְבִּיטֶן;
 אַיִי עַד אַלְיכִת פָּאָר שֻׁעְרִיטֶן;
 וְעוֹן עַד אַבְעָר נִיט אַונְדְּשִׁיט וּוֹיל;
 זָאוֹ שְׁוִיגִיג עַד נּוֹמִין שְׁטִילֶן;
 דָעַן דָאָז גַּנְגִיט פָּאָר גִּיט אָנוֹן דָעֵר דְרָעֵק בְּשְׁטַעַיטֶן;
 דָאָס סְפַר הוֹיַת הַלְיכָות עַולְםֶן;
 וְעוֹר עַז נִיט קָעַן דָעֵר אַזְוִיט אִין גְּרוּז גְּלוּזֶן;
 דָעֵר וּוֹיל וּוֹיסְטֶן וּוֹעֵס דָאָס סְפַר אִין;
 דָעַן עַז אַזְוִיט יָא אַזְוִיפֶן טִיטְצֶן גַּעֲדוֹרְגַּש אָנוֹן פַּיל אַוְזִוְּגֶן
 פָּאָר צּוּקִיטֶן;
 דָעֵר קָאָב עַרְישֶׁט נִיעָא נִיטֶן;
 אָנוֹן דָוָא דִיאָ קָאָרְבִּין אַרְזִוָּן;
 דָעֵר נָאָךְ קָוָם עַד אִין אַונְדְּרָה הוֹיַן;
 וּוּרְבִּיטָעָד וְזָאָל זְעָהָן וּוֹעֵס עַד אִיז גְּנוּזִין;
 דָאָס וּוּרְבִּיטֶן אַלְיזֶן וּ(פָ)יְזָדוֹן אִים לְעַזְיוֹן.

אַט אִין אָן אַוִיסְצָג פָּוֹן רֵי יְהוּדָה אַיְבָן תִּבְגָּנָם צְוֹאָה: „טְפַסְד אַבָּן“ —
 די שְׁטַרְאָפֶ-דִּידֶן אָפָטְעָר צָוָם זָוָן. רֵי יְהוּדָה אַיְבָן תִּבְגָּנָם אַז גְּעוּזָן אָ
 דָאָקְטָאָר אָנוֹן אָן אַיְבָרְזָעַצְעָר, אַדְעָר וּזְיוֹן זָוָן רֵי שְׁמוֹאֵל רַופָּט אִים: „אַבָּיָן
 הַמְעֻתוֹקִים“ — דָעֵר פָאָטְעָר פָּוֹן דִי אַיְבָרְזָעַצְעָרָם. רֵי יְהוּדָה האַט אַיְבָרְזָעַ
 גְּעוּזָטָם פָּוֹן אַרְאָכְבִּיש אַוִיפֶן הַעֲבָרָעָאִיש די וּוּרְקָעָן בְּחַיִינָן, יְהוּדָה הַלְּזִין
 אָנוֹן אַיְבָן גְּבוּרוֹלָם. דָעֵר רֵי יְהוּדָה, וּוֹאָס אִיז גְּנוּזָן אָ בִּבְלַיאָפְיל, הַאַט

געהאט 8 גראיסע ביבליאטעך. ער זאגט אן דעם זונ, דעם שפערטערן אוּר
בערײַעצעֶר פון רמְבָּס:

“זונ מײַנוּ, חבר זיך מיט זײַנע ביכער. זע, אָז דײַנע ביכער-שענַק
זאלַן זיַּן די לוסטגערטנער, וואָן דָז אַלְסַט שפֿאַצְּרַן.”

“אִיד האָב זיך פֿאַזְאָרגַט מיט אָ בִּבְלִיאַטַּעך, וועט נישט דָאָרְפַּן
בָּאָרְגַּן קִיּוּ בֵיכָר, זיך דְּרִיעַן אָ קָאָפַ, וויִ זְיַיַּעַן חֲבָרִים, ווֹאָס זָוְכוּ
בֵיכָר אָנוּ גַעֲפִינוּן זַיִּן נִשְׁתָּח. פָוּ אָנוֹדָרְעַן בֵיכָר האָב אִיד זיך
פֿאַזְאָרגַט מיט צָוַיִּים, מיט דָרַיִּים קָזְעַמְפְּלָאָרוֹן.”

“יעַדְן וְאַשְׁ-חוֹדֵש קָוָג אַיבָּעָר דְּיַיְנַע הַעֲבָרָאִישׁ בֵיכָר. יַעַדְעַ צָוַיִּים
חוֹדְשִׁים — דְּיַיְנַע אַרְאָבִישׁע. שְׂטָעַל אָוִיסַּט די בֵיכָר אָזְוִי זָלְסַט
לִיְכַט קָעַנוּן גַעֲפִינוּן. דָז דָאָרְפַּט וַוְיסַּן אַיְן ווֹאָס פֿאַרְעַן פְּאַלְיַץְעַן,
אַיְן ווֹאָס פֿאַרְעַר שָׁאנָג, סִיבּוֹד שְׁטִיטַת. אַיִן יַעַדְעַ אַפְּטִילְלוֹנַג דָאָרַךְ
לִיגַּן זַיִּן רְשִׁימַה פָוּ די בֵיכָר ווֹאָס גַעֲפִינוּן זַיִּן דָאָרְטַת. קוֹק אַפְּטַ
אַיבָּעָר דְּיַיְנַע קָאָטְאָלָגָנוֹן, זָלְסַט גַעֲדַעַנְקָטוּן יַעַדְעַם בּוֹזַן.”

“קָעָן אַיְנַעַר זַיִּן נִשְׁתָּח קָוִיפּוּן קִיּוּ בּוֹז אָנוּ קָוָמַט צַוְּרַיִּן אַיִּשׁ
סִיבּוֹז. זַעַ אַבָּעָר מְעוֹן זָאָל זַיִּן בֵיכָר אַפְּגַעַבָּן. טַו אַכְּטַוְונַג אָזְיַיִּשׁ
דְּיַיְנַע בֵיכָר, ווֹיקַל אַיבָּעָר די בֵיכָר-קָאָסְטַנַּס מִיט טַעַפְּכָרָר. זַע זַיִּן
בֵיכָר זָאָל זַיִּן נִשְׁתָּח פֿאַרְנוּעַן, מִיזַּיִּן זָאָל זַיִּן נִשְׁתָּח סְפַּן. גַעֲדַעַנְקָן
אוּ בֵיכָר זָעַנוּן אַפְּרַמְעַן. בָּאָרְגַּסְטַו אַבּוֹז, פֿאַרְצִיכְיַן זַיִּן ווּעַטְעַן
חָאָסְטַן נַס גַעֲגַבָּן. אָנוּ אָז דָז אַרְגַּסְטַן עַס צְוּרִיק, שְׁטוֹרִיךְ אָוִיסַּט
נַאֲמַטַּן פּוֹנוּס בָּאָרְגַּר. אָוֹזְיַעַן פְּשַׁח אָנוּ סְכוֹתַה זַע, אָז אַלְעַן אַנְשַׁן
לִיעַנְעַן בֵיכָר זָאָל זַיִּן זַיִּן בֵּי זַיִּרְיַה.”

אט די לִיבָּע, אַט-די מִסְּרִתְּהִנְפַּשׁ צָום סְפַר, צָום בּוֹן, ווֹאָס זַיִּעַן אַיִּשׁ
אַיִּן פִּין, אַיִּן ווֹיִּי, ווֹאָס גַּיְעַן אַיִּשׁ פְּרִיד, ווֹאָס גַּיְעַן אַיִּשׁ יִדְּישׁ
בְּלֹוט, אַט-די לִיבָּע צָום סְפַר האָבָן יִדְּן אַוִּיסְגַּעַשְׁמִידַט אַיִּשׁ זַיִּה.
אַיִּשׁ די צִיְּטַן פָוּן די גָּנוֹנִים אַיִּשׁ אַיִּשׁ בְּכָל גַעֲוֹעַן אַמְּנַהְג אַנְטְּקַעְגַּנְצִי-
שְׁאַנְצִין הַתְּרִכְלָה מִיט אָנוּ אָפְּנַסְטַר, ווֹאָס אַיִּשׁ גַעֲוֹעַן בְּלִילְבַּט אַיִּשׁ דָעַר טַש-
פְּחַתְה. אַט-ידְעַר מַנְהָג אַיִּשׁ פֿאַרְכְּלִיבָּן בֵּי אָנוֹדוּרָע אַפְּגַעַפְּרַעְמַדְטַע בְּרוּדְעַי,
בֵּיִי די קָאָרְצִיםַען.

כְּהָאָב 8 מַאֲנוֹסְקַרְיֶפְטַן פּוֹנוּסְמַעְשַׁן סְפַר, “הַזּוֹק אַמְּנוֹנָה” פָוּן רַיִּין
וַיְצַחַק טְרָאָקִי, ווֹאָס אַיִּזְוִירַן. אַוְיךְ גַעֲוֹעַן 8 הַאֲנְטָבָּהָן בֵּי אַגְּדַעְיוּדַע יִדְּן
וּזְעַן זַיִּי הָאָבָן דֻעְבָּאָטִירַט מִיטַּ קְרִיסְטָן. אָנוּ דַעַם “הַזּוֹק אַמְּנוֹנָה” פֿאַרְצִיזְבָּנַט

דען איבערשרדייבער, אוֹן אוּפֿיך זַיִן חֲתֹוֹנָה, צוֹ דַעַר חֻופָה, האָט מעַן אַים אַנטקענגעגעטאנצט מֵיטַן אַוְפֶגֶעַמְיִישַׁטָּן „חוֹזֶק אַמְנוֹנָה”, וּזְאָס עַר האָט אוֹי בערגנערשריכן, וּזְאָס טַאנְצַט בַּיּוֹ אַונְדוֹן אַנטקענְגַּן חַתְּנוֹ-בְּלָה מִיט הַבָּדָלָות, מִיט גַּעֲפָלָאכְטָעָנָע חַלוֹת, מִיט טַאָרְטָן.

אין די פָּעָרְתָּה אַלְבָן טַוּוֹנָט יִאָר, אוּפֿיך דַעַם לְאַגְּנָן וּזְאַנְדְּרָעָזָעָג, האָבָן מִיר, יִידְן, אַ פָּאָלָק מֵיט אַן אַלְטָעָר, זַעַלְבַּסְטַשְׁטָעַנְדִּיקָעָר קוֹלְטוֹר, נִישְׁטָט אַיִּין מַאל גַּעֲבִיטָן אַונְדוֹזָעָר לְשָׁוֹן. דָּרְיוּ פָּוֹן אַונְדוֹזָעָר גַּעֲרָעְדָּטָע לשְׁנוֹתָה האָבָן מִיר נִישְׁטָט בְּלוֹיזָא אַיבָּעָרְגָּעָשָׂאָפָּן, מִיר האָבָן זַיִן אוֹיְךְ בָּאַלְעָבָט אַן דָּוְרוֹהְיִיבָּן צָוָן נַאֲצִיאָנָאָלָע שְׁפָרָאָכָן. אַונְדוֹזָעָר נַאֲצִיאָנָאָלָע שְׁפָרָאָכָן וּזְעַנְעָן — הַעֲבָרְדָּעָאִישׁ אַראָמְיִישׁ, יִודִישׁ. די דָּרְיוּ שְׁפָרָאָכָן זְעַנְעָן גַּעֲקְנִיפָּט אַן גַּעֲבָנְדָן.

וּוּפִילְ פְּרִיְיד אַן טַרְוִיעָר לְיִינְן אַין דַעַר מַאֲמָעָס „צָאַנְחָ-וּרְאַיָּה”, אַינְעָם טִימְשָׁ-חוֹמָשׁ, וּזְאָס אַיִן דַעַר הַמְשָׁך אַין יִודִישׁ פְּזָנְעָם אַמְּאַלְיִקְוָן מַדּוֹשׁ. דַעַר מַאֲמָעָס טְרוּרָן, אַיר נִיגּוֹן.

יִודִישׁ הַיִּסְטָט — מַאֲמָעָלְשָׁוֹן. אַונְדוֹזָעָר מַאֲמָעָהָט זַיִן אַיְסְנָעְוּוֹיָינְט אַידְרָהָרָץ אוּפֿיך יִודִישׁ, האָט אַונְדוֹזָעָרְגָּוִוָּת מִיט „רָאַושְׁיָנְקָעָם אַן מַאנְדְּלָעָן”, האָט פָּאַרְפָּלָאָנָצָט אַין אַונְדוֹזָעָר לִיבָּעָ צוֹ אַירָעָ בְּפְרִינְלָעָךְ, צוֹ אַירָעָ מַעְשָׂוָת.

דַעַר תְּנַךְ-יִיד, דַעַר גְּמָרָאִיָּה, דַעַר יִידְ פָּוֹן בְּוּטָלָלְטָעָר אַן רַעֲנָעָ סָפָּנָם, דַעַר וּזְאַרְשָׁעָעוֹר יִיד, וּזְאָס רַאֲטָעְוָעָט זַיִן בִּימְלָ סְפָרִים — דַאָס זְעַנְעָן נִישְׁטָט קִיּוֹן אַיְנְגָלָעָן יִידְן. דַאָס אַיִּז אַגְּנָיָן פָּאָלָק, דַאָס אַיִּז — „סְעַם-הַסְּפָר”. אַונְדוֹזָעָר גַּוְרָשְׁ-כְּרָאָנִיקָעָם זְעַנְעָן פּוֹל מִיטְ אַזְיָנָעָ יִידְן, צְרוּסָעָ יִידְן, וּוּ אַונְדוֹזָעָר אַבְּרָכָנָאָלָם, וּוּ אַונְדוֹזָעָר שִׁיעָרָם.

וּוּן דַעַר שְׁוֹנָא האָט אַין סְעַפְטָעָמְבָּעָר 1989, גַּאֲמָכָרְדִּידָט וּזְאַרְשָׁעָ אַיִּז אַוְפָּן גַּוְשְׁבָּאָו אַיִּז אַסְכָּה גַּעֲוָעָטָן אַיִּז אַיִּז אַונְדוֹזָעָר אַגְּנָלָעָן — טַאָטָע — זְעַנְעָן דַעַם יִידְמָ קִינְדָעָר אַגְּנָלָעָן — קָום אַיִּז קָעְלָעָר אַרְיִין, בָּאַמְּבָעָם פָּאָלָן.

— יַעֲדָעָר שְׁרָאָפָּנָעָל, קִינְדָעָר, האָט זַיִן בָּאַשְׁטִוָּמָטָן, אַגְּגָעְצִיְּבָנָטָן וּוּגָן — האָט דַעַר יִידְ גַּעֲנְטָפְעָרָט אַין אַיִּז וּוּיְוִטָּעָר גַּעֲבָלִיבָן זִיצְן אַיְנָעָן מַשְׁנוֹוֹת.

דַאָס אַיִּז דַעַם יִידְמָ שְׁלָאָכְטָפָעָלָה, וּוּאוֹ קִיּוֹן אַרְמָיו אַיִּז נִישְׁטָטָא, קִיּוֹן פְּלָאָטָא אַיִּז נִישְׁטָטָא. סְאַיִּז דָא בְּלוֹיזָא סְפּוֹאָרָט, סְמַעְנְטָשְׁלָעָבָעָ יִזְאָרָט — אַונְדוֹזָעָר אַיְנְצִיקָלְזָוִין.

און פֿאַרְעָנְדִּיקָן מֵיָּן עַמִּי וּוֹעֵל אֵיר מִיט אָן אוּסְמָצָג פֿוֹן אֶ בְּרִיוֹן פֿוֹן
דָּעַם 17-טָן אַפְּרִיל, 1988, וּוֹאָס כְּהָאָב בְּאַקְוּמָעָן פֿוֹן אֶ שְׁפָאַנִּישׁ שְׁלָאָכָט-
פֿעַלְד, פֿוֹן פֿרְאָנְטְ-דָּעַלְעַסְטָע:

„...טִיעַרְנוּ אַפְּאַטְאַשָּׁוּ, וְאוֹנְדָעַת זִיךְ נִישְׁתָּו, וְאָס אֵיר דָרְחָאַלְט אֶ
ברִיוֹן פֿוֹן שְׁפָאַנִּישׁן שְׁלָאַכְטְפָעַלְד. דָאָס שְׁרִיבְט אֵיךְ אַיעֲרָגְנָס-
מָגָן פֿוֹן מְלָאָוָעָ, וְאַפְּקָע בְּיַלְאָוְוִיטָשׁ (מְאַשְׁקָע אָן אַיְינִיקָל),
אֶ שְׁנִיְידָרְנָאַרְבָּעַטְ�נָעָ, וְאָס גְּנָמָופָט אַין דָעַר טְוַשְׁטָעָר לִינְיָעָ פֿוֹן
אַזְמָמָק קָעָגָן פְּאַשְׁוִיזָס אָנוּ אַנְטִיבְעַמִּיטִיזָס שְׂוִין 18 חְדַשִּׁים. אַזְמָז זִיכְרָן
בְּרוֹדָעָר אַיְזָאָ, וְאָס אַז שְׁוִין גְּנוּוּן שְׁוֹעוֹר פְּאַרְוּאוֹנְדָעָט אָנוּ אַיְצָט
אַז עַר שְׂוִין צְוִיקָן אֵין דָעַר טְוַשְׁטָעָר לִינְיָעָ פֿוֹן קָאַטְמָ.

חָאָס צְוִינְגָט מִיךְ אֵיךְ צָו שְׁרִיבְנוּ?
„דָאָ, אַוְיְפָו שְׁלָאַכְטְפָעַלְד, הָאָב אֵיךְ אַיְבָעְגָלְיָעָנָט אַיעֲרָגְנָס וְאַמְּטָנוּ
„1863“, וְאָס בְּאַהֲאנְדָלְט דָעַם פְּוַיְלִישָׁן אַוְיְפָטָאָן. טִיעַרְנוּ אַפְּאַ
טָאַשָּׁוּ, צִי גִּיט שְׁפָאַנִּישׁן דִי מְעַלְעַקְיִיסְט אַנְצּוּשְׁרִיבְיָבוּ אֶ הִיסְטָאָ
רִישָׁן וְאַמְּטָנוּ, אֶ רְאַמְּטָנוּ סְפָנְצִיעָל פְּאָר אַוְנָדוּן יִזְהָן אֵיךְ מִין אָוּ יָאָ.
דָעַר אַמְּאַלְיָקָעָר יִדְישָׁעָר יְשָׁוֹב, דִי אַיְקָוּזְיִצְעָ אָנוּ אַיְצָט דָעַר אַוְיָ
שָׁאָאנָד פֿוֹן דָעַר שְׁוֹאַרְצָעָר מָהָה קָעָגָן אַלְעָם, וְאָס אַז יְוָגָן אָנוּ נִיְּזָן.
אָנוּ דִי צְוּוִי טְוִיזָן יִדְישָׁע מְלִיכִיאָנָנוּ, וְאָס אֶ טִיְּזָעָנָן שְׂוִין
טוּסִיט, אֶדְעָר פְּאַרְוּאוֹנְדָעָט, אָנוּ וְאָס הָאָבָן אַזְיְפִיל הַמְּלִיכִיאָקִיטָן
בְּגָוּזִין, נְקָמָה גְּנוּמוּנָן פְּאָר דִי אַוְמָגְעָקָומָנָעָ יִזְן מִיט 450 יָאָר
קְרִירָן.

„פְּאַרְוּוֹאָס זָאַלְט אֵיר וְיִשְׁט אַנְשְׁרִיבְיָן אַזְאָז וְאַמְּטָנוּ, לִיבָעָר אַפְּאַטְאַשָּׁוּ?
כִּיבָעַט אֵיךְ — פְּאַרְטָאַכְט זִיךְ וּוֹעֵן דָעַם. וַיְתַּחַרְמָל פְּאָר חִיְּנִי
דְּרוּיְטִיקִיסְט אֵיךְ צָו גָּבָנוּ לִיטְעַרְאִישָׁע נְצָוֹתָן.

אַיְעָר, וְאַפְּקָע בְּיַלְאָוְוִיטָשׁ.“

ג.ב.—אֵיךְ גַּעַתְּהָר צָו דָעַר פְּרִינְצְיוֹוִישׁ - שְׁפָאַנִּישׁרָע בְּרִיגְדָּע, דִי מְאַרְסְעַלְעָז, דִי 44-טָע, וְאָס האָמָ
זִיךְ אַוְיְסְגָעְצִיכְנָט אַוְיָתְדִּי פְּרִיאָנְטָן פֿוֹן עַסְטָעָן.

וּוַיְוַתְּמַרְמַר נָאָר אֶ פָּאָלָק, וְאָוּ אַזְאָגְרִוְּסָעָר אָנוּ טִיפְעָר יְיָד, וְוַיְאַבְּרָכְנָאָל
זָאָל הָאָבָן זִיךְ אַיְדִיְאָישׁ צְוַנוּפְגַעְקָומָעָן מִיט אֶ שְׁנִיְידָעָר-יִינְגָל פֿוֹן מְלָאָוָעָ,

וואט האט געקעמאט און אייז געפאלן פאָרֶן יַיד, פאָרֶן מענטש, פֿאָרֶן: ערעכ-
טִיקְיִיט, אָוּן אֵין סָאמָעַן בְּרוּן פֿוֹן פִּיעֻר הָאָט עַד אֵין זָנוּן דָּעַם יִזְיִישׁוּ
הִיסְטָאָרִישָׁן רַאֲמָאָגָן, דָּאָס יִדְיִישׁוּ בּוֹךְ?
אַטְ-דִּי כּוֹחוֹת פְּאָרְמָאָגָן מִיר. אַטְ-דִּי לִיבָּע צָו דָעַר תּוֹרָה, צָוָם סְפָר,
צָוָם בּוֹךְ, פְּאָרְמָאָגָן מִיר. יַיד אָוּן תּוֹרָה זָנוּן סִינְאָנִיםָעָן.

1939

אִינַהָּ אֶלְתָּ :

- יְצָהֵק לַיְיּוֹבָשׁ פְּרָץ
- יִדִּישׁ
- דֵּי אִידְיּוּן פָּוּן יִדִּישׁ
אוֹן פָּוּן דָּעָר
יִזְדִּישָׁנָר לִיטְעָרָטוֹר
- וּוֹאָס אָז יִזְדִּישְׁקִיט?
- קְיוּם —
נִישְׁטָ אָונְטָעָרָגָאנָג
- „נְסִים אָוָן פְּסֻקוּיִם“ —
אָן עַנְטָפָעָר
חַיִּים גַּרְיְּנְבָּעָרָגָן
- שְׁלָמָה מָולְכָו
אוֹן שְׁבָתִי צְבִי
- סִיבָּזָק
דוֹרָךְ דוֹרוֹת

